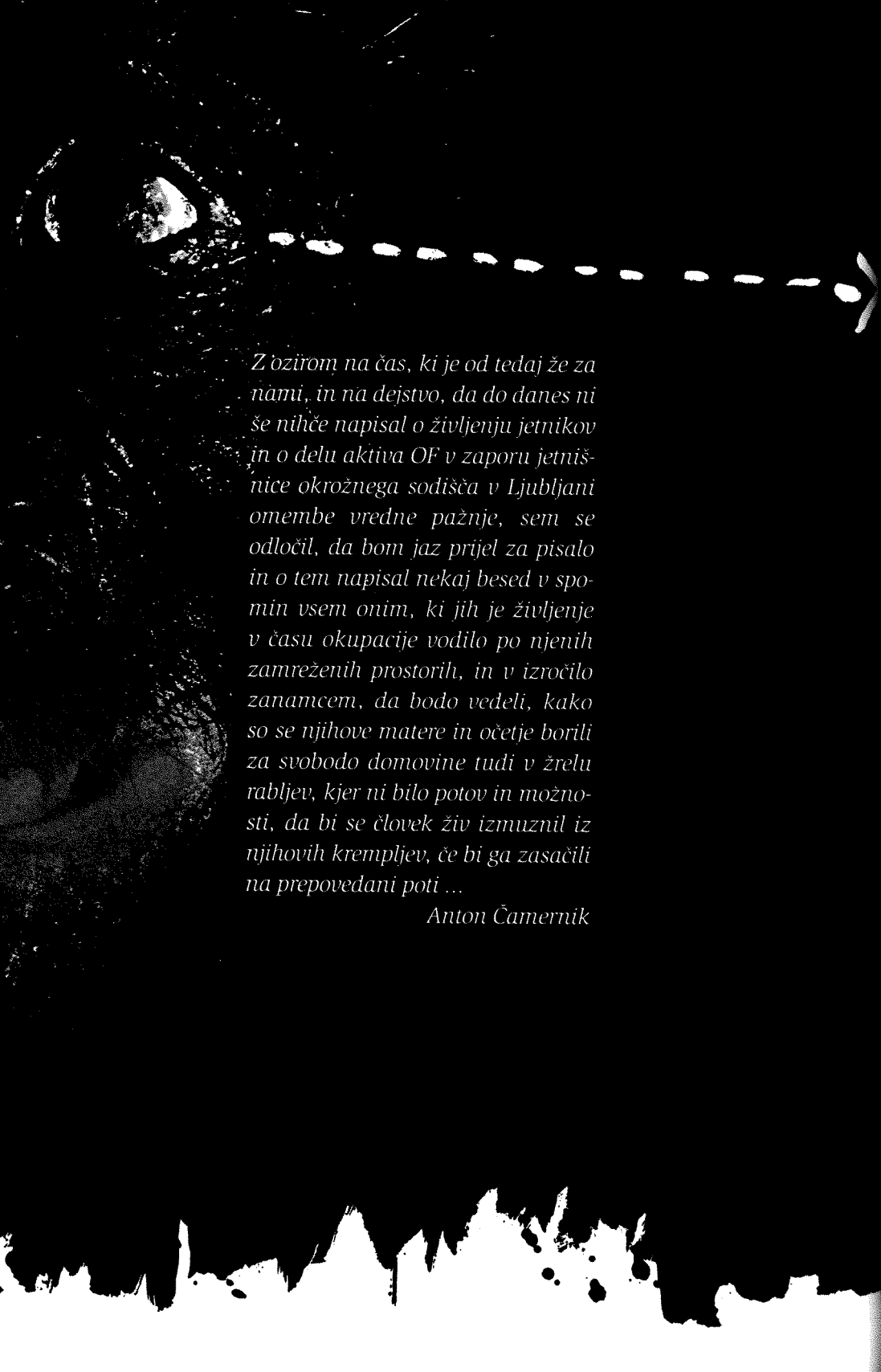

Z ozirom na čas, ki je od tedaj že za nami, in na dejstvo, da do danes ni še nihče napisal o življenju jetnikov in o delu aktiva OF v zaporu jetnišnice okrožnega sodišča v Ljubljani omembe vredne pozornje, sem se odločil, da bom jaz prijel za pisalo in o tem napisal nekaj besed v spomin vsem onim, ki jih je življenje v času okupacije vodilo po njenih zamreženih prostorih, in v izročilo zanamcem, da bodo vedeli, kako so se njihove matere in očetje borili za svobodo domovine tudi v žrelu rabljev, kjer ni bilo potov in možnosti, da bi se človek živ izmuznil iz njihovih krempljev, če bi ga zasačili na prepovedani poti ...

Anton Čamernik

Iz zapuščine
Antona
Čamernika
(1907–1995)

Skupina paznikov iz ljubljanskih sodnih zaporov, ki so bili tudi člani jetniškega aktiva Osvobodilne fronte. Od leve proti desni - sede: Slavko Mihevc, Anton Čamernik, Metod Zupan; stoje: Leopold Erčulj, Ivan Pečar, Josip Pajenk, Anton Goričan.

Damijan Guštin

Jetniški svet Antona Čamernika

Sredi ljubljanskega mesta je stalo poslopje sodnega zapora – »Jetnišnice okrožnega sodišča v Ljubljani«, kot se je glasil uradni naziv v tridesetih letih prejšnjega stoletja. Naslonjeno je bilo na zadnjo stran novega sodnijskega poslopja, zgrajenega nekaj let po rušilnem potresu leta 1895 ob Miklošičevi cesti, kot so nekoč narekovala idealne zamisli tovrstnih javnih funkcij.

Zapor, ta »kloaka družbe«, je simboliziral pravico meščanske družbe, ki si je v skladu s prevladujočim naziranjem v začetku 19. stoletja bistveno omejila pravico jemati življenje svojim članom, razen za nepoboljšljive, najtežje prestopke. Preostali naj bi z odvzemom tistega, kar je družba postavljala v svoj ideal nasproti fevdalni, torej osebno svobodo, s prostostno kaznijo, odvzemom osebne svobode, odslužili kazen za storjeni prestopki proti pisanim družbenim pravilom (zakonom) in se skozi to pokoro tudi prevzgojili za ponovnega častnega člana družbe.¹

Seveda je to bila predvsem teorija in manj praksa, celo v dveh pogledih. V praksi, kolikor jo poznamo skozi zgodovinopisje, je videti, da je bila še vsaka družba v boju s kriminalom le deloma uspešna – lahko ga je omejila, nobena pa ga ni mogla izkoreniniti, ker je vsajen globoko v strukturo osebnosti. Tako se je družba vedno spopadala z vprašanjem, kako to družbeno neželeno dogajanje sankcionirati, kako ga zaježiti, pri čemer so vse nihale med dvema načinoma: med telesnim nasiljem nad izvrševalci, ki je praviloma seglo do (gnusne) smrti, ali prevzgojo, torej duševnim nasiljem nad storilci. Obe načeli sta imeli mnogo izdelanih mehanizmov, konkretni družbi in njenim vrednotam prilagojene sisteme kaznovanja, ki so morali pokazati vsaj minimalno učinkovanje.²

V drugem oziru se je praksa v konkretnem kaznovanju opirala predvsem na telesno nasilje, saj povečini učinkuje hitreje, bolj nazorno in še manjši je porošek družbene energije. Zapor se je sprva uveljavil kot dolžniški zapor, torej kot neke vrste zastava telesa v jamstvo za poravnavo dolga. Toda v prvih desetletjih 19. stoletja nastale kaznilnice so se bolj napajale iz nekdanjih trdnjaviških zaporov za pomembne jetnike, v katerih je šlo bolj za maščevanje sodnika in ječarja v eni osebi ali za zadrževanje jetnikov, ki jih spričo njihovega družbenega položaja ni bilo mogoče usmrtiti javno. Tako je bila jetnišnica zgodnjega 19. stoletja predvsem kaznilnica in šele postopoma mesto prevzgoje. Prevzgojni progresivni irski sistem prestajanja kazni in podobni so se uveljavili šele v drugi polovici stoletja, v bolj zamudniških okoljih šele ob njegovem koncu.³

Nekoliko drugačno vlogo so imela redna sodišča in njihove pristojnosti do izvrševanja s kazenskim zakonikom in kazenskim sodstvom dodeljenih jim pooblastil. Tako v Avstro-Ogrski kot Kraljevini Jugoslaviji je bilo vsako sodišče posebej pooblaščen, da je izvedlo kazenske sankcije, ki jih je določilo – z izjemo najtežjih. Zaradi tega je dobil prav sodni zapor svoj prostor za izvrševanje prostostnih kazni. Spadal je v disciplinsko in nadzorstveno pristojnost sodišča, ponavadi predsednika sodišča, ki je svojo nalogo izvrševal z rednimi obhodi institucije.⁴ Take vrste zapor je bil tudi ljubljanski, v kareju med današnjo Miklošičevo, Tavčarjevo, Dalmatinovo in Trdinovo ulico.

»Jetnišnica okrožnega zapora v Ljubljani« je imela že daljšo zgodovino. Prvotno je stala na Žabjeku, območju mesta južno od starega mestnega jedra, ki je še bilo v zavetju Ljublanice. Poslopje je moralo biti dokaj staro in neugledno, saj ga je potres leta 1895 toliko poškodoval, tako kot tudi sodnijsko zgradbo, da se njegova obnova ni splačala. Nova stavba, grajena v povezavi z zgradbo sodišča, je bila končana 1903 in je istega leta sprejela prve nove prebivalce. O tem prvem obdobju njenega delovanja ne vemo veliko.⁵

Oktobra 1918 se je spremenilo okolje. Ljubljana je postala za kratek čas prestolnica skoraj samostojnega slovenskega dela Države Slovencev, Hrvatov in Srbov in nato decembra eno od središč novega Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Bila pa je tudi tretjeinstančna sodna prestolnica za slovenski del države (ljubljsko in mariborsko območje, »oblast«) – države, v kateri se je izenačevanje kazenskopravnega reda vleklo naslednjih deset let. Vsi sodni zapori so spadali v pristojnost ministrstva za pravosodje in pod neposredni nadzor pristojnega predsednika sodišča. Leta 1930 je končno stopil v veljavo nov, enoten kazenski zakonik za vso državo in z njim tudi poenoten sistem prestajanja kazni.⁶

Ljubljanski sodni zapor naj bi bil med najbolj urejenimi in tudi permissivnimi v državi; bil je eden redkih, v katerih so uvedli tudi prevzgojo jetnikov, zlasti

mladoletnih. V ljubljanskem sodnem zaporu so imeli poseben oddelek zanje, začetnik tega dela pa je bil jetniški učitelj Vojko Jagodič.

Takšno je bilo v splošnem stanje ljubljanskega sodnega zapora, ko je v njem nastopil svojo službo Anton Čamernik, 25-letni strojni tehnik, prisiljen vanjo iz eksistenčne potrebe v kriznih zgodnjih tridesetih letih. Tu je še izbrusil svoj pogled na odnos do jetnikov – označevalo ga je permissivno in strogo legalistično ravnanje paznikov z zaupanimi mu zaporniki. Ko je bil sprejet v službo, je bil eden med okoli štiridesetimi pazniki in paznicami, katerih naloga je bila vzdrževanje reda in režima v ljubljanskem sodnem zaporu. Ker pa je bil z razpisom, a tudi s svojo predhodno izobrazbo in osebnostno strukturo, predviden za poveljnika paznikov, je napredoval na to mesto predčasno, po le šestih mesecih pripravništva v pazniški službi. Kot izvemo iz njegovih spominov, je na tem mestu služboval vse do leta 1939, ko so ga iz službenih potreb, še bolj pa iz politično motiviranega nagajanja, premestili na enak položaj v manjšo, toda po rangi enako jetnišnico okrožnega zapora v Novem mestu. Snubili so ga tudi za enako mesto v Mariboru; v enakem rangi so bili namreč okrožni sodni zapori v Murski Soboti (od srede tridesetih let; čakali so na novo zgradbo), Celju (med drugo svetovno vojno zloglasni Stari pisker)⁷ in Mariboru (enako zloglasen mariborski sodni zapor; oba služita svojem namenu še danes.)

Ko je italijanska vojska med kratkotrajno aprilsko vojno 1941 zasedla Ljubljano, in med ostalimi ustanovami tudi okrožni sodni zapor v njej, je bil Anton Čamernik že pol leta na svojem prejšnjem delovnem mestu. Italijanska okupacijska oblast je bila po svoje čudna – kljub aneksiji se je ravnala bolj po načelih okupacijskega vojnega prava in razen v primerih, ki so bili kakorkoli povezani z njeno vojsko in upravo, je vse preostalo sodno poslovanje še vedno potekalo po jugoslovanskih predpisih in po dotedanjem vzorcu. Zamenjal se je le vrhovni pooblastitelj, v imenu katerega so izrekli sodbe.⁸ Tako je tudi sodni zapor ostal na videz nedotaknjen. Že prvi pravosodni nadzornik v Graziolijevem visokem komisariatu, Nicolo Tramontana, je zagotavljal vodilnemu osebju, da bo vse skupaj teklo dalje tako kot prej. Toda kmalu, vsekakor že konec aprila ali v začetku maja 1941, so Italijani zahtevali eno krilo za aretirance njihove policije. Nato so junija 1941 prišli v zapor pazniki iz Italije. Njihov šef je bil Camillo Pugnetti, kot »začasno namestitev« pa jih je določila generalna direkcija kazenskih zavodov – z namenom, da bi povečali zanesljivost nadzora nad političnimi zaporniki. Sledila sta jim še vod bataljona M, fašistične milice, ki je nadzoroval zapor od znotraj, a izven zaporniških prostorov, in drugi oddelek, ki je patroliral po štirih bližnjih ulicah okoli zapora in sodišča.⁹ Res je v službi ostalo vse osebje, ki je še bilo v Ljubljani, in ostalo je vodstvo zapora: Janko Spreitzer kot ravnatelj in Anton Čamernik kot nadzornik. Obema gre zasluga, da zgodovinar-

ji toliko vemo o razmerah in delovanju zaporov, saj je prvi ohranil zajeten kup svojih zapiskov in konceptov uradne dokumentacije, drugi pa je prispeval svoje že omenjene spomine.¹⁰

Nova ureditev zaporov je dobila polno obliko, ko se je novembra 1941 v ljubljansko sodno palačo naselil oddelek vojaškega vojnega sodišča II. armade. Sodni zapor je postal predvsem zapor za aretirance, ki so bili v preiskovalnem postopku ali so čakali na sojenje pred vojaško justico. Povečini so to bili pristaši osvobodilnega gibanja, lahko pa tudi povsem nedolžni ljudje, ki so jih italijanski policisti in vojaki aretirali med preiskavami, ko jim je bilo bolj pomembno ukrepati kot pa ukrepati proti pravim storilcem, ki so bili v dobršni meri nedosegljivi v gozdovih ali ilegalni. Vojaški sodni zapor se je tudi organizacijsko osamosvojil v letu 1943.¹¹

V tistem zgodnjem obdobju vojne tja do poletja 1942, ko Ljubljane še ni razklal ognjeni val državljanskega spopada, sta bila zapor in sodišče pomembni ustanovi za varnost in obstoj odporniškega gibanja. Zato ni čudno, da so zveze vanj iskali aktivisti Osvobodilne fronte, a tudi njene specializirane Obveščevalno-varnostne službe, poznejše Varnostno-obveščevalne službe – VOS. Po svoje pa čudi nekaj drugega, namreč, da so z odporniškimi gibanjem sodelovali malodane vsi zaposleni, od ravnatelja do služiteljev, vsak po meri, kot jo je čutil za še znosno tveganje.

Seveda je sodelovanje paznikov potekalo tudi in morda celo predvsem iz nepolitičnih pobud. Pogosto so bile posredi tudi intervencije, saj v mestu, kjer se je večina še zmogla poznati med seboj, ni bilo malo posredovanj za prenos sporočil, informacij, obleke, hrane, poizvedovanj pri sodnih oblasteh in podobno, in v primerjavi s prejšnjim, predvojnim obdobjem, ko so bili med jetniki v glavnem kriminalci (Dravska banovina je imela v kriminaliteti največji delež premoženjskih deliktov in najmanjšega krvnih deliktov v državi) in redkeje komunisti, so zdaj začeli prihajati v zapor »častni ljudje«, njihovi someščani različnih slojev, od delavcev do »gospodov« – advokatov, trgovcev. Delikti niso bili več kriminalni, temveč politični, odporniški, kljubovalni. Poleg tega je bil krivec njihovega zapiranja tujec, okupator. Vse to je temeljito preuredilo odnos Ljubljančanov do zaporov in zapornikov, tudi med pazniki. Nesreča ljudi strne in tako se je zgodilo v Ljubljani.¹² V takih razmerah ni bilo nič posebnega, da je paznik po službi privatno raznašal med delovnim časom nabrana sporočila zapornikov njihovim domačim, da je kril zapornikovo srečevanje s sosterilci, »komplici«, in podobno. Marsikatera od teh niti se je stekala k Antonu Čamerniku, ki je odgovarjal za paznike. On sam se je po lastnem pričevanju spustil globlje, sodeloval je z odporniškimi VOS-om, saj je seveda imel tudi najboljši pregled nad zaporom. To ga je po letu dni tudi stalo službe in internirali so ga v Italijo.

Sam piše, da je bila osnova njegove aretacije jeseni 1942 in nato internacije sum sodelovanja z zaprtimi komunisti in podkupovanje italijanskih paznikov, širjenje komunizma med osebjem in spodbujanje nevestnega dela osebja. Trdi tudi, da so ovajali iz nasprotno slovenske strani in ne toliko Italijani, da so torej bili sumi italijanski policiji sugerirani.¹³

V obdobju, ko je v zaporu deloval Anton Čamernik, je bil ljubljanski sodni zapor gotovo mesto, kjer se jetniku ni bilo nadejati skrajnih doživetij. Vendar je bil še vedno zapor, za veliko večino prvo tovrstno doživetje in predvsem prvo v vrsti jetnikove negotove usode. Pričevanja zapornikov o ljubljanskem sodnem zaporu zato seveda niso tako enoznačna in doživeta stvarnost, niso tako idilična, kot bi lahko sodili po Čamernikovem pričevanju. Čeprav vsi priznavajo veliko pomoč osebja, se je njihovo življenjsko okolje vendarle toliko poslabšalo, da so bili predvsem pod vtisom tega. Pestila jih je negotovost, proti kateri je osebje moglo le malo ukreniti. Pestila jih je utesnjenost, saj se je število zapornikov zaradi obsežnih aretacij silovito povečalo in je trikrat preseгло zmogljivost zapora, tj. običajnih 290 do največ 400 zapornikov, kolikor jih je bilo že oktobra 1941. Njihov stalež je od tedaj stalno rasel: v začetku leta 1942 se je povzpел na 670 in se je vso polovico leta gibal okoli 700, medtem ko je v začetku septembra dosegel celo 1055 naenkrat zaprtih. Med njimi je bilo vedno več predvsem političnih zapornikov, saj je število zaprtih storilcev kriminalnih dejanj ostajalo stalno, med 100 in 150.¹⁴ Tako je razumljivo, da so bili zaporniki natlačeni v jetniških sobah kot sardine, da so bivali ob pomanjkljivi higieni in veliki nevarnosti razširitve nalezljivih bolezni. Za osebje, ki je bilo dolžno skrbeti za stanje zapornikov, to ni bila enostavna situacija. Tolikšno število jetnikov ob precejšnji fluktuaciji je terjalo nove organizacijske prijeme.

Zasluga Antona Čamernika je bila, da je v upravo zapora vključil zapornike. Namesto zaposlovanja dodatnih moči je pomanjkanje osebja rešil s porabo zapornikov na mestih, kjer so ti lahko delali. Tako je občasno služilo upravi kar okoli 80 od tistih, ki jih je sam odbral. Pomagali so pri sprejemu novih zapornikov, zaporniški administraciji in pomožnih delih. Ni treba posebej poudarjati, da je to slabilo zaporniški red, distanco med pazniki in zaporniki. In če k temu prištejemo še kar znosno »jetniško košto«, je razumljivo, da so zaporniki poskušali vztrajati v takem zaporu čim dlje. Toda tudi tega je bilo konec, ko sta visoki komisar in poveljnik 11. armadnega korpusa objavila odlok o jemanju in streljanju talcev. Te so namreč povečini izbirali med zaporniki, ki so bili osumljeni sodelovanja v narodnoosvobodilnem gibanju.

Seveda se sodelovanje ljubljanskih paznikov z narodnoosvobodilnim gibanjem in v korist političnih zapornikov ni končalo s Čamernikovo aretacijo, postalo pa je bolj previdno in okupatorjevi ukrepi so vedno bolj omejevali pol-

je njihovega delovanja. V času nemške okupacije so pazniki nadzirali le del zapore; v nemški del sploh niso imeli dostopa. Zaradi sporov z upravnikom, Waldemarjem Simonom, sicer pripadnikom ljubljanske izpostave komandanta varnostne policije in varnostne službe na Bledu, so v letu 1944 aretirali zaradi suma sodelovanja s političnimi zaporniki 14 paznikov, 10. junija kar 10, od katerih so štirje morali v koncentracijsko taborišče.¹⁵

Usoda v podobi vojne zmešnjave je hotela, da Antona Čamernika ljubljanski sodni zapor po koncu vojne ni več videl.

Iz rokopisnih spominov

Anton Čamernik je po pričevanju bližnjih napisal svoje spomine o ljubljanskih sodnih zaporih v letih 1941–1942 v petdesetih in šestdesetih letih, torej z distance desetih do dvajsetih let. Pravzaprav to niso bili sklenjeni spomini, temveč niz posameznih črtic in opisov dogodkov z napol literarnim pristopom, večinoma brez imen, ki bi omogočala identifikacijo in pridih dokumentarnosti. Njegov pristop in slog sta razvidna v nekaj črticah, ki jih objavljamo v nadaljevanju kot primere avtentičnega, čeprav izrazno šibkejšega pričevanja. Nekatere črtice je Čamernik že objavil v reviji *Borec*.¹⁶ Šele postopoma je začela rasti njegova ambicija, da bi objavil sklenjeno pričevalno delo, morda tudi v povezavi z življenjskimi krivicami, kot je čutil svojo dolgo odsotnost iz Slovenije ob sicer ne zanemarljivi službi v zveznih organih v Beogradu.

Svoj rokopis je preuredil v okoli 250 strani dolgo pričevanje, ki ga je naslovil *Za železnimi rešetkami*. Zdi pa se, da pot k objavi ni bila preprosta. Kaj je bilo v ozadju, težko razberemo, morda pa ga delno nakazuje nekaj opomb v pisnih Iva Svetine in Mitje Vošnjaka.¹⁷ Šlo je za občutljiva vprašanja osebnih vlog nekdanjih revolucionarjev, nato pomembnih političnih in državnih funkcionarjev. Toda Čamernikovi spomini ne prinašajo nič spotikljivega, razen morda nekaj kratkih opazk, ki bi kakemu čistunu lahko postale problematične. Govorili pa so, in govore tudi danes, o tem, kar se je tedaj deklarativno poudarjalo kot najpomembnejšo lastnost, namreč o širini Osvobodilne fronte, osvobodilnega gibanja, v katerem so pomembno sodelovali tudi ljudje, ki niso bili niti komunisti niti njihovi somišljeniki.

Ob podpori nekaterih kolegov in prijateljev je Tonetu Čamerniku le uspelo najti pot v založbo, vendar je moral rokopis v politično verifikacijo in uredniško dodelavo. Specifičen slog Čamernikovega pisanja je Mitja Vošnjak, njegov publicistično izurjen prijatelj ali vsaj naklonjen znanec, ocenil kot dolgočasnega, zato mu je svetoval močen uredniški poseg. Kot lahko vidimo iz objavljene

različice rokopisa in iz ohranjenega predelanega rokopisa v Čamernikovi zapuščini, je zares prišlo do takšne predelave besedila, a žal zaenkrat ne vemo zagotovo, kdo je bil predelovalec – sta to bila v kolofonu navedena urednika Leopold Suhodolčan in Andreja Kmecl?

Ob tem se odpira vprašanje, kako vrednotiti tako obdelane spominske zapise, saj so se predelave najbrž pogosto dogajale, kot je soditi po izobrazbi in pismenosti mnogih pripadnikov narodnoosvobodilnega gibanja, in le od tankočutnosti urednika ali prirejevalca je bilo odvisno, ali se je besedilo ohranilo vsaj v svoji pomenski, sporočilni vrednosti oziroma kot pričevanje o slavnih dneh, ki je bilo sicer faktografsko verno izvirniku, toda ne pričevalcu.

Obstaja pa še druga plat prirejanja, namreč hoteno črtanje določenih vsebin, ki so bile pač sestavni del vojnega dogajanja, pozneje, v mirnem in vedno bolj »porevolucijskem« času, pa vedno bolj moteče in celo nespodobne. Lep primer tega so v samozaložbi izdani spomini narodnega heroja Stanka Semiča - Daki-ja, v katerih avtor govori tudi o dogajanjih, ki se skozi založniško verificirane rokopise že zdavnaj niso spodobila, denimo o sodelovanju pri partizanskih usmrčitvah Romov (»ciganov«) spomladi 1942.

Ob branju Čamernikovih zapisov lahko s primerjavo ustreznih odlomkov v objavljenem besedilu in rokopisu ugotovimo, da je imel prirejevalec kljub korenitim posegom v samo strukturo besedila in način pripovedovanja vsaj toliko srečno roko, da med prelitjem v berljivo pričevanje ni izpustil ničesar pomembnega niti ni temu spremenil smisla. S poimensko identifikacijo v pripovedi nastopajočih oseb je dal objavljenim spominom tudi dokumentarnost, ki je bolj ustrezala takemu tipu literature. Toda pripoved avtorja samega nam vendarle omogoča drugačno sodbo o značaju moža, kot jo lahko razberemo iz sloga objavljene knjige. Prav v ta namen objavljamo izbor črtic iz Čamernikove zapuščine in razmišljanje njegove dolgoletne prijateljice Vere Hutař, ki nam je posodila tudi foto-dokumentarno gradivo v prilogi.¹⁸

Opombe

- 1 Prim. Michel Foucault, *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*, Ljubljana 1984.
- 2 Prim. Christopher Hibbert, *Zgodovina zločinstva in kazni*, Ljubljana 1965.
- 3 Prav tam, str. 171–182.
- 4 Prim. Katja Vodopivec s sodelavci, *Postava in hudodelstvo: kriminaliteta na Slovenskem v 19. stoletju*, Ljubljana 1990.
- 5 Prim. Sodni zapori v Ljubljani, v: *Enciklopedija Slovenije*, 12, Ljubljana 1998, str. 138–139.
- 6 Jelka Melik, *Kazensko sodstvo na Slovenskem: 1919–1929: s posebnim ozirom na arhivsko gradivo Deželnega sodišča v Ljubljani*, Ljubljana 1994; ista, *V imenu njegovega veličanstva kralja!: kazensko sodstvo v jugoslovanski Sloveniji v letih 1930–1941*, Ljubljana 2000.
- 7 Glej Stane Terčak, *Celjski Stari pisker*, Ljubljana 1976.
- 8 Prim. Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942*, Maribor 1987.
- 9 Damijan Guštin, Ljubljanski sodni zapor med drugo svetovno vojno, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 126–131.
- 10 ARS II, osebna zbirka Spreitzer (4 škatle); Anton Čamernik, *Spomini na sodne zapore: pričevanje upravnika ljubljanskih sodnih zaporov v letih 1941–1942*, Ljubljana 1980.
- 11 Tone Ferenc, nav. d., str. 11–105; isti, *Sodstvo pod okupacijo 1941–1945. Pravo – zgodovina – arhivi: 1. Prispevki za zgodovino pravosodja*, Ljubljana 2000, str. 222–225.
- 12 Prim. Damijan Guštin, *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih: vloga zaporov v okupacijski politiki, položaj jetnikov in raznolikost razmer v položaju političnih jetnikov in kriminalcev*, doktorska disertacija, Ljubljana 1998, str. 398–413.
- 13 Anton Čamernik, nav. d., str. 206–214.
- 14 ARS II, osebna zbirka Janko Spreitzer, fasc. 1/II, grafikoni dnevnega staleža jetnikov za leta 1941–1945.
- 15 Damijan Guštin, *Ljubljanski sodni zapor med drugo svetovno vojno*, str. 128.
- 16 Glej v prilogi objavljeno literaturo, str. 202, in seznam črtic iz Čamernikove zapuščine, str. 203.
- 17 Glej dokumentarno prilogo, str. 187–201.
- 18 Zapuščinske spise in drugo gradivo iz lastnega arhiva in arhiva Čamernikove druge žene Živane ureja Vera Hutař. Zapuščina bo shranjena v Arhivu Republike Slovenije, na Oddelku za dislocirano arhivsko gradivo II (ARS II) v Ljubljani.

Predgovor*

Devetega maja leta 1977 bo dvaintrideset let, odkar je bilo objavljeno svetu, da je Nemčija dokončno premagana, da so njeni predstavniki v Berlinu podpisali brezpogojno predajo in s tem vrnili izmučenemu človeštvu težko pričakovani mir.

Z ozirom na čas, ki je od tedaj že za nami, in na dejstvo, da do danes ni še nihče napisal o življenju jetnikov in o delu aktiva OF v zaporu jetnišnice okrožnega sodišča v Ljubljani omembe vredne pozornosti, sem se odločil, da bom jaz prijel za pisalo in o tem napisal nekaj besed v spomin vsem onim, ki jih je življenje v času okupacije vodilo po njenih zamreženih prostorih, in v izročilo zanamcem, da bodo vedeli, kako so se njihove matere in očetje borili za svobodo domovine tudi v žrelu rabljev, kjer ni bilo potov in možnosti, da bi se človek živ izmuznil iz njihovih krempljev, če bi ga zasačili na prepovedani poti.

Moji spomini brez dvoma ne nudijo popolne slike tistega, kar se je dogajalo v zaporu, ker so zaporniki ob spoznanju odnosa uprave in osebja jetnišnice do njih tudi sami, brez vednosti uprave in njenih čuvarjev, po skrivnih poteh storili marsikaj prepovedanega, kar je bilo v korist in uteho njim in mnogim izven območja jetniških zidov, katere je morila skrb, kaj bo z njimi za železnimi rešetkami.

V knjigi predstavljeno življenje in delo aktiva OF v jetnišnici obsega čas od prevzema oblasti v zaporih od strani poveljstva karabinjerjev, to je od 16. aprila leta 1941, do 8. septembra leta 1942, ko je po zaslugi domačih izdajalcev okupator tudi mene kot upravitelja jetnišnice okrasil z verigami ter me kot sužnja odpeljal v tuji svet.

Anton Čamernik

* Neobjavljeni predgovor Antona Čamernika h knjigi *Spomini na sodne zapore: pričevanje upravnika ljubljanskih sodnih zaporov v letih 1941-1942*, Založba Borec, Ljubljana 1980.

Anton Čamernik

Aktiv je zaŹivel!¹

Veri Hutař v spomin

Lj., 20. II. 1984

Konec junija leta 1941 je upravitelja zanesla pot k prijatelju Lojzetu² na Vodovodno cesto, čigar hiša je bila v tem času eno od glavnih zatočišč organizatorjev osvobodilnega gibanja. Med živahnim razgovorom o organizaciji Osvobodilne fronte se je na vratih iz predsobe pojavil človek s šopom časopisov v levici.³ Ob pogledu na upravitelja je obstal, oklevajoč, ali bi vstopil ali ne. Trenutno je nastala tišina. Pretrgal jo je Lojzetov glas: »Nič se ne boj, ta je naš!« Gost je vstopil. Šop ilegalnega časopisa *Slovenski poročevalec*⁴ je položil na mizo in se pozdravil z upraviteljem. Imen si nista povedala, ker sta se dobro poznala iz predvojnih dni, ko je nežni mladenič z valovitimi lasmi označjal komunistično misel po celicah zaporov, med pazniki, uslužbenci, povsod, kjerkoli ga je življenje družilo z ljudmi. Veliki revolucionar se je usedel. Povzel je besedo in govoril z žarom ognja, kakor da je na govorniškem odru in pod njim na sto tisoče poslušalcev. Poveličeval je takojšnjo pojavo partizanov za hrbti prodirajočih Nemcev v baltiške države, ki so uničevali vse, kar bi moglo koristiti Nemcem pri nadaljnjem prodiranju in vzpostavljanju okupacijskih oblasti.⁵ Govoril je o nujnosti ustvarjanja partizanskega gibanja v Jugoslaviji, o nalogah, ki se postavljajo pred Slovence v tem usodnem trenutku, o potrebi organizirane dejavnosti OF po ustanovah, tovarnah, na vsakem mestu, kjer se družijo ljudje, posebno pa v zaporih, ki bodo kmalu postali dom najboljših, najpredanejših pristašev osvobodilnega gibanja. Moč njegove besede je bila izredno prepričevalna, sugestivna – nekako zapovedovalna, čeprav ni ne zapovedoval ne grozil. Nekaj velikega, preroškega je bilo v njej, zato je osvajala. Pri besedi »zapor« se je pomudil še posebno. Precej so mu pili kri in živce že v rani mladosti, pa je izgledalo, da niso šli brez sledu mimo njega.⁶ Zanimalo ga je vse: kako se živi v njih, odkar je okupator položil nanje svoje roke, koga zapirajo,

kakšen je ta ali oni paznik – uslužbenec, kako bi se moglo pristopiti k organizaciji aktiva OF in komu bi se mogla zaupati ta naloga. »Jaz jo bom prevzel, če mislite, da bi bil dober za to,« mu je upravitelj vskočil v besedo. Revolucionar je trenutno onemel, se zamislil in potem s posebnim bleskom v očeh zagrabil upravitelja za roko in z veselim poudarkom pritrdil: »Drži! Vi najboljše poznate ljudi in prilike v zaporu, zato sem prepričan, da boste stvar dobro izpeljali.« »Ne boj se ti za Toneta!« je pridral še prijatelj Lojze na sosednem stolu. Revolucionar je takoj izkoristil trenutek za delo. »Čez par dni se bo javil pri vas v jetnišnici tovariš, s katerim se bosta podrobneje pogovorila o vašem delu.« Temeljni kamen organiziranemu aktivu OF v jetnišnicah je bil položen.⁷ Položila sta ga veliki revolucionar in upravitelj jetnišnice. Predstavnik oblasti in stari komunist sta s stiskom desnice potrdila in stopila na isto pot – pot, ki je vodila k svobodi, k socialnemu preporodu slovenskega ljudstva.

Upraviteljeva noč je bila burna, brez pravega spanja. V možgane se mu je zaril črv, ki ga je glodal in mu usmerjal misli na vse strani, ki bi mogle biti povezane z organizacijo aktiva v zaporu. Ustvaritev revolucionarjeve misli ni bila enostavna, ker je vsebovala v sebi vse, kar sta nosili s seboj ideja boja in gradnja potov do njene zmage. Kjer so slabi temelji, tam je nevarnost, da se bo zgradba zrušila, pa je zato življenje v njej negotovo. Do tega ne sme priti, ker bi bile posledice lahko strašne, polne krvi in vešal, za njimi pa v zaporih črna noč do konca morije. Zato pazi, kaj delaš v žrelu fašistov in gestapa,⁸ kako boš uničeval, kar je gradil okupator, in gradil, kar so črni fašisti uničevali z mukami, krvjo in smrtjo najboljših otrok domovine. Dvakrat premisli, enkrat stori, da bo kamen organizacije izpolnjeval in dosegel svoj cilj in da bo ta cilj kronan z uspehom. Tako so se nizale misli, problem za problemom, kakor ena sama nepretrgana veriga težav.

Pojavljale so se ustanove, sodišča, policija, karabinjerji, fašisti, gestapo, OVRA,⁹ tajne obveščevalne službe, domači izdajalci in, končno, največja zagonetka vseh časov – »ljudje«! Kdo ve, kaj tiči v njih? Dobro ali zlo? Čisto in iskreno čustvo do okolice in domovine ali želja za ustvarjanjem prijetnega življenja in materialnih dobrin? Bdelo je pred njim zgodovinsko dejstvo »Hosana!« in »Križaj ga!«. Skozi njega je opazoval in rešetal ljudi okoli sebe. Za lepoto in položaji vsi stegujejo roke, za žrtvijo, za tegob in preizkušenj polnim življenjem le malo njih. Videl in srečeval je v življenju ponosna čela, a tudi prodane duše. Nehote se je pojavila pred njim slika paznika orjaka, kako zanosno je po fašistično dvigal roko v pozdrav tudi tam, kjer to ni bilo potrebno. Še več! Spomnil se je na besede ravnatelja in dobrih paznikov – zavednih Slovencev in iskrenih Jugoslovanov, ki so mu ob vrnitvi iz razpršene armade petokolonaških kraljevih generalov pripovedovali, kako je isti ob barbarskem vpadu nemške vojske

na naše ozemlje strgal s šapke jugoslovansko trobojnico,¹⁰ jo vrgel na tla in jo poteptal z nogami, izražajoč zahvalo Hitlerju, da je prišel osvobodit slovenski narod. Kaj naj bi napravil človek ob tem spoznanju? Vprašanje je zamrlo! Naprej, samo naprej, je dejalo srce, ne oziraje se na posledice, ki bi ob razkritju lahko prinesle svojstvo organizatorja aktiva OF. Boju za svobodo, za dobro častnih sinov in hčera svojega rodu in za lepše, svetlejše dni delovnega ljudstva je podredil vsa svoja čustva, moralne in materialne obveze do družine.

Na glavo si je obesil Demoklejev meč. Pristopil je k organizaciji nevarnega bunkerja. Začel je pri glavi. Takoj ob jutranjem prihodu v službo se je, vedoč za razpoloženje ravnatelja v odnosu na Osvobodilno fronto, podal v njegovo pisarno. Tu sta se iskreno, kakor brata, pogledala iz oči v oči. Upravitelj mu je razodel namig o organiziranju aktiva OF v jetnišnici, katerega je dobil od revolucionarja in vodstva Izvršnega odbora OF, njegove želje in svoje misli o načinu njegove ustvaritve. Brez pomisleka, na prvi mah, je ravnatelj osvojil upraviteljevo zamisel in mu ob rojstvu aktiva pomagal s svojimi dragocenimi nasveti, ki so temeljili na njegovih doživljajih iz prve svetovne vojne, ko se je bil kot častnik avstrijskih okupacijskih oblasti v tedaj okupirani Srbiji. Tudi vlogi sta si podelila kakor na gledališkem odru: vsak bo hodil svojo pot odnosa do domačih in tujcev. Ravnatelj, po značaju resen, oster, bo držal službeno črto, upravitelj, pevec, veseljak, bo gradil drugo, družabno pot, sklepal prijateljstva, pridobival člane in po potrebi igral kameleona. Za ravnateljem so prišli na vrsto pazniki. Pozival jih je k sebi v pisarno. Vsakega zase, da levica ne bi vedela, kaj dela desnica. Načelo konspiracije je bila vodilna misel. Vsi morajo biti organizirani, vsi delati in živeti za eno, kdo pa je organizirano vključen v aktiv, ne smejo vedeti, da v primeru odkritja tega ali onega ne bi mogel nihče, četudi bi mu ob mučenju popustili živci, reči: »Ta je tudi zraven.« Le za upravitelja so vsi vedeli, kdo je in kakšno vlogo mu je zaupala organizacija. V treh dneh je bil sklenjen obroč. Upravitelj je zbral okoli sebe krepak krog najzaupljivejših, ki so bili pripravljeni na vse, kar bo boj prinesel s seboj na svojih krilih. Okoli teh – hrbtenice aktiva – so se potem kakor muhe v omotici priključili z delom vsi, pazniki in uslužbenci jetnišnice, nikogar ni bilo, ki bi poleg človeškega odnosa do zapornikov ne doprinal še vzporednih, ilegalnih del, ki bi jih v primeru njihovega odkritja privedla pred puške, najmanj pa za zapahe.¹¹

Zapori so čudne hiše! Prostor življenjskih nasprotij, želja in strahu pred nji-mi. V njih so bili tisti, ki so kradli, da so preživeli zimo pod streho, ob topli prežganki in ričetu, drugi so ob vstopu vanj iskali rešitev v usnjenem pasu, v vrvi okoli vratu, v rezanju žil, skokih iz višjih nadstropij – in celo v ognju: za obleko, izpod perila, so si nabasali slamo, ki so jo izvlekli iz slamarice, in se zažgali, se spremenili v plamenico smrti. Požirali so železo, ure, žeblje, šivanke, steklo, da

bi preminuli. Za vsakega je vzdana opeka v njih, pravi pregovor. Nihče ne ve, kdaj se bo srečal z njimi, kdaj ga bodo greli in ščitili pred mrazom in padavinami, kdaj ga bodo njihovi debeli zidovi hladili pred poletno vročino. Vsem živim so odprta njihova vrata. Predsedniki ministrskih svetov so jih krasili, ministri, berači, bogataši in črni, ušivi cigani so sedeli v njih. Lahko bi se reklo, da so bili postavljeni za prebivališče zmesi vseh živih, ki nosijo ime »človek«. V zmesi tega, združeni s časom pod veliko neznanko, je bilo potrebno iskati potov, da bodo tudi od sveta odrezani in od družbe zavrženi delali, živeli za idejo boja, katerega dih je tako mogočno prodril za železne rešetke. Delo brez njih bi bilo nevarno ali vsaj mnogo manj uspešno. Morda želi sovražnik koristiti njihovo bolno preteklost? Treba ga je prehiteti, dokler je čas. Kadar bodo v njegovem taboru, bodo za nas izgubljeni. Po človeško je treba začeti. Brez ceremonij prepričevanja in strahu. Ugled in simpatije, ki jih je upravitelj užival med zaporniki še v predvojnih dneh, so dali osnovni prispevek, da se je moglo pristopiti k njim z iskreno besedo: »Bodite z nami, v pomoč sotrpinom, da bomo prijatelji v eni misli in v enem delu.« Tak je bil poziv! Zaupanje, izkazano s temi besedami, jih je prevzelo. Čutili so se počaščene, da so jih svobodni gospodarji povabili – sprejeli v svoj krog. Zanje so to bile sanje, največ, kar so jim mogli pokloniti živi dnevi, aktiv pa je doživel praznik združenja vseh, kar jih je živelo v zaporu, od ravnatelja jetnišnice do poslednjega zapornika, ki se je še do včeraj boril v duši z bolnim vprašanjem: »Ali sem sploh človek?«

S tem, zadnjim dejanjem v ustvarjanju aktiva je bilo doseženo, da se je moglo pogledati tudi v tiste celice in dele zaporov, v katere noga slovenskih uslužbencev in paznikov vsled prepovedi poveljstva karabinjerjev ni smela stopiti.¹² Jetnik – hišni delavec je imel povsod prosto, odprto pot in je zato bil edini, kateremu je bila dana možnost vzdrževanja zveze med posebno zastraženimi zaporniki in zunanjim svetom. To dejstvo je pripomoglo k temu, da za aktiv v zaporu ni bilo nič nemogočega, da je v vsakem kotu prostrane hiše bdelo njegovo oko in uho, da se je vedelo za vse, kar se je dogajalo v jetnišnici in kakšni so bili nameni okupatorja v odnosu na osebje in zapornike v njej. Kar je ušlo nezapaženo, mimo pogleda ali ušes osebja jetnišnice, je zapazil jetnik v pisarni, hišni delavec na hodniku, v kuhinji, kleti, bolnici. Nič ni ušlo iz rok ali izpred oči mojstrom opazovanja, posluha in »šverca«, ako je bilo treba izvršiti nalogo, opozoriti aktiv na nevarnost in na stvari, ki so bile zanimive za njegovo poslanstvo.

Z vključanjem zapornikov v organizacijo aktiva je bil zadan smrtni udarec italijanskim provokacijam, ki so se odražale v nameščanju njihovih ljudi po sobah zapornikov, da bi prisluškovali in potem obveščali zasliševalce, o čem se zaporniki pogovarjajo med seboj, kakšno je njihovo razpoloženje v odnosu do

osvobodilnega gibanja, kaj mislijo o tem ali onem funkcionarju okupatorja, kaj so njihove želje, nameni in cilji, ako bi se vrnili med svobodne ljudi, kdo so njihovi prijatelji zunaj, kje stanujejo, s čim se pečajo in še brezštevne druge stvari, zanimive za nosilca oblasti. Ljudje, ki so se pečali s tem podlim poklicem, so bili v večini pred vojno izpuščeni kriminalci, ki so jih prvi dnevi vojne slučajno zatekli na svobodi. Okupator je z mamljivimi obeti večje izkoristil njihov nezavidljiv položaj, pa so položili orožje in padli v njegov objem, da bi na račun žrtev iz vrst lastne krvi uživali raj življenja, pa čeprav samo za kratek čas, za prijetno minuto, sekundo pregrešnega, česar si drugače ne bi mogli privoščiti. Ljudje iz njihove sredine, ki jih je čas še zadržal med zidovi, so jih dobro poznali kot stare »arestantovske šufte«, zato ni nihče prestopil praga izza železnih vrat, da se ne bi vedelo, kdo je, kaj je in komu služi. »Šufti« so opazili preteče poglede svojih nekdanjih sotrpinov in so se zato v strahu, da ne bi izgubili življenja, kakor garjave ovce izmikali družini. Še več! Pretnje oči so jih privedle do prepričanja, da jim bodo »stari prijatelji« nasuli strup v jetniško hrano. Zato so jo odklanjali in sprejemali samo tisto, kar so jim iz kuhinje delavske zbornice neposredno prinašali Italijani. Odnosi družine iz preteklih dni niso ostali tuji Italijanom. Videli so, da so njihove težnje okoli igre s provokatorji brezpredmetne, pa so svoje »propadle nade« potegnili nazaj v rezervo, za dneve blokad in njim sorodnim lovskim podvigom za glavami puntarjev.

V tej fazi razvoja organizacije aktiva je tovariš, zaposlen v sekretariatu apelacijskega sodišča,¹³ prišel v jetnišnico k upravitelju in ga zaprosil, kdaj bi se mogel sestati s tretjo, od velikega revolucionarja napovedano osebo. Dogovorila sta se, da naslednji dan, ob deveti uri, pred pisarno državnega tožilca v prvem nadstropju sodne palače.

Dogovoru je sledilo dejanje. Drugi dan, točno ob devetih, so si segli v roko na odrejenem mestu – trije zarotniki proti okupatorju. Predstavljanje ni bilo potrebno, ker je bila tudi napovedana oseba, upravitelj znanec, revolucionar iz predvojnih dni.¹⁴ Iskreno, kakor bratje so si pogledali v obraz, si razgalili svoja srca, želje, misli in načrte ter se pomenili o organizaciji aktiva, njegovi svrhi, nalogah in o vzpostavljanju stalnega stika med njim in vrhom organizacije, kar je bilo, z ozirom na značaj ustanove in dogajanje v njej, nujno potrebno. Za stalno zvezo je bil določen mlad pravnik iz sekretariata apelacijskega sodišča, za njegovega namestnika pa sodnik, starejši tovariš iz iste organizacijske edinice.¹⁵ Vse drugo, kar bodo prinesle s seboj nepredvidene slučajnosti in nujnosti boja, pa bo aktiv opravil neposredno s tovariši, ki bodo osebno zadolženi za izvedbo nalog. Tako je na hodniku okrožnega sodišča zanihal mehanizem, katerega kolesje je bilo točen izvrševalec vsega, kar sta od njega terjala organizacija in plemenito občutje ljudi. Od tega dne dalje sta bila Centralni komite Komuni-

stične partije Slovenije in Izvršni odbor Osvobodilne fronte obveščena o vsem, kar se je dogajalo v zaporu od jutra do mraka, od mraka do dne. Ustavil se je šele na dan 9. maja 1945, ko so v belo Ljubljano po štiriletnih krvavih bojih, polnih težkih preizkušenj in nadčloveških naporov, zmagoslavno vkorakali njeni osvoboditelji – partizani!

II.¹⁶

Še preden je mehanizem Osvobodilne fronte zaživel na hodniku sodne palače, so živeli v delu jetniškega osebja klice dobrega, človeškega odnosa do zapornikov in skrb za vse, kar bi jim moglo lajšati dneve prekletstva, ki so jih po slovenski zemlji sejali okupatorji s severne in južne strani šentviške meje.

Očitno je bilo, da so na pohodu dnevi zapiranja, mučenja in ubijanja komunistov, da ne bi kalili želje in hotenja nacifašističnih tiranov, ki naj bi se odražali v ponižni, slepi pokorščini trenutno premaganega ljudstva napram zahrbtnemu zmagovalcu. Vprašanje je bilo samo, kako priti do njih, kdo jim bo dal njihova imena, pokazal, kje stanujejo. To je bila prva skrb okupatorja, a ne nerešljiva, ker so na policiji, sodišču in v jetnišnici živeli zapiski, sezname vseh, ki so jih v dneh stare Jugoslavije preganjali in vlačili po zaporih po prvem členu zakona o zaščiti države.

Ravnatelj in upravitelj sta se sestala in sklenila, da se morajo skriti vsi registri¹⁷ izpred vojne, da okupator ne bi prišel do seznamov komunistov in da jih ne bi mogel izkoristiti za svoje temne namene. Poklicala sta paznika Maksa, ki je izvršil ravnateljev ukaz v času, ko nihče ni mogel vedeti za to. Prvi akt je bil uspešno izvršen. Ko so Italijani hoteli kasneje brskati po debelih knjigah, so dobili odgovor, da nimamo registrov zapornikov, ker jih je odnesel s seboj prvi nepoznani obiskovalec zaporov, oficir gestapa. Izgovor je užigal, ker so v tem času vsi, tudi črni, trepetali pred to besedo.

Na vrsto so prišla skladišča živil, obleke, perila, čevljev in obrtnega materiala. Marsikaj je bilo na policah, kar bi v vojnih dneh pomenilo bogastvo. Po ukazu okupatorja bi morali popisati in prijaviti material pristojnim tržnim organom.¹⁸ Prijava ni bila napravljena, ker se ni nič vedelo, kdaj, komu in zakaj bo to še prav prišlo. Krvavi ples se je šele začel. Preden ga bo kraj, bo na licih mater in otrok poteklo dosti solz. Rodile jih bodo vojna grozodejstva, zapor, mrlič, glad in drugi nujni spremljevalci vojn.

Pred ravnateljem, upraviteljem so živeli spomini, izkustva iz prve svetovne vojne. Ljudje bodo lačni in goli na dolgi poti trpljenja. Svobodni si lahko kaj kupijo, vsaj tu in tam utešijo svojo željo, bolečino, za zidovi in rešetkami pre-

kleti pa so odvisni samo od jetniškega kotla, dobre volje, milosti gospodarjev, ki navadno niso imeli mnogo smisla za vlogo tolažnikov in humanistov. Kadar bo najhuje, pride v lonec še kaj za zraven, da bo organizem preganjanih vzdržal napore, ki so jih tlačeni napovedovali sužnji dnevi. Nismo ostali samo pri tem, kar je bilo. Še smo dokupili, ker nikogar niso zanimali predračuni okupatorja. Nihče ni štedil zanj! Čim prej bodo prazne blagajne, tem prej bo konec zla. Te misli so živele v vsakem, ki mu je bilo zaupano poslovanje z državnim denarjem. Razmetavaj, uničuj, kar bi moglo koristiti okupatorju. To geslo je vodilo vse zavedne slovenske ljudi.

Predpostavke so bile točne. Čim bolj so se kolesa vojne vdiral v čas, tem bolj so bili racionirani obroki hrane.¹⁹ Reducirano je bilo zdaj eno, drugič drugo. Čakali smo samo, kdaj bodo rekli, naj vsak zaupa samo samemu sebi, kakor ve in zna. Uprave jetnišnice niso morale skrbti. Imela je dobro organizirano mrežo dobaviteljev, stari prijatelji in znanci pri prehrani na Turjaškem trgu,²⁰ v kuhinji Delavske zbornice, v Gospodarski zvezi, med trgovci in okoliškimi kmeti so imeli vse za jetnike. Precej hrane smo pridobili tudi z domov zapornikov. Do 150 kosil, in to obilnih, so dnevno prinašali svojim domači, znanci, dobri ljudje. Obroke teh so potem dobili drugi, čeprav bi jih po predpisu morali odšteti od iz skladišča izdane količine živil.

S pošilkami od zunaj se je ustvarjala možnost, da so zaporniki lahko sprejemali večjo količino tople hrane in kruha. Tako so si lahko mnogi, ki so odhajali v zapore in taborišča po vsej Italiji, napolnili vreče ali nahrbtnike s suhim kruhom, ki so si ga posušili na oknih sob in celic, kar je tedaj pomenilo mnogo. Te presušene skorje so posebno v taboriščih, znanih po lakoti, marsikomu rešile zdravje in morda tudi življenje.²¹ To je potrdilo dosti njih, s katerimi se je upravitelj srečal kasneje v partizanih in v že osvobojeni domovini.

Skrbi o količini hrane se je pridružila tudi misel o njeni raznovrstnosti, da med zaporniki ne bi zavladala avitaminoza. Prosluli arestantovski ričet so zamenjale raznovrstne jedi.

Najbližji sosed (zapora, op. p.), trgovec, in njegova dobra mama sta skrbela za privatni nakup. Česar ni bilo mogoče nikjer dobiti ali se je prodajalo na črni borzi po visokih cenah, sta ona dva našla za zapornike po najugodnejših cenah. Za jetniško upravo in njene goste – zapornike nista poznala besede »nimamo«.

V nujnih primerih smo tvegali tudi službene nepravilnosti, samo da bi zadovoljili potrebe in želje zapornikov. Kupovali smo živila, posebno sveža, po višjih cenah, kakor so dovoljevali predpisi. V računu je bila navedena najvišja tržna cena, v skladišče pa je bila sprejeta manjša količina živil, kot je bila navedena na računu. Na ta način smo jetnikom reševali zdravje, jim dvigali razpoloženje in moralo.

Vrag ve, do česa vsega bi prišlo v zaporu, če ne bi bili mislili na to, za življenje pomembno stvar, ker vsaka stvar, pravi pregovor, gre skozi želodec. Lačni stori marsikaj, kar sitemu nikoli ne bi padlo v glavo. Previdnost je mati modrosti in je zato potrebna povsod, posebno pa tam, kjer se borita za svoj obstanek svoboda in življenje.

Drugo, kar smo zatajili pred tujim oblastnikom, je bilo usnje in tekstil s pripadajočo drobnarijo za izdelavo čevljev, šivanja oblek, perila in posteljnine. Ta material smo potem s posebnim dovoljenjem ravnatelja uporabljali za brezplačna popravila ali izdelavo obutve in oblačil zapornikov. Tem akcijam so takoj sledili vpisi in izpisi iz knjige porabljenega materiala, da sovražnik ne bi mogel priti na sled ilegalnemu obuvanju in oblačenju puntarjev. V posebnih primerih pa so priskočili v pomoč usnarji in manufakturisti s Sv. Petra ceste, z Mestnega trga, iz Gosposke in Wolfove ulice.

Zunaj, med svobodnimi, so se pojavljale težnje za svidenje z dragimi. Kako jih uresničiti? Predpisi so bili kruti, okupator še bolj! Morda bomo le srečali koga, ki nas bo hotel razumeti in nam bo pomagal. Taki upi so jih spremljali, ko so odhajali z doma s paketi ali s pisanjem pred vrati jetnišnice.

Vratar²² je bil prijazen človek, član aktiva, ves prežet z idejo osvobodilnega boja. Ljubeznivo jih je sprejel in jim pokazal pot v upraviteljevo pisarno. Vsi, ki so delali v njej, so bili pripravljeni deliti dobroto. Ravnatelj²³ je postal na pol brezdomec, ker je stalno odstopal svojo sobo za ilegalne obiske. Za zaklenjenimi vrati njegove pisarne, pri Jožetu,²⁴ pri Mihi,²⁵ upravitelju²⁶ in v zasliševalnih celicah v prvem nadstropju sodišča, so se opravljali obiski. Tu, v območju prepovedanega, je v trenutni bolni sreči vsak našel tisto, na kar sta ga vezala delo in čustvo. Mati je našla sina, sin očeta, žena moža, brat brata, sestra sestro, stric nečaka, dekle zaročenca in aktivist sodelavca, da so si povedali, kar jim je težilo dušo, kar jih je reševalo težkih obsodb, nekim pa poklanjalo tudi življenje.

Pisma, ilegalna literatura: *Slovenski poročevalec*, spomenice, radijske vesti, paketi, žlahtna kapljica so našli svojo skrivno pot do zaželenega cilja. Brkati Stane, obsojenec z belim predpasnikom, je vse to zlagal v zaboj za smeti, po vrhu nastlal malo zmečkanega papirja, da se ni videla resnična vsebina. Tako se je šverc²⁷ dan za dnem uspešno prenašal po hodnikih mimo italijanskih straž. Spremljal ga je naš paznik ali upravitelj, da se pri železnih vratih, na samem vhodu v hodnik, ne bi kaj zataknilo.

Obsojenec France²⁸ je našel originalno idejo: na jutranjem raportu je zaprosil, naj mu dovolijo zdravljenje zob pri zasebnem zdravniku. Izbral si je zobotehnika v Kamniški ulici. Njegova prošnja je bila uslišana. Dvakrat tedensko ga je spremljal paznik Marjan²⁹ v svobodo, dvakrat tedensko sta obsojenec in paznik delila prešvercana pisma po Ljubljani. Ta zanimiv podvig je nekega več-

era odkril Camillo³⁰ in končal bi se hudo, če ne bi ravno iz Francetovih rok jemal cigarete, vino in drugo. Tako je sledil samo preklic dovoljenja za zdravljenje zob in težak dvoboj med upraviteljem in Camillom.

V sprejemni pisarni je zapornik Milan³¹ z žametastim baritonom lovil konce niti, ki so vodile aktiv k odkritju imen oseb, predvidenih za aretacijo. Z lističi z imeni so prihajali italijanski agenti v civilu in naprošali Milana, da bi pregledal po registrih, če so na lističu napisane osebe v zaporu. Milan je nalogo izvrševal, zraven pa še prepisoval imena za aktiv, da je mogel upravitelj izvestiti zvezo, za koga se zanimajo Italijani. Ta je nato lahko pravočasno menjal mesto stanovanja in se s tem izognil aretaciji. Tudi brigo o ostalih podatkih je vodil Milan. Vsak dan je sestavljal sezname z označbo kraja, kdo je bil priveden v zapor, koga so izpustili, katere so obsodili, poslali v internacijo, konfinacijo ali v zapore in kaznilnice, kdo je nesrečno zašel na mesto pred puške, v gramozno jamo ali neznano kam.

S pregledom pisem, naslovljenih na italijanske oblasti ali osebno zasliševalcem, smo odkrivali izdajalce, provokatorje, ki so kot prodanci ali z zaporom in mučenjem ustrahovani malodušneži skočili v hrbet tovarišem iz boja.

Obveščevalna mreža, razpredena v notranjosti zapora, je zbirala podatke o postopkih z aretiranimi ob prijettu, zasliševanjih, mučenjih, o položaju jetnikov v belgijski vojašnici, tehniški srednji šoli, artilerijski vojašnici, na policiji in v drugih gnezdih muk.³²

Paznik Maks³³ je skrbel za povezavo sokrivcev. Vodil jih je na razgovore iz celice v celico in s tem križal račune preiskovalnim organom.

Upravitelj je osebno prejemal naloge, ki so bile posebno zanimive za organizacijo: organizacija pobegov, izpovedi zaslišanih, o čem in po kom so jih spraševali, kaj so izpovedali zasliševalcem in kaj so rekli zasliševalci o tem in onem. Vse to je šlo skozi njegova ušesa in spomin, saj je vedno obstajala nevarnost, da bi pisne zapise odkrili.

Sodniški pripravnik Stane³⁴ je v zakotni sobici sodišča izročal denar za pomoč potrebnim in za podkupovanje okupatorjevih slug. Vsak, kogarkoli je povedla pot prek meje v Italijo, je dobil pomoč v denarju, ako je bil njegov saldo v depozitu manjši od 150 italijanskih lir. Tisočaki so odhajali s potniki, da ne bi bili v prvem trenutku ob vstopu v tujo hišo gorja brez prebitega centezima.

Delitev pomoči je bila združena z veliko nevarnostjo, da jo bodo odkrili, in tudi dosti časa je vzela, posebno takrat, kadar je bil transport številen in pozno najavljen. Vsa teža te žrtve je visela na upravitelju ter jetnikih, ki so bili zaposleni v njegovi in Jožetovi pisarni. Delali so tudi do štirih zjutraj, samo da je bilo vsakemu ustrezno ob slovesu z domačim krajem. Nihče ni vedel, kdo je bil nosilec tega plemenitega poslanstva. Le o »dobri teti« se je govorilo, da ne bi

izdali vira dobrote, ki jo je organizacija poklanjala zvestim članom velike misli v težkih trenutkih. Nadimek »dobra teta« se je upravitelja prijel zato, ker je vsem, ki so spraševali v začudenju, od kod jim denar, cigarete, priboljšek za popotnico in drugo, dejal: »To vam je prinesla popoldne neka žena, ki se je predstavila za vašo teto.« Občutno materialno žrtev za to plemenito poslanstvo sta prenesla osebno tudi zapornika Lado in Žane,³⁵ katerima je bilo v glavnem zaupano to delo v nočnih urah. V začetku se je delila pomoč že v transportni sobi, neposredno vsakemu posamezniku, ko pa se je pozneje poostril režim, sta ves denar izročala najzaupnejšemu eskortirancu³⁶ in ta ga je potem med potjo razdelil med svoje, v seznamu navedene potujoče sotrpine.

V jetnišnici so bili transporti pogosti, povprečno dva- do trikrat tedensko so se odpirala vrata enim, da bi v celice, sobe lahko prišli drugi. Transporti niso bili priljubljena stvar, dokler niso vrvi in puške jemale življenja talcev. Ko pa je na sam delavski praznik, prvega maja leta 1942, obsijan z bajnimi pomladnimi sončnimi žarki, puškino zrno pokosilo prvega uradno objavljenega talca, po vojni narodnega heroja Ernesta,³⁷ in ko se je za njim udril plaz množičnega ubijanja zaprtih, je večina njih želela, da bi jih cesta čim prej ponesla iz območja nevarnosti za smrtni strel, četudi v neznano smer, v negotovost, med zarjavele žice, samo da bi dočakali veliki dan, v katerega so verovali. Tako so se menjavale misli zaprtih iz dneva v dan, kakor se je menjaval položaj na bojiščih, v zelenih hostah.

Pred odhodom v tuji svet si je vsak želel, da bi se videl z domačimi, da bi mu prinesli potrebna oblačila ali kaj za pod zob, da bi ga ne moril glad na potovanju, prve dni, ko bo prijadral v neznano prebivališče.

Sporočila in sezname o transportih so prihajali kasno v upraviteljeve roke, ker so se Italijani bali, da za potovanja ne bi izvedeli partizani in napadli vlak, kakor se je to zgodilo konec junija leta 1942, ko so Italijani po blokadi poslali v Italijo poln vlak internirancev.³⁸ Kljub temu je bilo malo Ljubljancev, katerih svojci ne bi bili pravočasno obveščeni o odhodu svojih v tujino, da so jim potem mogli dostaviti stvari, za katere so prosili. Mnogim pa je bil v zadnjem trenutku pred odhodom, celo v poznih večernih urah, omogočen skrivni obisk, da so si dragi še enkrat pred odhodom v tuji svet pogledali v obraz, se objeli, poljubili in s stiskom roke poželeli srečo eden drugemu.

Tako je valovilo življenje v jetnišnici. Vsak trenutek je bil izpolnjen z nečim novim, kar je poživiljalo, spreminjalo enoličnost življenja v burna doživetja. Sto, tisoče nasprotij je bilo v njem. Ni se še zagrela vesela novica, da je padel na ulici izdajalec, da so v hosti Italijani doživeli poraz, že je ohladila vroča občutja novica, da jih je toliko požela strojnica v gramozno jamo.³⁹

Da je življenje tako moglo teči svojo pot, je bilo potrebno ogromno energije, živcev, ljubezni do ljudi, domovine in boja, katerega je bojevalo slovensko ljudstvo s premočnim sovražnikom.

Kolikokrat so drhtele noge od hoje, letanja po stopnicah iz nadstropja v nadstropje, sem in tja, levo in desno, na sodišče, temu ali onemu na dom ali na drugo odrejeno mesto, k advokatu, kolikokrat so popuščali živci, ker nisi vedel, kdo te zasleduje in opreza za teboj, s katerega okna te opazujejo, kam boš šel, kje si bil, od kod si prišel. To razpoloženje so grenili še domači, za katere si nosil glavo v košu. Mnogokrat se je človek znašel v dvomu, ali je storil prav ali ne, ko je pomagal temu ali onemu. Ali bo dobila tvoja poteza ugodno oceno ali obsodbo, ker kolikor je glav, toliko je misli. Vsak po svoje zaznamuje in ocenjuje dogodke, možnosti pa ni bilo, da bi si med seboj povedali v svobodni misli in besedi, brez zlih posledic, vse, kar jim je v pogojih v danem trenutku obremenjevalo možgane.

Vsak, ki je v kletki ali zunaj, misli v prvi vrsti nase, na svoje. Kot take jih je prikazoval čas. Enemu si lahko pomagal, drugemu ne, ker je bil v drugačnem položaju, v drugih, težjih pogojih. Kogar to prizadene, se jezi. Težko razume ali sploh noče razumeti, pa obsoja, obtožuje, kljub temu, da je prepričan, da bi bil on sam v danem primeru slabši od onega, ki mu je po njegovem mnenju sejal krivico.

Kako težko, kako strašno je živeti v kotlu takih dogajanj. Ogenj žge spodaj, razbeljena pokrovka pripeka zgoraj, človek pa brez orodja v roki skrbi, da se jed ne bo prežgala. Tak pekel, tak kotel je vedno gorel pod nogami jetniškega aktiva, a vendarle ni klonil. Boril se je na vse strani, zmagoval iz dneva v dan bolj in bolj ter prirejal trenutke, da so se solze spremenile v smeh, malodušneži v junake in s tem vcepljal vsem, ki so živeli v zaporu, spoznanje, da organizacija misli nanje tudi v težkih trenutkih, katere jim je prinesel boj. To je pričalo razpoloženje jetnikov, ki niso poznali kislega obraza, plašljivih oči in sključenega hoda. Tegobe so zamenjale pesem in družbene igre, ki so prinašale v zapor mnogo smeha, vedrine in zdravega optimizma ter ustvarjale moralno in tovarištvo, o kakršnem bi mogel človek samo sanjati.

Dokument!⁴⁰

Barometer življenjske ravni in političnih svoboščin ljudstva v deželi so zapor. Sicer so neprijeten, toda nujen spremljevalec vseh oblastnikov, in po njih se sodi, kako ljudstvo živi in kako je razpoloženo za tega ali onega, ki sedi na oblasti in vodi krmilo države.

Kakšno zadovoljstvo so sejali nosilci fašistične misli, najbolj priča dejstvo, da je bilo pol Evrope spremenjene v koncentracijska taborišča in zapore, v katerih so hirali in umirali milijoni, ki jih je fašistični gospodar smatral za svoje politične nasprotnike. »Kar noče biti meni pokorno, naj pogine!« je bilo vodilo fašističnih mogotcev, zato je bil naiven, kdor je mislil, da bo kdaj tudi doživel, kar so, okrašeno z izrazi prekrasnih fraz, fašisti oznanjali ljudstvu vsepovsod, kjerkoli in kamorkoli jih je povedla in dovedla njihova pot. Smrti si bil zapisan pod njimi! Vprašanje je bilo samo, kdaj bo prišel tvoj čas zanjo in kakšno pot si boš izbral do nje. Dvoje znamenj je zijalo v človeka – v narod: ponos in čast ter slepa pokorščina vsemu, kar bo zapovedal sovražni gospodar. Izbiraj! Karkoli hočeš! Dokler je čas! Tako so klicale minute, trenutki življenja. Če boš odločen in se opredelil za prvo, boš trpel in umiral za ljudstvo, s svojim ljudstvom, v veri, da bo na tvojem trpljenju in tvoji smrti užival v zmagi tvoj mladi rod, cagavce pa bo vzela noč, brez upov in brez nad zanje, ki bodo ostali živi, in za one, ki bodo prišli za njimi.

Tak je bil čas! Državniki so se shajali, sklepali sporazume, podpisovali pakte miru – večnega prijateljstva, si prisegali zvestobo, čeprav so že ob stisku roke vedeli, da bodo eden drugemu poskusili zaviti vrat. In vendar je bilo vse moralno! Opoldne, po podpisu pogodbe, so s svečanimi zvoki fanfar oznanjali svetu lepoto miru, zjutraj, ob prvem pramenu zarje, ko si spavajoči svet še ni omel svojih oči, so žvižgale po zraku bombe, ki so nosile s seboj uničenje in smrt.

Kakor je teklo življenje v okviru gigantov, taki so bili odtenki njegovega odseva v najskromnejši, najmanjši edinici družbe, vklopljene v njegov mehanizem, katerega so poganjale mračne sile fašizma. Natančno tako je teklo tudi življenje v jetnišnici. Ko je prišel vanjo prvi tuji oblastnik, je dejal, da se ne bo vtikal v upravo

jetnišnice. Drugi je to še bolj poudaril, tretji, za hrptom, pa je že ukazoval, da je slovenskemu osebju prepovedan vstop v to ali ono celico.⁴¹ Tako so se vrstili in spreminjali premiki misli in razpoloženja okupatorjevih predstavnikov, kakor so se razvijali dogodki v svetu, izven mej jetniških zidov.

Ta strašna nedoslednost je bila vzrok, da je bilo življenje v jetnišnici za časa okupacije težko. Ne samo za tiste, ki so čepeli za rešetkami, tudi uslužbencem niso cvetele rože. Bili so med dvema ognjema: med tistim, kar je narekoval predpis, velevalo čustvo, in tistim, kar so želeli, hoteli zaporniki in kar je bilo prepovedano. Nad vsem tem pa je bedel še tretji, ki ni maral ne za prvo ne za drugo, temveč je mislil le na to, kar bi njemu, predstavniku okupatorja, lajšalo delo in bogatilo žep.

Spreminjati belo v črno ali črno v belo ni lahko, čeprav je to le stvar kemičnega ali mehničnega procesa. Še težje je, strahotno težko, igrati laž tistemu, ki jo mrzi. In vendar je moralo biti tako, če si hotel služiti ljudstvu, ideji boja, katerega je ljudstvo brezkompromisno bojevalo proti okupatorju. Ne le samega sebe, tudi druge je moral učiti, kako se laže, kako se poklanja, naliva, smeje, poje zdravico tistemu, kateremu bi po zakonu časti in ponosa moral zariniti konico v srce.

Kako mučno je to preoblikovanje duše, značaja. Kako težko se je smejeti, kadar plaka srce, kako težko je jokati, kadar ti poje duša. Morda je to tako strašno samo takrat, kadar gleda človek samega sebe v ogledalu želja. Za druge, pravijo, se lažje laže in umira.

Stari revolucionar je povedal v družbi, da mu ni bilo težko dvigniti desnico in pozdraviti »salute«, ⁴² ko so ga zajeli Italijani pri Stični, ker je vedel, da ga bo edino to rešilo smrti in da bo za narod še živel in ustvarjal, ko mu bo na pragu zmage najbolj potreben. Celu zadovoljno se je smejal, ko je zapuščal sovražnikov obroč, in takrat, ko je pripovedoval to zgodnico. Ta zavest, to spoznanje je spremljalo tudi v zaporu vse, ki so živeli in delali za druge.

Stara je resnica, da na svetu ni nič popolnega. V razmerah, ki jih je nudila ljudem okupacija, je prihajalo to še bolj do izraza. Vsaka palica ima dva kraja. Vprašanje je samo, za katerega boš zagrabil, da bo udarec milejši. Vse, kar poklanja človeku priroda in kar je rodil njegov um, vsebuje dobro in zlo. Tako je tudi z delom, kateremu je temelj tajna, a mora iz sužnjih dni ustvarjati deželo sonca in svobode. To niso mačkine solze in zato ni čudno, če se tu in tam v to nežno delo prikrade pramen sence. Sreča je, da so v delu vsi grešniki in da je premoč neuspeha vedno na strani tistega, katerega vodijo mračni nagibi, medtem ko so dela, porojena iz src in čistih misli, vedno kronana z uspehom. Ena zahtevajo krajše, druga daljše razdobje, vedno pa dosegaajo svoj cilj.

Ta misel, ki je v dneh okupacije v delu aktivistov v jetnišnici v neštetih slučajih slavila svojo zmago, je bila z idejo boja gonilna sila vsemu, kar se je dogajalo v za-

poru, ob urah miru in histeričnih izpadov neuravnovešenih Italijanov, za katere nisi nikoli vedel, kako mislijo in kaj hočejo. V trenutku, ko so jemali iz tujih rok darila, ko so ti izražali svoje neomejene simpatije, so že vlekli iz žepa revolver, bodež, da bi te ubili, zasadili konico noža v hrbet. Valovanje njihovega razpoloženja do slovenskega življa je bilo podobno nemirnemu morju, položaju orehove lupine, ki jo premetavajo morski valovi, kakor se jim zljubi. To je bolelo, mučilo ljudi okoli sebe. Kar je bilo pred dobro minuto zanje očarajoče, je bilo trenutek za tem že zločin. Vrag naj razume tako oblast in tak svet.

Nekaj strašnega je rodil Zdenkin pobeg.⁴³ Kaj besede, pogleda ti niso privoščili in ti si moral z njimi živeti, delati skozi ves dan, tedne in mesece. Vsa sreča, da je v njih potencirano živel egoizem, da si jih mogel okopati v čaru korupcije, kar jim je vsaj trenutno prinašalo pozabo službenih dolžnosti, njihove politične zavesti in naloge, katero so jim v srcu okupacije dodelili črni nadrejeni.

Vedno so jadikovali, pretili. Strah jih je obhajal ob izmišljeni vesti, da bodo partizani napadli jetnišnico,⁴⁴ ob vstopu Sovjetske zveze v vojno, nenadnem povdigu partizanov v kemični tovarni, uspehih likvidatorjev nad izdajalci, uspehih pobegih iz šentpeterske kasarne in bolnice,⁴⁵ skromnem, nepomembnem švercu⁴⁶ itd.

Obлак prahu je dvignil brigadir Janez,⁴⁷ ko je upravitelj omogočil aktivistki Hildi obisk sodelavke v zaporu, kateri je ob slovesu z najboljšim namenom stisnila v roke listek z opisom partizanskih bojov in uspehov na Dolenjskem. Za sodelovanje z »banditi« ga je obtožil, in če ne bi bil zaradi daril prisiljen molčati, bi tedaj slabo orali. Tako pa je ostalo samo pri prepovedi obiskov, prinašanju hrane in pri drugih vsakodnevnih ugodnostih, ki so lajšale zapornikom sužnje dni.

Še večji »halo« je bil ob objavi Rudijevega⁴⁸ pisma v *Slovenskem poročevalcu* in posebnem letaku.⁴⁹

V oktobru leta 1941 je objel tabor starih politikantov smrten greh. Z grozo v duši so ugotovili, da se jim majejo tla pod nogami. Ljudje, ki so jim v svoji zaslepljenosti pred vdorom sovražnika v deželo poklanjali svoje zaupanje, so jim obrnili hrbet in se vključili v vrste aktivnega odpora proti okupatorju. Da bi očuvali med ljudstvom svoj politični položaj, so vpregli v voz, ki naj bi reševal njihova korita, peščico sfanatiziranih pristašev Katoliške akcije, katero je pod okriljem fašistov vodil univerzitetni profesor, teolog dr. Lambert.⁵⁰

Ta skupina slovenskih visokošolcev, vzgojena v mržnji do vsega, kar ni bilo vključeno v Katoliško akcijo, se je slepo stavila na razpolago fašističnim oblastnikom, da bi pod njihovim varstvom in z njihovo pomočjo, svobodno, na najokrutnejši način preganjala, mučila in ubijala tiste, ki so jih sumili, da so sledili stopinjam ljudskih množic in z njimi bili boj proti okupatorju in izdajalcem domovine. Pod vodstvom poosebljenih zveri, fanatičnih pristašev organizacije, ki

naj bi jim na račun siromašnih ustvarila v slavi in blesku brezskrben družbeni položaj in bodočnost, so si ustvarili v Rokodelskem domu svoj »štab«. Okoli sebe so zbrali v preteklosti preizkušene sužnje katoliške misli. Stoodstotno zanesljive hlapce, duševne siromake, ljudi, katerim ni bilo težko ubijati za dosego položaja, brezskrbnega izživljanja in kopičenja blaga.

Sila in kri potrebujeta krinko. Če sta zaviti v plašč človekoljubja in drugih bleskov, ki so človeku blizu, si lahko utreta pot med ljudi. Za to so potrebni ljudje peresa, jeziki, ki govorijo, in grla, ki pojejo čast in slavo vsemu, kar interesi posameznikov prinašajo s seboj. Potrebni so propagandisti, da te opozarjajo na resnico ali laž, na dobro ali zlo, kar je pač trenutno potrebno za dosego njihovih ciljev.

Stari, preizkušeni lisjaki niso pozabili na to. V strahu pred povodnijo osvobodilnega gibanja je voditelj Rudi napisal letak. V njem je pozval slovensko ljudstvo, naj ne naseda komunistični propagandi o organizaciji aktivnega odpora proti okupatorju, temveč naj čaka na čas, ko ga bodo pozvali v akcijo stari, preizkušeni politični voditelji slovenskega naroda, ki so tudi proti okupatorju. Zaradi vsebine zadnjih vrstic letaka, katerega je razpečevala po Sloveniji Rudijeva in Cirilova⁵¹ družba, so Italijani Rudija skupaj z osmimi pristaši aretirali in jih privedli v zapore jetnišnice okrožnega sodišča.

Kakor nobenemu, tako tudi Rudiju niso ugajali okovi železnih rešetak in debelih zidov, pa je vsled tega zaigral na vse karte, da bi se osvobodil zapora. V to svrhu je napisal inženirju Jožetu Sodji⁵² naslednje pismo:

Dragi Jože! Verjetno je Debevc Peter izpovedal, da sem mu dal okrožnico /Združeni zavedni Slovenci/, prvo in drugo. Zato je bila preiskava v uradu in na domu, nato pa aretacija. Zaslisan nisem bil, pač pa sem ob prihodu v zapore izjavil, da sem mu res dal okrožnico in da sem jaz njen avtor...

Morebiti bi Ti govoril z ing. Masero /Vittorio, italijanski funkcionar pri ustanovah socijalnega zavarovanja/ in vso zadevo razložil in mene narisal. Lahko mu omeniš, da sem vodil katoliško mladino in se prvi v Sloveniji začel boriti proti komunizmu... V teh dneh sem bil v vsej Sloveniji edini, ki sem šel z okrožnico proti komunizmu in riskiral, da se komunisti nad menoj strašno maščujejo. V tem je tudi vsa nevarnost tega procesa. Komunisti bodo zvedeli, kdo jih napada in se bodo maščevali.

Mogoče Italijanom kak izraz v okrožnici ne bo povšeči. Toda okrožnica je morala biti tako krepko napisana, da ni mogel nihče misliti, da prihaja iz italijanskih vrst, sicer bi ne imela efekta.

Mogoče orišeš moje razmerje do Italijanov. Že pred dvema letoma sem snoval italijansko-slovensko ligo, kar more potrditi korespondenca pri meni doma in pri

Tebi in zaslišanje takratnega konzula Guerrinija Meraldija. Bil sem član Italijanskega instituta v Ljubljani že lansko leto ob ustanovitvi. Podpisal sem znano addresso na Duceja.

Katoliška mladina je še edini pozitivni faktor v ljubljanski pokrajini. Mislim, da bo še ta faktor odbit in razočaran, ako bom jaz še z devetimi tovariši zaprt. To so Poženel Mijo /tj. Marjan in njegov brat Niko, Krištofa dva, Hribar, Kveder, Rasberger, Debevc Peter...

Budno oko aktiva OF v jetnišnici ni prezrlo njegove, za tisti čas nadvse zanimive vsebine, zato ga je dostavilo na vpogled vodstvu izvršnega odbora OF, kjer so ga prepisali, original pa vrnili v jetnišnico, da bi ga po Rudijevi želji dostavili njegovemu sodelavcu na okrožnem uradu.

Ko se je vodstvo izvršnega odbora OF seznanilo z vsebino Rudijevega pisma, je sklenilo, da ga je treba objaviti slovenski javnosti, da bi vedela, kako so različni predstavniki propadlih političnih klik že pred vpadom okupatorja mešetarili z Italijani, kako bi slovensko ljudstvo zavedli na pota fašističnih oblastnikov.

Kako ga objaviti? Njegova objava bi imela dve ostrini: ena bi razkrajala nasprotnikove in še bolj navduševala lastne vrste, druga bi razkrinkavala obstoj in dejavnost aktiva OF v zaporu. »Da vidimo!« je dejal veliki revolucionar.⁵³ »Treba se je točno pomeniti z upraviteljem, kakšnim potem je prišlo pismo do vrha.«

Naslednji dan je bilo upravitelju javljeno, da bi se veliki revolucionar rad sestal z njim. Upravitelj je odgovoril, da bi se lahko sestal z njim drugi dan, in sicer v pritličju sodnega poslopja, pred pisarno sodnika, istega dne pobeglega emigranta, a tedaj še navdušenega pristaša osvobodilnega gibanja.

Na sestanek sta prišla dva člana izvršnega odbora OF. Brez posebnega uvoda je veliki revolucionar povzel besedo o važnosti objave Rudijevega pisma slovenski javnosti in o njeni morebitni posledici za jetniški aktiv OF, ki ga z ozirom na njegovo poslanstvo in delo za organizacijo ne bi smeli raniti. Upravitelj mu je na njegovo objektivno razglabljanje o pismu odgovoril, da je bil na pismu pečat o legalni dostavi naslovljencu, saj se je predvidevalo, da bo mogoče objavljeno, zatoorej bi se oseba, ki je pismo dostavila izvršnemu odboru OF na vpogled, lahko izveklela iz morebitnih težav. Tako je prišlo do sporazuma, da se pismo lahko objavi.

Neposredno po tem dogovoru je pismo zagledalo beli dan v *Slovenskem poročevalcu* in imelo je ogromen odmev med slovenskim ljudstvom. Mnogi, s katerimi se je upravitelj srečeval na vsakdanjih potih, so mu izražali čestitke za uspeli lov, sam pa se je spraševal, kje je konspiracija, dokler mu nečak Franek ni pojasnil, da mu je znani ilegalec iz Bežigrada, pozneje komisar Sedmega korpusa, Pepček Zornada,⁵⁴ pojasnil, da se med pripadniki osvobodilnega gibanja

jetnišnica identificira z upraviteljevim imenom ne glede na to, ali gre za konkreten podvig ali ne. To so pozneje, 14. januarja 1944, poudarili tudi v dnevniku Slovenec, v katerem so upravitelja javno razglasili za organizatorja komunistične republike v sodnih zaporih.⁵⁵

Odmev objave Smersujevega pisma je močno ranil bele, a tudi Italijani niso ostali ravno malodušni. Predvsem jih je zanimalo dvojje: ali je pismo resnično pisal Smersu, in če ga je, kako ga je pretihotapil iz zaporu mimo njihove cenzure. Eno in drugo je bilo za Italijane zanimivo. Če bi odkrili oboje, bi z enim udarcem ubili dve muhi. Razkrinkan bi bil krog Rudijevih sodelavcev, a tudi tisti, ki so po zaporu lovili pošto za OF. V upanju, da jim bo uspelo doseči to izredno lovsko trofejo, so Italijani vpregli v voz svojih velikih želja tudi vojaške enote.

V ta namen so v soboto popoldne, okoli četrte ure, po objavi pisma v Slovenskem poročevalcu, poslali v sodne zapore svoje odposlance. Pred vrati jetnišnice se je v spremstvu desetih vojakov – »alpincev« pojavil italijanski stotnik z vprašanjem, ali je morda v tem zaporu zaprt neki Rudi Smersu. Vrtar – paznik, Peter Logar, kateremu Rudi ni bil neznan kot športnik, mu je odgovoril, da se nahaja v tem zaporu. Nakar je stotnik s svojim spremstvom vstopil in se podal po hodniku naprej v sprejemno pisarno.

Čim je stotnik s svojimi vojaki izginil iz hodnika, je Peter prihitel v pisarno upravitelja in ga obvestil, da se nekaj plete okoli Rudija Smersuja. Upravitelju je bilo takoj jasno, v katerem grmu tiči zajec in da je potrebna protiakcija, da se ob stotnikovem povratku ne bi znašel v njegovih okovih, če bi Rudi priznal, da je list z objavljeno vsebino dal neposredno v upraviteljeve roke. Poklical je službujočega paznika iz tretjega nadstropja, kjer je bil zaprt Rudi. Izredno vesten in zanesljiv Boris Hribar se je, ves zasopel, takoj pojavil v njegovi pisarni. Malo zbezan je nemirno poslušal upravitelja, ki mu je naročal, naj se ob prihodu Italijanov vztrajno drži Rudija in naj pazljivo posluša, o čem ga bodo spraševali in kaj jim bo Rudi odgovarjal, s pripombo, da bo o rezultatu razvoja položaja takoj po odhodu stotnika obvestil vratarja.

Boris je upraviteljevo naročilo sprejel z njemu lastnim strumnim pozdravom z desnico in besedo: »Razumem!« Zavrtel se je na petah in se vrnil v tretje nadstropje, kjer je nervozno pričakoval prihod najavljenega stotnika s skupino vojakov.

Dvoma ni bilo nobenega. Če bo Rudi priznal, da je pismo, objavljeno v *Slovenskem poročevalcu* in na posebnem letaku, resnično napisal on sam in ga izročil v roke upravitelju, da bi ga pretihotapil mimo cenzure prijatelju Jožetu,⁵⁶ je bilo jasno, da bodo upravitelja takoj zaprli. Da bi ta ušel neprijetni usodi, ki bi ga lahko vodila tudi pred puškine cevi, stotnika ni čakal v pisarni. Odšel je iz jetnišnice

k »Figovcu«, kjer je ob kozarčku cvička nestrpno čakal na rezultat srečanja med Rudijem in stotnikom.

Čez dobri dve uri se je upravitelj previdno podal skozi sodno poslopje do vrat jetnišnice, kjer mu je paznik Peter sporočil Borisovo sporočilo, da je bil stotnikov obisk kronan z neuspehom. Rudi je namreč vztrajal pri trditvi, da ni pisal nikomur nobenega pisma in če je kaj objavljeno pod njegovim imenom, je to falzifikat komunistov, s katerim so očitvidno hoteli kompromitirati njegovo ime in funkcijo pred ljudmi in italijanskimi oblastmi. Z njegovim zadržanjem v zaporu naj bi se poceni rešili nasprotnika, ki jim je s svojim delom vse svoje življenje kalil vodo na političnem polju.

Hočeš, nočeš, moraš – stotnik se je vrnil v svoje poveljstvo praznih rok. Zapustil pa je za seboj sled, ki se je globoko zarila v Rudijevo dušo. Grizlo ga je spoznanje, da vedo, kdo je tisti, ki je metal v preteklosti in ki zopet meče polena pod noge slovenskemu ljudstvu v boju za obstanek in svobodo. To grenko spoznanje je rodilo v njem strah, kaj bo z njim, ko se bo zopet pojavil na svobodi, na ulici. »Najhujše je to, ker sem sedaj razkrinkan pred komunisti, pa bi se znali maščevati nad menoj,« je dejal upravitelju v jetniški sobi ob prvem srečanju po stotnikovem obisku.

Vest je strašna v človeku! Nikoli ni hodila v šole. Mimo vsega je šla, kar vliva znanje v človekovo glavo. Le prirodi, svojemu rojstvu ob materini bolečini, se ni mogla izogniti. Takrat je zaživela v njem in z njim je rasla v podzavestnem spoznavanju, kaj je prav in kaj ni. Ali je njegovo življenje, odnos do ljudi in prirode pravilen ali ne? Ali je prav, da je utrgal, umazal, poteptal in uničil nežni cvet, rožo, ki je s svojo lepoto, barvo, obliko in vonjem opajala tisoče, ki so hodili mimo nje? Ali je lepo, da je ukradel mlademu dekletu čast in jo zavrgel med prostitutke, ko se je nasitil njenega telesa? Ali je človeško, da je vzel sosedi, materi sina edinca, ga mučil in ubil zato, ker ni mislil, delal tako, kakor mu je zapovedal njegov zločinski gospodar?

Ta, strašna vest je jemala Rudiju duševni mir. Opominjala ga je, da je grešil! Zato se je bal maščevanja, smrti, plodu tistega, kar je sam sejal med svojimi političnimi nasprotniki, da bi ožaril samega sebe v blesku slave »črnega diktatorja«, kateremu naj bi bila pokorna telesa in duše vseh, ki bi živeli v senci njegove milosti in slave. Motila ga je! Vse dneve bivanja v ječi je nervozno stopical po sobi. Od postelje do okna, od okna do postelje so ga vodile stopinje. Bil je zamišljen, zatopljen sam vase, kakor bitje, ki se zaveda, da greši, in vendar muči, ubija zato, da bi po končani moriji zopet zasedel svoj poslaniški – ministrski stolček.

Z njim, pod isto streho, v najbližji soseščini, so živeli ljudje, ki so se v boju proti okupatorju in domačim izdajalcem tudi posluževali dejanj, ki jih pravna terminologija imenuje zločin, a so bili ponosni, vedrega pogleda, ker so v svoji

čisti vesti, v iskreni ljubezni do domovine in borečega se ljudstva, brez poslednjega cilja, kaj bodo, ko bo prešla nevarnost, gledali v svojih delih tisto najbolj vzvišeno, kar more pokloniti človek sočloveku, družbi, da bi se dvignila iz teme v svetlobo, iz sužnjih dni v svobodo, pa se vsled tega niso bali ne političnega nasprotnika ne črnega fašista in ne smrti. Junaško, brez strahu so zrlí v obraz najstrašnejšemu. Tudi pred puškinimi cevmi, ko so ugašala njihova mlada življenja, niso bili bojazljivi. »Živijo svoboda, živijo slovensko ljudstvo!« so klicali ob srečanju z belo ženo.

V enem je živel strah, v drugem pogum in še večja volja, želja za bojem, za še težjim, kar je preživiljal v preteklosti. Prvi je v želji, da bi postal gospodar življenja drugih, gledal pred seboj le pot zločinov, zato je trepetal pred njo, drugi, ki je imel pred očmi samo boj ljudstva za svobodo, za novo Jugoslavijo, ves ožarjen s čistostjo svoje duše in misli, pa je gledal v vsem samo lepoto in je zato tudi lažje trpel in umiral.

Nasprotja so si večni spremljevalci v življenju ljudi. Kar je enemu svetloba, je drugemu tema, kar enemu prinaša srečo, drugega ubija. Da bosta živela Hitler in Mussolini, nacizem in fašizem, mora umreti sleherni, ki ne misli tako kot onadva. Čas je to dobro opredelil. Vendar je najboljši regulator napetosti, ki jo ustvarjajo ljudje. Čas zdravi vse, ne samo rane, kakor pravi ljudski pregovor. To je občutil tudi Rudi. Italijani so ga s sokrivci izpustili na svobodo. Lažje bomo opravili z zajci, ki samo bežijo, kakor z levi, ki se borijo. Tako so mislili čnuhi, pa so jim odprli vrata v svet.

Ob vrnitvi na prostost je strahopetni zajček zopet prerasel v leva. Vrag mu ni dal miru. Zopet se je znašel v stari sredini, vrnil se je v jato sejalcov bratomorne-ga boja, da bi skupaj s Cirilom Žabotom,⁵⁷ dr. Lambertom Ehrlichom in z njima zvestimi zapeljanci gradil svoje katoliško pokolenje. Organiziral je slovensko legijo.⁵⁸ Zanimivo! Tak strah je imel samo pred komunisti, a vendar se je spustil v boj proti vsemu slovenskemu ljudstvu.

Toda usoda mu ni bila mila. Pest ljudstva je bila močnejša od njegovih uličnih ubijalcev, mučilcev pri Sv. Urhu, po šolskih kletah... Klic mrtvih iz po vsej Sloveniji posejanih grobov je prevpil njegovo svetohlinstvo. V tej obsedenosti se je spomnil tudi na svojega dobrotnika v zaporu. Upravitelj je nevaren komunist! Treba mu bo zaviti vrat! Tako je oznanjal in grmel po katoliškem taboru. On je predal pismo komunistom, da sedaj vedo, kdo in kaj sem jaz v boju proti njim. Ne samo komunisti, vsi, ki so prave slovenske krvi, vedo, da si njen izrodek. Tega se je Rudi dobro zavedal, zato ga je tudi mučil strah pred maščevanjem. Kdor začne tuliti z volkovi, mora tuliti do kraja, da ga sami ne požro kakor mrhovino. Tako pravijo ljudje.

Življenje⁵⁹ je prekleto muhasto, a v skrajni liniji je vedno pravično. Ta pravica se odraža v nizu pregovorov, ki močno žive v slovenskem ljudstvu, na primer: Kakor poseješ, tako se ti bo vračalo!

Prvo nedeljo v mesecu juniju leta 1932 so se odigrali burni dogodki v Šenčurju pri Kranju, v Komendi pri Kamniku in v Dolu pri Ljubljani. Tisočglave množice so se zbrale v povorki in s tedaj prepovedanimi slovenskimi zastavami na čelu so vzklikale proti tedanjemu protiljudskemu režimu generala Petra Živkovića, kateremu so se udinjali tudi pristaši Slovenske demokratske stranke. Razjarjeni kmetje in delavci se niso ustrašili puškinih kopit in strelov orožnikov. Korajžno so se jim postavili v bran. Tudi grablje in vile so kmetje držali v rokah, kakor v dneh Matije Gubca in Ilije Gregoriča. Ko so oboroženi čuvarji režima dobili v pomoč okrepitve iz orožniške šole v Ljubljani, so se demonstranti razšli, da ne bi prišlo do večjega prelivanja krvi.⁶⁰

Na čelu take povorke v Dolu pri Ljubljani je korakal s slovensko zastavo v roki stasiti visokošolec. Prišel je iz Ljubljane. Nihče ga prej ni videl ne poznal. Po končanih demonstracijah je zopet izginil, kakor nevidni duh, tako da ga oko orožnikov, ki so posebno pazili nanj, ni dohitelo. Srečno se je izmuznil iz družbe tistih, katerim so orožniki natikali verige okoli zapestij ter jih odvedli v jetnišnico okrožnega sodišča v Ljubljani.

Po dobrem mesecu po teh burnih dogodkih je prišel iz Dola v Ljubljano šolski upravitelj Niko.⁶¹ Bil je strupen pristaš Živkovićevega režima. Da bi si ustvaril čim boljši položaj v dneh njegove politične konjunktore, tudi denunciranje ni bilo prenizko delo za prodano dušo.

Pred glavno pošto je srečal stasitega visokošolca, v katerem je spoznal nosilca slovenske zastave na čelu povorke demonstrantov v Dolu pri Ljubljani. Ob pogledu nanj ga je spodbodla misel, da bi lahko na njegovi žrtvi porasel, pa je dozorel v njem sklep, da bi ga prijavil oblastem. Oklevati ni smel, da visokošolec ne bi utonil v množici mimoidočin. Poletel je k službujočemu stražniku in ga opozoril, da je šel mimo njega politični zločinec, puntar iz Dola. Mali »Dolfus«, kakor so ga nazivali Ljubljančani, se ni šalil z razodetjem upravitelja Nika. Stopil je za stasitim visokošolcem in ga pozval s seboj na policijo. Zadržali so ga v zaporu in naslednji dan premestili v jetnišnico okrožnega sodišča, kjer naj bi bil soočen s svojim prijaviteljem iz Dola, šolskim upraviteljem Nikom.

Ob prihodu v sodne zapore so ga poslali v sobo v tretjem nadstropju, kjer so bili v njegovi sosesčini zaprti štirje mladi komunisti; dva izmed njih je narodnoosvobodilni boj proglasil za heroja domovine. Upravitelj, ki je bil tedaj kot jetniški paznik dodeljen za privod preiskovancev na zaslišanje k preiskovalnemu sodniku za zaščito države dr. Alojziju,⁶² je stasitega visokošolca opozoril, da se nahaja v zasliševalni celici, kamor ga vodi, njegov prijavitelj Niko. To opozorilo

je visokošolca duševno tako umirilo, da je ob srečanju s svojim zlim duhom ostal popolnoma miren in s tem prepričal preiskovalnega sodnika, da živi prijavitelj v zmoti. Na temelju mirnega zadržanja pri soočenju je bil visokošolec Milan⁶³ izpuščen na svobodo.

Minulo je devet let in nekaj mesecev, ko se je Milan ob grožnji, ki je grozila upravitelju, kakor razbojnik pod bajtarjevim oknom spomnil na svojega davnega dobrotnika. Bil je vpliven funkcionar v službi izdajalcev. Eno od najzanesljivejših mest so mu zaupali katoliški voditelji. Šef obveščevalne službe je postal. Kot tak je bil dobro obveščen, kako mislijo v njegovem krogu o tem ali onem v Ljubljani in kakšno usodo so mu dodelili njegovi krvavi gospodarji. Mož je vedel, da mu ljudje iz njegovega kroga strežejo po življenju, pa ga je vsled tega nekako mesec dni po objavi Rudijevega pisma, ko je Rudi že bil na svobodi, povabil na razgovor k sebi v pisarno.

Upravitelj se je odzval povabilu. Šel je v pisarno Zadružne zveze na Pražakovi ulici. »Usedi se, Tone!« je dejal. »Poklical sem te zato, da bi ti povedal, kaj se govori v naših krogih o tebi. Pravijo, da si nevaren komunist in da si bil ti tisti, ki je predal Rudijevo pismo komunistom, da so ga potem objavili v *Slovenskem poročevalcu*. Bodi pameten in previden, pazi, kaj delaš, saj veš, kako poceni so danes glave.« »Kaj?« je ogorčen zarohnel upravitelj, se dvignil s stola in udaril po pisalni mizi. »Že zopet obrekujejo, kakor leta 1939, ko so me pregnali iz Ljubljane v Novo mesto. Ali ti hudiči nimajo drugega dela? Jaz nimam pojma o Rudijevem pismu. Vem, da mi je izročil list popisane karirastega papirja, katerega sem dal v cenzuro za to pristojnemu Italijanu. Ta ga je položil na pisalno mizo s pripombo, da ga bo že pregledal. Vem tudi to, da mi je cenzor ta list papirja čez dva dni na moje vprašanje, kaj je z listom, vrnil z njegovim cenzorskim znakom. Še isti dan sem potem jaz ta list dostavil Rudijevemu prijatelju na okrožni urad, kakor sva se z Rudijem tudi dogovorila. Možno pa je, da je ta list v času, ko je ležal na brigadirjevi mizi in čakal na cenzuro, kdo izmed zapornikov – pristašev OF, ki so zaposleni po pisarnah, prečital in ga z ozirom na za pokret zanimivo vsebino prepisal in ga iztihotapil v roke svojih pristašev. Če misliš ti, Milan, in tvoji, da se bom jaz izpostavljaj za kateregakoli političnega mogotca, se prokleta varaš. Ti veš, kako podlo so me pognali tvoji iz Ljubljane v Novo mesto, samo zato, ker nisem trobil v njihov rog in ker sem s svojim poštenim pričevanjem in tožbo ščitil čast sebi in rdečim, kakor jih vi nazivate v svojem političnem žargonu. V meni živi samo skrb za družino! Drugo me ne briga. Isto priporočam tudi tebi! Če si zašel na pregrešno pot, spreobrne se, dokler je še čas, da ne bo kdaj prepozno! Če pa nočeš iti z ljudstvom, proti njemu se ne bojuj, ker te bo isto kakor črva pohodilo. To je moje mišljenje in ti veš, da so moje besede in misli še vedno do sedaj slavile zmago.«

Milan je bil iznenaden nad nastopom upravitelja. Morda je mislil, da se bo poveljal pred njim v pepelu priznanja, kesanja in prošenj, naj nikar tako ne mislijo o njem. Veroval je, da se bo ustrašil groženj volkov v ovčjih oblačilih, zato ga je opravičujoče miril: »Tone! Jaz to nisem nikoli trdil, in če sem ti to povedal, sem ti povedal zato, da bi te opozoril pred eventualno nevarnostjo, ker te imam rad in ker cenim tvoja plemenita dela, s katerimi si v zaporu napajal tudi mene, upornega študenta, pred devetimi leti. Če sem te žalil, mi oprosti in vedi, da ti bom vedno prijatelj.«

Upravitelj tedaj ni vedel, kakšna funkcija je bila zaupana Milanu v vrstah izdajalcev. Tudi Milanu ni bilo znano, da je bil upravitelj organizator aktiva OF v zaporu, zato sta bila oba previdna. Oba sta lagala, eden drugemu, da bi čuvala skrivnost, ki sta jo poklanjala vsak svojemu. Da bi zakrinkala globino srčnih občutij, sta prešla na razgovor o družini, njenih potrebah in drugih vsakdanjih brigah, ki niso imele nič skupnega s tistim, kar se je odvijalo na polju boja slovenskega ljudstva. Poskušala sta, da bi tisto, kar ju je pred par minutami spravilo na noge, zameglila v pozabo. Čutila pa sta, da sta se našla na razpotju, da vsak hodi svojo pot, vendar sta eden drugemu tajila, zakaj živita.

Čas je bil tak, da je oče lagal sinu, sin ovajal očeta, zato je moralo biti čustvo globoko zasidrano v srcu, da ne bi zašlo v njegove globine oko sovražnika.

Dva, ki sta vsak na svoj način razumela ta čas, sta se razšla. Nekaj je težilo njuni duši. Bilo je to težko spoznanje, da brat mori brata zato, da bi tujec zavladal na slovenski zemlji.

Tako se je končala zgodba z Rudijevim pismom, ki je imelo dva konca. Oba sta udarjala! Oba tako težko, da bi lahko vsak, po katerem bi udaril eden izmed njih, preminul pod njegovim udarcem. Zato se je moralo molčati in to je bil vzrok, da je ostala moč obeh koncev mrtva.

Minila so štiri leta. Upravitelj se je po poti zapornika, interniranca in partizana vrnil živ in zdrav v svobodno domovino. Konec decembra leta 1945 ga je službeno dolžnost privedla v Ljubljano. V svojstvu višjega je pregledoval zapore. In glej! V sobi 114 je med drugimi zagledal tudi Milana. Bil je obsojen na smrt.

Med mnogimi pa je tudi njega obsijala blagodat pomilostitve. V zaporu se je zapletel med špijone. Po dveh letih je bil ponovno obsojen na smrt. Tudi tedaj ga je doletela milost. Po dvanajstih letih pokore je bil izpuščen na svobodno. Užival je ni dolgo. Po dveh letih ga je pobrala zahrbtna bolezen.

Plavači

Človek je čudno bitje. Zagonetka nad zagonetkami vseh dni, če bi posmatrali njegovo pot skozi prizmo zgodovinskih dogajanj od njegovega postanka in verjetno do dne, dokler bo tlačil zemljo, ker je po narodi, kakor vse, kar živi, obremenjen s prokletstvom sebičnosti in častihlepja. Ni še odpel slave prvemu na oblasti, že vpije »živijo« drugemu, če ga obvzame občutje spoznanja, da bi mu ta »živijo« lahko, pa čeprav samo trenutno, prinesel večjo mero duševnega ali materialnega zadovoljstva. Častni ljudje pravijo temu, da obrača plašč po vetru.

Taka spoznanja so bila skovana v dneh, ko je življenje mirno teklo svojo pot brez kakih usodnih sprememb. V dneh viharjev, ki so spreminjali države, menjali vladarje, sisteme vladanja, zgodovino in vse, kar bi moglo posameznike obogatiti z lagodnim življenjem, položaji in drugimi čari sveta, je bilo še huje, ker človek kaj rad pozablja na včeraj, danes in steguje roke za jutri, pojutrišnjem, če slutiti, da mu bo ta jutri, čeprav oskrunjen s sramoto izdajstva svoje preteklosti, osebno, prinesel boljše dni.

O izdajalcih v frakih, cilindrih, častniških uniformah in krvavih ustaških kutah smo že mnogo brali, zato bi se pomudil s par primeri pri doslej malo zabeleženih, malih ljudeh, ki so s svojim prikritim delom povzročili ljudstvu morda več gorja kakor oni, ki so se pod udarcem svojega trenutnega položaja samo poklonili novemu oblastniku, ostali pa le osramočeni v njegovi senci brez kakršnegakoli vpliva na njegovo vnaprej načrtano pot.

Zadržal bi se pri človeku, ki je začel trošiti veličino svojega jaza v dneh črnolzte monarhije, kateri je vladal še cesar Franc Jožef I.

Bil je jetniški paznik s kopico nepreskrbljenih otrok. Da ti ob izbruhu prve svetovne vojne leta 1914 ne bi ostali brez rednika, se je pobrigal njegov prvi predpostavljeni – ravnatelj jetnišnice, da so ga oprostili vojaške službe. Ko ga je ravnatelj v najboljši veri, da je napravil njemu in njegovi družini dragoceno uslugo, poklical v svojo pisarno in ga obvestil o tem, je isti, ves ogorčen, zahteval, da se ta odločba spremeni, ker on kot zvesti podanik vladarja Avstrije hoče

z orožjem v roki braniti njene meje pred kletim sovražnikom. »Kakor želite,« mu je odgovoril dobrotnik in mož je bil – kot sin slovenske matere – čez nekaj dni vpoklican k vojakom v 17. slovenski železni pešpolk, zvani »Kranjski Janezi«, katerega sedež je bil premeščen iz Ljubljane v Judenburg.⁶⁴

Po nekajdnevnem bivanju v vojašnici, kjer niso cvetele rožice, je njegovo navdušenje za boj z orožjem v rokah začelo plahneti, zato je usmeril svoje misli v ugibanje, kako bi se izmazal iz objema na fronto potujočih »marš bataljonov«, v katerih bi se lahko poleg drugih frontnih »tegob« srečal tudi z belo ženo.

Nemščino je za silo obvladal, bil je v zaupni civilni službi. Kaj bi bilo, če bi se tudi pri vojaki vrnil med »te sorte ljudi«, saj to ni težko v vojnih dneh. Malo se bo potuhnil, pošepetal nemškemu oficirju kaj na uho in bo šlo. Tako je tudi bilo. Mož si je s tem pridobil zaupanje Nemcev, ki so ga zadržali v vojašnici, da bi jim poslužil kot prisluškovalec pogovorov med svojimi sorojaki. Da bi ga še bolj pridobili zase, so mu prišli pod vrat nekaj zvezdic, ki naj bi ga opogumile v njegovi dejavnosti.

Čim bolj se je odmikal čas, tem bolj je cvetelo torišče njegovega delovanja. Neuspehi na bojiščih, zasteničene vojašnice, nehijske barake, uši, lakota, že na fronti zadobljene rane in čas, ki je vojake ločeval od doma, so rojevali v Janezih nerazpoloženje do vsega, kar je dišalo po Avstriji, po žrtvi za Nemca in tistih, ki so brezsrčno trgovali z njihovimi življenji, dokler se niso v obupu obrnili k misli na upor, ki naj bi pospešil konec morije, čeprav so se zavedali, kaj jih bo doletelo, če njihova akcija ne bo uspela v popolnosti.

V tok tega razpoloženja se je vmešal tudi prisluškovalec Janezov, mož iz jetnišnice, ki je po neuspelem upor s svojim pričevanjem izdal vodje zarote, ki so jih po hitri sodbi obsodili na smrt in jih ustrelili.⁶⁵ Tako je po pripovedovanju njegovih tovarišev – sovojakov s svojim izdajalskim jezikom ob zori rojstva nove države izkopal in zasul od vsega slovenskega ljudstva objokovanih sedem grobov.

Po razsulu avstrijske armade konec oktobra leta 1918 je, da ga v Judenburgu ne bi doletela zaslužena kazen, prvi našel skrivno pot do Ljubljane. Tu se je takoj javil v službo. Da bi prikril svoje judenburške grehe, se je iz navdušenega »avstrijakanta« prelevil v nadjugoslovana in se s puško v rokah podal v stanovanje dobrotnika njegove družine – ravnatelja in mu pod pretnjo smrti prepovedal vhod v jetnišnico, češ da za Avstrijce ni mesta v novi državi SHS.

Tako je hodil svojo pot, vedno zavrt v neko tajanstvenost, da ljudje okoli nje niso nikoli vedeli, kdo je in komu služi. Zato so se mu izmikali, in če je bilo le mogoče, so napravili ovinek, da ga na poti ne bi srečali. Srečanja z njim so si želele le bivši vojaški tovariši iz Judenburga, v katerih je živel neodoljiva želja, da bi mu povrnil, kar je on posejal njim v težkih dneh. Ob prevozu posmrtnih

ostankov judenburških žrtev na ljubljansko pokopališče⁶⁶ so mislili, da se jim je ponudila za to primerna prilika. Zbral se je skup njih, ki so sklenili, da bodo poravnali z njim dolg mrtvih. Iskali so ga v stanovanju in povsod, kjer so predvidevali, da bi se lahko nahajal. Toda zaman. Stari lisjak jih je ukanil. Pravočasno ga je opomnila vest, kaj bi se mu moglo zgoditi, pa se je na dan pokopa žrtev rano ob zori skril tja, kjer bi človek najmanj pričakoval. Enemu od obsojencev, zaposlenih v kleti, je dal ključ, da ga je zaklenil v disciplinsko celico. V njej je prebil ves dan in vso noč. Šele drugi dan, ko so se odpeljali iz Ljubljane poslednji udeleženci žalnega slavlja, se je pojavil na hodniku jetnišnice, ni pa prestopil mesta izven železne ograje. Tako je srečno ušel plačilu Janezov.

Preziran od vseh je povsod oprezal, komu bi se približal, da bi postal spet zapažen v družbi. Z rojstvom Orjune⁶⁷ so se mu odprla vrata med ljudi. Postal je eden od njenih prvih članov, da bi pod krinko nacionalista prikril svojo sramotno narodnostno preteklost. Povsod, kjer so bili kaki nastopi ali parade, je hotel biti prvi, da bi se čim bolj košatil, kakor petelin na gnojišču, s svojo črno uniformo in mrtvaškim simbolom na kapi. Verjetno je veroval, da bo ta prikrila vse sledi o njegovi preteklosti. Toda mož se je zmotil. Ob nekem spopadu delavcev z Orjuno na Kongresnem trgu je bil na strani orjunašev tudi junak iz Judenburga. Ker so bili delavci v premoči, so orjunaši poklicali v pomoč policijo. Ko so stražniki prišli na bojišče, so med črnuhi⁶⁸ zagledali tudi »judenburžana«, znanca iz preteklih vojaških dni. Sedaj si naš, je vzkipelo v njihovih srcih in udarili so po njem, da je bilo joj, dokler ga niso, vsega okrvavljenega, kakor smrdljivo cunjo vrgli v jarek, medtem ko so bili do delavcev popustljivi. Toda zmagal je spet »judenburžan«, ker so bili na njegovo prijavo vsi v boju z njim sodelujoči stražniki poklicani na disciplinsko odgovornost.

To zgodbo o njem so mi izpovedali starejši pazniki in policijska stražnika, ki sta opravljala svojo dolžnost v policijskih zaporih v jetnišnici. Z njim so delili skupno usodo v Judenburgu in v pretepu na Kongresnem trgu. Dodali so še: »To naj vam bo v opozorilo, da boste vedeli, s kom imate opravka.«

Ko je po trboveljskih dogodkih⁶⁹ nasilje Orjune polagoma začelo plahneti, se je mož popolnoma udinjal Aleksandrovi diktaturi z generalom Živkovićem na čelu. Prisiljeval je vse okoli sebe, da se morajo včlaniti v JNS.⁷⁰ Da mu ne bi ušel kdo iz klešč, je sam pobiral mesečno članarino. Še leta 1932, ko sem nastopil službo v jetnišnici in ko so se že na vseh koncih oglašali uporniki proti temu državnemu skrupcalu, je teroriziral ljudi z njo. Prvi dan po nastopu službe v jetnišnici je bil že pri meni in me vprašal, če sem član JNS. Ker sem mu odgovoril, da nisem in da se tudi ne mislim včlaniti v njo, ker me njegova politika ne zanima, me je takoj proglasil za komunista in začel politično gonjo proti meni.

Vsled njegove ovaduške lastnosti so se ga vsi bali. V vsakem človeku je gledal prestopnika. Edino on je bil svetilnik vse lepote in poštenosti. Poleg te bolne domišljije je bil tudi težek sadist: ni bil srečen, če ni ves dan stresal svojo nejevoljo nad zapornike z raznim fizičnim in psihičnim mučenjem. Bikovka mu je bila najdražja spremljevalka v službi. Starejših, fizično dobro razvitih zapornikov se je bal, zato pa je tem bolj udrihal po mladoletnikih, ki so mu bili zaupani v varstvo v delavnici.⁷¹ Kakor Italijan, tak je bil: če je videl svobodnega partizana s puško na ramenih, je bila takoj »mama mia«,⁷² če pa je bil kdo vkovan v verige, so se izživljali nad njim s pestmi in brcami tudi do smrti.

Z ozirom na prakso, kakršna je tajno pronicala v sistem vladanja tedanjih političnih klik, se je mož lahko izživljal v svojih zločinskih nagnjenjih do družbe, ker je večče vodil brigo o tem, da je bil vedno na strani tistih, ki so imeli bič v rokah. Zato so se ga bali vsi, od predsednika sodišča do poslednjega paznika, ker se nikoli ni vedelo, s kakimi ovadbami bo koga umaknil s položaja, mu odvil košček kruha ali ga celo spravil za zapahe, ker besedo »komunist« ni bilo težko izreči, še manj pa zapisati, če se je hotel kdo znebiti človeka, ki je oviral pot njegovim življenjskim težnjam.

K sreči je vsaka pesem le nekaj časa lepa. Tako je izzvenela tudi njegova melodija. Ujel se je v past, ki so mu jo nastavili od njega pretepani mladoletniki. Prijavili so ga za malenkostno nepravilnost, ki jo je zagrešil pri delu v delavnici, kar je bilo dovolj, da so ga, z ozirom na že izpolnjeno službeno dobo, upokojili.

Po njegovem odhodu v pokoj je v zaporu zavel povsem drugačen veter. Nekako svetlo je postalo v njem, kakor da bi se odprlo nebo. Pogledi vseh so širili prijetnejše razpoloženje, bolj vedro sliko vsemu, kar je živelo okoli njih. Vse je postalo bolj blago, bolj človeško, odkar se ni čulo več vedno hreščečega godrnjanja z zlobo obdarjenega bitja, odkar se niso videli njegovi mrki pogledi in slišali vzkliki bolečine, ki jo je sejala njegova bikovka po akustičnih prostorih širom jetnišnice. Da bi bilo razpoloženje še milejše, je prišel tedaj v zavod za vzgajanje mlajših in starejših mladoletnikov, ki se je nahajal v drugem nadstropju jetnišnice, za vzgojitelja mlad učitelj Vojko,⁷³ ki je, poln idealov in humanizma, komaj zapustil šolske klopi v želji, da bi dal družbi nesrečnih čim več samega sebe in vsega, kar bi ji moglo prinesiti lepšo bodočnost.

V novem vzdušju smo kmalu pozabili na neprijetne trenutke, ki jih je s svojo bolno naravo ustvarjal med nami in povsod, kjer se je pojavil prosluli judenburški vojaški žandar, ker človek rad pozablja na srečanja s slabim. Le enkrat mi je nekdo v razgovoru mimogrede dejal, da menda pobira članarino za novo politično stranko – JRZ.⁷⁴ Kako se je držal mož v času okupacije, tudi ne vem. Med vidnimi aktivisti, »logoraši« ali zaporniki ga nisem zapazil. Ko me

je leta 1947, po smrti matere, zanesla pot na ljubljansko pokopališče Žale, sva se srečala na osrednji stezi. Kljub temu, da sva si bila povsem tuja glede na njegov odnos do ljudi v preteklosti, je sladko pristopil k meni in mi začel z obema rokama stiskati roko z besedami: »Ali ste videli, sedaj smo pa le mi zmagali. Jaz sem že leta 1928 nosil pisma Kidriču,⁷⁵ ki mi jih je izročal gostilničar Lado Kozak.«⁷⁶ »Jaz tega ne vem, vem le za vaše judenburške žrtve in za vaše odnose do nas vseh, ki so bili vse prej kakor komunistični.«

Mož je bil, po njegovih besedah sodeč, kljub svoji visoki starosti spet v zaupni službi. Ne vem pa, kako se je sporazumel z mrtvimi.

Mojster šverca

Ko je še kot bosonogi deček letal po tračnicah dolenske proge, pasel radovednost okoli vojaških pekarn in skladišč ter Kodelijevega gradu,⁷⁷ je živel v njem nekaj, kar je kazalo, da ga vleče na pot k dnu življenja, za železne rešetke.

Šola mu ni dišala. Obrti, poštenemu delu se je izmikal. Pomagali niso ukori ne prošnje obupane matere, naj bo poslušen, niti strogi očetovi opomini. Sledil je svoji trmasti poti, slabi družbi, propalim ženam, delomrznim prijateljem. Ni še dobro vzcvetel v mladeniča, že se je srečal s čuvarji javnega miru in reda. Za prvim srečanjem je sledilo drugo, za drugim tretje. Tako dolgo je hodil to pot, dokler se ni znašel v objemu debelih jetniških zidov.

Njemu vse to ni bilo mar. Zanj ni bilo druge lepote razen misli, kako bo zopet goljufal in kradel, ko bo zapustil mračne jetniške hodnike. Življenje v zaporu mu je postalo prijetno in vsakokrat, kadar sem se srečal z njim na hodniku, ko je praznil nočne posode, so se mu v nasmehu zableščali beli zobje. Človek bi dejal, da je rojen za tegobe ječe. Zato smo ga imeli v sočutju vsi radi in nič dobrega se ni zgodilo v zaporu, ne da bi ošinilo tudi njega.

V času, ko je prestajal kazen, se je zasukal svet. Hitler, Mussolini in njune razbojniške tolpe so gazili Evropo. Val krvi in grozot se ni ustavil niti pred pragom naše domovine. Tragični šesti april leta 1941 je tudi nam prinesel težke, sužnje dni. Pečat teme in smrti je bil vtisnjen v dušo slehernega, ki je iskreno ljubil domovino. Prebivalci zaporov so to občutili v dvojni meri. Znašli so se v precepu, na razpotju sonca in noči. Kam jih bo nagnila teža? Bilo je to vprašanje trenutka, stvar okolice, ki jim je kazala pot. Pred celico je stal oficir gestapa, predstavnik črnuha, ki je za judeževe groše, za trenutni sij osebne svobode, kupoval duše. Nekaj jih je padlo v nastavljene mreže, večina njih je ostala trdna, pripravljena kljubovati viharjem, ki jih bo prinesla s seboj bližnja bodočnost.

Med slednjimi je bil tudi mladenič jetniških zidov. Dah boja, ki se je vse bolj in bolj vtihotapljal v hišo gorja in trpljenja, ga je objel z vso svojo silo. Zaživel je zanj z vsem žarom svoje mlade duše. Vse, kar je bilo v njem slabega, se je

spremenilo v željo, da bi postal človek, časten sin rodu, ki bije boj za svobodo, za svoj obstanek, za svoj socialni preporod. Ta njegova velika želja ga je vključila v organizacijo aktiva OF v zaporu, za katero je živel in delal vsak trenutek, od bele zore, ko ga je spustil paznik na hodnik, do pozne noči, ko je po celodnevem »švercu« za dobro političnih jetnikov z blaženim občutjem dobrotnika bednih zatiskil svoje žareče oči.

V tem svojem delu in zaupanju je bil nenadomestljiv. Pogum in predrznost sta mu bila zvesta spremljevalca na vsakem koraku, pri vsakem nošenju paketov, pisem in druge ilegalne literature v celice posebno zavarovanih zapornikov.

Dolgo do pozne pomladi leta 1942, do smrti narodnega heroja Toneta Tomšiča,⁷⁸ je vrtal prepovedana pota. Par dni po njegovi smrti mi je takoj po jutranjem prihodu v pisarno javil drugi zapornik, da mi mladi, korajžni sodelavec sporoča iz celice, da naj se nič ne bojim, da bi me izdal, pa če bi tudi živega pekli.

Dan pred tem so ga zasačili Italijani pri prenosu ilegalne pošte, pa so ga vtaknili v samotno celico. Tu so potem pod udarcem samote in mučenja hoteli iztisniti iz njega, odkod je dobil ilegalni material in s kom je sodeloval na prepovedanih potih.

Držal se je, kakor je sporočil. Kljub vsej brutalnosti metod fašističnega mučenja v izsiljevanju izpovedb je molčal.

Po dveh letih sva se srečala v partizanih. Bil je invalid.

Dogodek 6. aprila 1942: slučaj Pero Horn

Šesti april leta 1942, dan obletnice piratskega letalskega napada na Beograd, prestolnico Jugoslavije, je bil za osebje jetnišnice izredno naporen. Množici donositeljev paketov z velikonočnimi dobrotami in željami za prepovedanim snidenjem z dragimi sta se pridružila dva dogodka, ki sta vtisnila pečat nepozabnega dne.

Po hodnikih je kakor obseden divjal predvodnik mučiteljev civilnih karabinerjev marešalo Aoenassi, ker mu je ušla jetnica iz ženske bolnice, kjer je bila na zdravljenju in za katero varnost je bil osebno zadolžen, Zdenka Kidrič, soproga enega od vodij revolucije, Borisa Kidriča. Samo grožnje kot »Vse komuniste bom pobil« so odmevale povsod, kjerkoli se je pojavil. To noro besnenje je trajalo vse popoldne do pozno v noč, dokler niso pripeljali v jetnišnico poslednjo žrtev Zdenkinih sorodnikov, mamo Borisa Kidriča.

Nekaj po sedmi uri, ko bi morala po obstoječih predpisih vladati v jetnišnici že popolna mir in tišina, so proti običaju privedli iz zaporov belgijske vojašnice skupino bledih, neobritih in sestradanih okostnjakov, med katerimi sta se nahajala tudi oče in sin. Bila sta to šolski upravitelj iz Most pri Ljubljani Pero Horn in njegov maloletni sin Marjan.

Vojaki so ju ob priliki blokade v Mostah dne 28. februarja leta 1942, po izvršeni hišni preiskavi, pri kateri so našli neuporaben radio prejemnik, pokvarjen samokres, zaplenjen nekemu učencu, ki se je igral z njim pod šolsko klopjo, in zapiske o tržaškem procesu v decembru leta 1941, katere je dala svojemu predstojniku – upravitelju na čitanje učiteljica, soproga na tem procesu na smrt obsojenega, a kasneje pomiloščenega slovenskega znanstvenika, primorskega emigranta, profesorja fizike in matematike Lava doktor Čermelja,⁷⁹ natovorili na kamion in odpeljali v zapore belgijske vojašnice.

Tu so ju kljub opozorilom očeta, da je bolan, brez zdravniškega pregleda pahnili v z jetniki že prepolno zasedeno sobo brez postelj in druge opreme ter

jima določili mesto na golih tleh. Pod takimi okoliščinami sta potem kakor v pozabljanju odživiljala svoje sužnje dni. Vojaki – čuvarji, ki so tu in tam odpirali in zapirali vrata ob delitvi hrane, odvodu in privedbi zapornikov k zaslišanju in mučenju, so ju stalno prezirali. Pomagale niso ne prošnje za zdravniško pomoč ne pritožbe na kakovost hrane, katere bolnik ni mogel uživati. Šele po šestintridesetih dneh več kot nečloveškega odnosa do bolnika, ob spoznanju, da se nahaja mož na pragu smrti, so se spomnili nanj in ga skupno s sinom brez zaslišanja premestili v jetnišnico, da bi si s tem, kakor Pilat, oprali roke nad nedolžno žrtvijo, domačim upravljavcem jetnišnice pa vtisnili na čelo pečat krivde za strahote, ki jih je italijanska vojaška oblast počela po improviziranih zaporih vojašnice.

Očeta so ob podpori dveh karabinjerjev privedli v sprejemno pisarno in ga na pol mrtvega položili na klop izpod okna, zavarovanega z železnimi rešetkami. Od tu sta ga potem hišna delavca brez opravljenih formalnosti o njegovem sprejemu v zapore odnesla na nosilih v bolniško sobo v tretje nadstropje ter ga predala v oskrbo zdravniku – jetniku, univerzitetnemu profesorju, strokovnjaku za prehrano ljudstva, doktorju Ladislavu Klincu,⁸⁰ ker so Italijani to isto popoldne v zvezi s pobegom Zdenke Kidričeve iz bolnice zaprli jetniškega zdravnika Ladislava doktor Lenarta.

Na osnovi pogojev o zdravniški negi jetnikov, s katerimi je v tem času razpolagala jetniška uprava, in s pomočjo organizacijske mreže OF, povezane z aktivom OF v jetnišnici, je do smrti sestradani jetnik prišel kmalu k sebi. Po popolni ozdravitvi se je spomnilo nanj tudi vojaško sodišče, ki ga je po končanem preiskovalnem postopku obtožilo za nezakonito posedovanje prepovedanih predmetov in propagandnega materiala. Sodišče, ki mu je sodilo, ga je spoznalo za krivega in mu prisodilo kazen treh let zapor. Njegov maloletni sin Marjan je bil kazni sicer oproščen, iz varnostnih razlogov pa kot sumljiv »ribel«⁸¹ poslan v internacijo na Tremitske otoke. O očetu Peru sem po njegovem odhodu na izdržavanje kazni v Castel Franco⁸² izgubil vsako sled, medtem ko sva se s sinom (partizanom) Marjanom leta 1944 srečala v partizanih, v Bariju v Italiji. Skupno z inženirjem Lasičem⁸³ je bil radiotelegrafist Glavnega štaba NOV in POJ.

Zanimivo srečanje

V času, ko so se po poljih in hostah lovci izživiljali nad svojimi žrtvami, so nekega ponedeljka zjutraj leta 1933 pripeljali orožniki v zapore okrožnega sodišča v Ljubljani uglednega ljubljanskega zdravnika. Isti je čez dan krotil svojo lovsko strast, zvečer v gostilni pa vinsko strast. Ko so se mu pod vplivom alkohola razvnela čustva, se mu je razkošatil tudi jezik, kateri ga je s svojo srboritostjo povedel izven območja obstoječih zakonskih določil. V pijanosti se je lotil časti Njegovega veličanstva kralja Aleksandra, katera je bila zaščitena s predpisi Kazenskega zakona, pa so na prijavo nekoga prišli orožniki, kateri so mu hočeš nočeš moraš nataknil na roke verige in ga odpeljali pod zaščito jetniških zidov. Mož se je sicer razburjal, kako so mogli njemu, uglednemu meščanu, nanesti to sramoto, da so ga pripeljali med »barabe«, toda pomagalo ni nič. Moral je usmeriti svojo pot v celico z rešetkami.

V njej je iz ognjevitga leva postal ponižno jagnje. Gromovite besede protesta so zamenjale mile prošnje, da naj ga spustimo domov, kjer ga v posteljah čakajo bolniki. Prosil je tudi za cigarete, katere so mu bile nezaslišana strast. Pokadil jih je do sto petdeset dnevno, tako da je bila njegova celica tako zgoščena z dimom, da bi lahko meso sušili v njej, zaradi česar so se hudomušni »hausarbajterji«⁸⁴ šalili z njim, da naj pazi, da ne bo postal »šunka«.

Po zaslišanju prič je bil po kakih desetih dneh spuščen na svobodo, s tem da naj bi se branil iz prostosti, ker je imel stalno prebivališče in ker značaj njegovega kaznivega dejanja ni bil tako težak, za katerega so predpisi predvidevali obvezen preiskovalni zapor. Po dobrem mesecu dni je bila nad njim izrečena sodba. Obsojen je bil na dva meseca zapora, katerega pa ni nikoli prestal, ker je bil prej pomiloščen.

V mesecu oktobru leta 1941 ga je pot ponovno zanesla pod okrilje jetniških zidov. Ob svojem prihodu v zapor je dejal, da je postal žrtev svojih uslužbencev, kateri so mu v ordinaciji podtaknili revolver, nato pa obvestili Italijane, češ, da zbira orožje za partizane. Isti so na osnovi te prijave napravili pri njem preiskavo in ker so orožje res našli, so ga aretirali in privedli neposredno v jetnišnico.

Njegova izpoved je bila verjetno resnična, ker je bil, po pripovedovanju njegovega sluga, ki je bil tudi v zaporu, z uslužbenci zelo nehuman, poleg tega pa še član Kulturbunda,⁸⁵ kar jih je najbolj motilo, pa so se morda na ta način hoteli maščevati nad njegovim narodnim izdajstvom.

Kakor ob svojem prvem prihodu v zapor tako je tudi sedaj dajal vtis neuravnovešenega človeka. Z ozirom na svojo kulturbundovsko pripadnost je mislil, da je on gospodar zaporov. Pazniku v sprejemni pisarni je tako rekoč zapovedal, da mora o njegovem prihodu v zapor obvestiti organizacijo Kulturbunda, z naročilom, da takoj izposluje njegovo izpustitev iz zapora. »Jaz tega ne smem, ker nisem pooblaščen za to, ko boste pa zaslišani, pa prosite vašega preiskovalca, da to napravi, ali pa napišite pismo, katerega bo uprava jetnišnice službenim potom poslala nadrejenim organom v postopek, kakor nam to narekuje predpis.« Tako ga je poučil paznik, ker tudi njega kot člana aktiva OF in kot Slovenca ni zanimala usoda narodnega izdajalca. Mož je bil ob tem pouku malo razočaran, ker je mislil, da je s člansko izkaznico Kulturbunda vsemogočen.

Po namestitvi v skupno sobo zapornikov, v kateri se je ponašal precej gospodovalno, je skozi nočno premišljevanje postal ponižnejši, pa je zaprosil paznika, če bi lahko napisal pismo kakor mu je bilo rečeno na jutranjem raportu. »Lahko,« mu je odgovoril isti. Prinesel mu je papir in svinčnik in dobro uro pozneje je bilo pismo izročeno v cenzuro Italijanom, nato pa izročeno na pošto.

Prvemu razočaranju je sledilo drugo, ko mu je po treh dneh paznik javil, da mora iti v ravnateljstvo pisarno, kjer ga čaka kapetan gestapa. Ob tem sporočilu se je mož tako ustrašil, da bi se kmalu »podelal« v hlače. »Kaj pa hoče ta hudič?« mu je nehote ušlo iz ust.

Ob privedbi v pisarno ga je kapetan, uglajenih manir, ljubeznivo sprejel. Tudi zdravnik je bil na videz dobro razpoložen. Ko mu je pa uniformiranec po kratkem uvodu dejal, da mora za izpustitev iz zapora podpisati izjavo za »optacijo«⁸⁶ v Nemčijo, kjer bo kot zdravnik takoj mobiliziran in poslan na vzhodno fronto, mu je srce skočilo v hlače. Bled, kakor zid, je to zahtevo odklonil s trditvijo, da on ni Nemec, temveč Slovenec, ki ne bi hotel zapustiti doma in kraja, v katerem ima vpeljana dobro ordinacijo. Z ozirom na odklonilno izjavo je moral potem dokazati, da je res Slovenec. Po predloženem dokazu o svoji narodnosti in rojstnem kraju, katerega je preskrbel njegov brat, ki ni bil kompromitiran s Kulturbundom, so ga Nemci pustili pri miru, Italijani pa so ga kljub temu izpustili na svobodo.

Po njegovi izpustitvi se ni nič čulo o njem.

Prijatelji in znanci so se mu ob spoznanju, kakšne sorte tič je, umikali na cesti, le o njegovih ljubavnih, perverzno-sadističnih pustolovščinah se je mnogo govorilo. Dve zakoniti ženi sta se ločili od njega in se vrnili v mirno življenje,

pri divjih ljubavnicah pa je izgledalo, da je užival dober ugled, dokler ni ene s sumljivimi bonboni spravil ob življenje. Zaradi tega se je moral zagovarjati pred sodiščem, vendar je bil vsled pomanjkanja dokazov o njegovi krivdi oproščen. To zgodbo o njem sem slišal po končani moriji, v neki družbi, v kateri se je slučajno razpredel razgovor o njegovi moralni veličini.

Z novo svobodo in redom v njej se mož ni strinjal, ker mu je družba pristrigla peruti v eksploataciji časti in odnosa do delovnega človeka. V takem razpoloženju se je povezal z enako mislečimi političnimi prijatelji iz preteklih dni, kateri so mu, menda, v svoji sredini ponudili celo ministrski sedež. To ni ostalo prikrito niti čuvarjem reda in zakonitosti, pa so ga ponovno počastili s sprejemom v zapor, kjer je končno spoznal resnico o svoji zgrešeni življenjski poti, pa si je kot strokovnjak za grlo sam sodil, s tem da si je zadel zanko za vrat in se preselil v večnost, da bi zabrisal za seboj sled svoje nečastne življenjske poti.

Seznam

osebja, zaposlenega v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani v času od prihoda Italijanov do moje aretacije dne 8. septembra leta 1942.

A. Uprava jetnišnice:

Spreitzer Janko, ravnatelj
 Čamernik Anton, upravitelj
 Melihen Valdemar, upravitelj
 Mikuš Franc, administrator
 Boškič Anica, administrator
 Jagodic Vojko, učitelj
 Ostanek Franc, sluga
 Lenart dr. Ladislav, zdravnik
 Tominec dr. Roman, OFM, jetniški duhovnik
 Tominec dr. Angelik, OFM, namestnik jetniškega duhovnika
 Suher Edvin, dr., namestnik jetniškega zdravnika
 Pajenk Jože, paznik – knjigovodja
 Gradič Miha, paznik – vodja vložišča
 Knez Franc, tehnični uradnik.

B. Operativno osebje:

Lapajne Bogomir, poveljnik paznikov, do 8.IX.1943 v vojnem ujetništvu?
 Možina Ivan, namestnik poveljnika paznikov
 Gregorc Maks, namestnik poveljnika paznikov
 Strušek Ivan, namestnik poveljnika paznikov
 Avsec Franc, paznik
 Avguštin Valentin, paznik
 Antončič Leopold, paznik
 Bačnik Lovro, paznik
 Černetič Marjan, paznik
 Dobnikar Franc, paznik
 Dovč Anton, paznik
 Ferlin Franc, paznik
 Goričan Anton, paznik

Grad Ivan, paznik, od VI. 1941 v Celju - Pisker.

Grošičar Ivan, paznik

Hočevar Josip, paznik

Hribar Boris, paznik

Klopčič Franc, paznik

Kamnar Anton, paznik

Kralj Vinko, paznik

Logar Peter, paznik

Mihevc Alojz, paznik

Novak Alojz, paznik

Oman Ludvik, paznik

Pestator Martin, paznik

Pečar Ivan, paznik

Potokar Leopold, paznik

Rehar Franc, paznik

Smolič Alojz, paznik

Stojc Rajko - Marjan, paznik

Sušnik Alojz, paznik

Tomažič Franc, paznik

Trunk Franc, paznik

Vidmar Franc, paznik

Šinkovec Jože, paznik

Zupan Metod, paznik

Nekše Alojzija - Logar, paznica

Potokar Emilija, paznica

Zalar Slavka, paznica

C. Pri organizaciji aktiva OF v jetnišnici so sodelovali:

Kidrič Boris, član KPS in IO OF

Kraigher dr. Vito, član vodstva VOS-a

Čamernik Anton, upravitelj jetnišnice

Gruden dr. Ludvik, tajnik kasacijskega sodišča

Tominšek dr. Teodor, tajnik kasacijskega sodišča

Žigon Alojzij, višji sodni svetnik pri apelacijskem sodišču

Kobe dr. Božo, sodniški pripravnik pri apelacijskem sodišču

Jaklič Dušan, sodnik v tajništvu apelacijskega sodišča

D. Zunanji sodelavci so bili:

Mesesnel dr. Franc, pokojni, ubit v Volčji jami pred osvoboditvijo
 Tomšič Stanko, odvetnik, pokojni, ubit v Volčji jami pred osvoboditvijo
 Stanovnik dr. Aleš, pokojni, ustreljen l. 1942 kot talec
 Stanovnik dr. Ivan, pokojni
 Švigelj dr. Anton, pokojni
 Brejc Zdenka, odvetnik, pokojna
 Zupan dr. France, upokojenec, Vošnjakova ul. št. 6, Ljubljana
 Zupan Nino, sodnik, upokojenec, Trdinova ul. št. 7, Ljubljana
 Petrovič Jakov, odvetnik, pokojni
 Hartman Lojze, sodnik vrhovnega sodišča, pokojni
 Sladič Franc, sekretar Verske komisije pri ISS v.p. Peričeva ul. 14, Ljubljana
 Pugelj Dana, trafikantkinja, Resljeva c. št. 30, Ljubljana
 Pugelj Olga, trafikantkinja, Resljeva c. št. 30, Ljubljana
 Legat Anton - Tonček, trgovec, živi v Ljubljani
 Verlič Ana, trgovka, pokojna
 Čekada Andrej, trgovec, pokojni
 Novak Franjo, trgovec, pokojni
 Štemberger Drago, trgovec, živi v Ljubljani
 Vlaj Janez, trgovec, živi v emigraciji
 Vlaj Štefan, trgovec, živi v emigraciji
 Zdešar Jože, upokojenec, živi v Ljubljani, Šumarjeva ul. št. 7
 Pečenko Herman, trgovec, živi v Ljubljani, Trubarjeva ulica
 Magdič Pavel, trgovec, ustreljen kot talec v oktobru 1942
 Franken Hinko, zobotehnik iz Most, pokojni
 Lazar Ferdo, trgovec, pokojni
 Jančigaj Mirko, upokojeni šef protokola IVS, Kersnikova ulica, Ljubljana
 Jančigaj Anica, zasebnica, Kersnikova ulica, Ljubljana
 Jurkas Vitkor, uradnik pri Medić et Zankl, padel v partizanih
 Košak Lika, upokojenka, pokojna
 Košak Vladimir, gostilničar, pokojni
 Zupan Franja, soproga dr. Zupana iz Bistre, živi v Ljubljani
 Farnik Oto, upokojenec, živi v Ljubljani
 Jereb Dušan, veterinar, narodni heroj, padel v partizanih
 Vivoda Marjan, namestnik javnega tožilca SFRJ, živi v Beogradu

Vivoda Jelka, upokojenka, živi v Beogradu, Ul. Lole Ribara 10
 Perovšek Martin, višji svetnik ISS, živi v Ljubljani, Dolenjska cesta 99
 Jesenko Tone, sodniški pripravnik v Novem mestu, ubit od
 belogardistov?

Eržen Janez, kapetan UDV, pokojni

Pezdir Angela, trgovka, živi v Ljubljani

Pezdir Janez, upokojeni direktor »Prehrane«, živi v Ljubljani

Lušicky dr. Karlo, univerzitetni profesor

Kukovec dr. Robert, asistent na fakulteti, padel v partizanih

Lavrič dr. Božidar, univerzitetni profesor, pokojni

Matko dr. Ivan, star., pokojni

Neuberger dr. Mavricij, ubit v Volčji jami

Cunder dr. Milan, upokojeni direktor »Konima«, živi pri Ježici?

Stare Marija, zasebnica, pokojna

Stare Viktor, grafičar, pokojni

E. Sodelavci aktiva OF v jetnišnici iz sodnih ustanov:

Rus Jože, sodnik okrajnega sodišča, član IO OF

Miler Janko, sodnik okrajnega sodišča, umrl v taborišču Dachau

Gruden dr. Ludvik, tajnik kasacijskega sodišča, pokojni

Tominšek dr. Teodor, tajnik kasacijskega sodišča, živi v Ljubljani

Žigon Alojz, višji sodniški svetnik okrožnega sodišča, pokojni

Kobe dr. Božo, sodniški pripravnik pri apelacijskem sodišču, pokojni

Jaklič Dušan, sodnik v tajništvu apelacijskega sodišča, pokojni

Osterc Stane - Miha, sodniški pripravnik, upokojenec, živi v Ljubljani

Kveder Franc, vratar na glavnem vhodu v sodno palačo, živi v
 Ljubljani

F. Sodelavci, zaposleni kot zaporniki v pisarnah jetnišnice:

Stepišnik Drago, profesor, upokojenec, živi v Ljubljani

Košak Vladimir, gostilničar, upokojenec, živi v Ljubljani

Dev Žane, gostilničar, upokojenec, živi v Ljubljani

Šuštar Miran, novinar, živi v Ljubljani

Janovsky Milan, upokojenec, živi v Ljubljani

Scagnetti Drago, upokojenec, pokojni

Deržaj dr. Peter, zdravnik, padel v partizanih

Furlan dr. Borut, univerzitetni profesor, pokojni
 Klinc dr. Ladislav, univerzitetni profesor, živi v Beogradu
 Derganc dr. Franc, univerzitetni profesor, pokojni
 Kermavner dr. Dušan, univerzitetni tajnik, pokojni
 Primožič Franc, ambasador, pokojni
 Uršič Adolf, upokojenec, živi na Viču
 Šorn Janez, upokojenec, živi v Ljubljani, Rožičeva ul. št. 6
 Podgornik Milan, polkovnik, živi v Ljubljani, Kvedrova ul. št. 28
 Zdovc ing. Anton, živi v Ljubljani?
 Trojer Ivan, španski borec, ne vem, kje se nahaja
 Kremžar Stane, upokojenec, živi v Šiški
 Leinfelner Ivan, ne vem, kje se nahaja
 Cotič Viktor, ne vem, kje se nahaja
 Pirc Stane, upokojeni železničar, stanuje za Bežigradom
 Fuks Miran, upokojenec, živi v Ljubljani

Vsi v seznamu navedeni so bili organizirano povezani z delom aktiva OF v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani. Sekretar aktiva je bil ČAMERNIK ANTON, po njegovi aretaciji dne 8. septembra 1942 ga je na njegovi ilegalni dolžnosti nadomeščal ravnatelj jetnišnice SPREITZER JANKO. Od v spisku navedenih članov aktiva – osebja jetnišnice so bili zaprti:

- A. Od Italijanov: Oman Ludvik, Avguštin Valentin, Zupan Metod, Šinkovec Jože in Čamernik Anton
- B. Od Nemcev: Šinkovec Jože, Kralj Vinko, Gregorc Maks, Gradič Miha, Novak Franc, Boškič Anica, Jagodic Vojko in Melihen Valdemar /umrl v D./

Čamernik Anton, sekretar aktiva OF v jetnišnici

Opombe

- 1 Redigiran in nekoliko skrčen tekst je objavljen v knjigi Antona Čamernika *Spo-
mini na sodne zapore*, str. 44–48.
- 2 Lojze Hartman, stanujoč na Vodovodni cesti 11.
- 3 Boris Kidrič (1912–1953), tedaj glavni organizator Osvobodilne fronte slovenskega
naroda v Ljubljani.
- 4 *Slovenski poročevalec*, ilegalno glasilo odporniškega gibanja, pozneje informacij-
ski vestnik Osvobodilne fronte. Izdajala ga je Komunistična partija Slovenije kot
glasnik ljudskofrontnega povezovanja že v letu 1938, nato pa ga je obudila v maju
1941. Konec junija je izšla peta ali celo šesta številka. Prim. *Slovenski poročevalec
1938–1941: ponatis "Slovenskega poročevalca"*, Ljubljana 1951.
- 5 Sovjetska zveza je v okupiranem zaledju začela ustanavljati partizanske enote
julija 1941.
- 6 Boris Kidrič je bil zaprt v kaznilnici v Mariboru v letih 1929–1930, v preiskoval-
nem zaporu v Ljubljani leta 1933, eno leto, 1936–1937, v zaporu na Dunaju, leta
1939 pa v zaporu v Ljubljani.
- 7 Poleg teritorialnega načela je bil organizacijski prijem Osvobodilne fronte usta-
navljanje »aktivov«, pozneje matičnih odborov tudi v delovnih okoljih, tako tudi v
sodnem zaporu. Ta je bil zaradi svoje pomembnosti in občutljivosti bolj konspira-
tiven in vezan na vodstvo gibanja. Prim. Lojz Tršan, *OF v Ljubljani: organiziranost
v času italijanske okupacije 1941–1943*, Ljubljana 1995.
- 8 Tajna državna policija, nemška politična policija. Po pričevanjih je bilo v Ljubljani
nekaj njenih pripadnikov, ki pa niso imeli izvršnih pristojnosti. Zadrževali so se v
hotelu Miklič nasproti železniške postaje. Prim. Tone Ferenc, *Gestapo v Sloveniji*,
v: Rupert Butler, *Ilustrirana zgodovina gestapa*, Radenci 1998, str. 203–243.
- 9 Organizacija za politični nadzor ali Prostovoljna organizacija za boj proti antifašiz-
mu; italijanska politična obveščevalna in policijska ustanova za varstvo režima. V
Ljubljani je bila njena prikrita postojanka v bližini Slamiča v Gosposvetski ulici.
Glej Leon Cibic, *Italijanska obveščevalna služba v boju proti NOB*, v: *Zaščita na-
rodnoosvobodilnega boja*, gradivo s posvetovanja v Ljubljani 23. in 24. novembra
1976, Ljubljana 1979, str. 135.
- 10 Mišljena je kokarda z vojaške čepice.
- 11 Prim. priloženi seznam zaposlenih v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani
v času od prihoda Italijanov do Čamernikove aretacije 8. septembra 1942, str.
155–159.
- 12 Italijanska pokrajinska oblast je v sodnem zaporu terjala in julija 1941 dobila
enega od oddelkov v svoje neposredno upravljanje, osebje zanj pa so pripeljali iz
Italije.
- 13 Dr. Božo Kobe (1913–?), sodnik, pravnik v osvobodilnem gibanju (javni tožilec pri
višjem vojaškem sodišču 9. korpusa NOV in POJ), po vojni obtožen informbirojev-
stva in izključen iz profesorskega zbora univerze v Ljubljani.

- 14 Dr. Vito Kraigher (1911-1945), pravnik, član Komunistične partije Slovenije. Konec leta 1941 je postal član kolegija Obveščevalno-varnostne službe (poznejšega VOS-a).
- 15 Dr. Dušan Jaklič, tajnik apelacijskega sodišča v Ljubljani. Apelacijsko sodišče je bilo prav tako v sodnem poslopu; bilo je tretjestopenjsko sodišče na območju Dravske banovine, delovalo pa je tudi, ko je bila Ljubljanska pokrajina del Kraljevine Italije, dokler ni bilo ukinjeno leta 1942. Prim. Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941-1942*, Maribor 1987, str. 56.
- 16 Objavljeno, deloma spremenjeno besedilo v Čamernikovi knjigi *Spomini na sodne zapore*, str. 48-52, 56-65.
- 17 Verjetno meni akte o prestajanju kazni, čeprav bi lahko sklepali tudi, da je šlo za zaporne knjige.
- 18 *Službeni list za Ljubljansko pokrajino - Bolletino Ufficiale per la provincia di Lubiana*, 10. maj 1941-XIX E. F., 38. kos/18, »Dolžnost prijave zalog nekaterih življenjskih potrebščin«.
- 19 Šlo je za obvezen popis zalog vrste prehrabmenih artiklov in mila, ki je predhodil uvedbi italijanskega sistema racionirane preskrbe, ki je bila strožja v primerjavi z dotedanjo, jugoslovansko. Glej še opombo 18.
- 20 Banovinski prehranjevalni zavod Prevod. Italijanski okupator ga je obdržal, ga preimenoval v pokrajinskega in spremenil njegovo kadrovsko strukturo z dodelitvijo oficirjev, ki so postali odločujoči dejavniki. Prim. Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941-1942*, str. 33-34.
- 21 Prim. Božo Jezernik, *Boj za obstanek: o življenju Slovencev v italijanskih koncentracijskih taboriščih*, Ljubljana 1983, zlasti str. 128-143; Damijan Guštin, *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941-1945: vloga zaporov v okupacijski politiki, položaj jetnikov in razno-likost razmer v položaju političnih jetnikov in kriminalcev*, doktorska disertacija, Ljubljana 1998.
- 22 Peter Logar, paznik.
- 23 Janko Spreitzer.
- 24 Jože Pajenk.
- 25 Miha Gradič.
- 26 Tone Čamernik.
- 27 Tihotapljenje mimo zunanjih in notranjih straž.
- 28 Adolf Uršič.
- 29 Marjan Stojc.
- 30 Šef italijanskih paznikov Camillo Pugnetti.
- 31 Milan Janovsky.
- 32 Vsaka italijanska vojaška in policijska veja je imela v Ljubljani svoj zapor in zaslisevalnico. Tako so bili v belgijski kasarni (na Taboru) vojaški karabinjerji, v srednji tehniški šoli na Aškerčevi fašistični miličniki, v poslopu policije na Prešernovi pa kvestura. Prim. Tone Ferenc, *Fašisti brez krinke: dokumenti 1942-1943*, str. 50-55.

- 33 Maks Gregorc, namestnik poveljnika paznikov.
- 34 Stane Osterc - Miha, sodni pripravnik.
- 35 Žane (Ivan) Dev in Lado Košak.
- 36 Eskorta – policijsko spremljano vodenje zapornikov izven zapor.
- 37 Ernest Eypper, aktivist OF in pripadnik VOS-a, ujet in hudo mučen, ustreljen kot talec 1. maja 1942 skupaj z Mirkom Gašperlinom. Prvi ustreljeni talci so bili usmrčeni v Radohovi vasi 28. aprila 1942. Prim. Tone Ferenc, »*Ubija se premalo!*«: *obsojeni na smrt – talci – ustreljeni v Ljubljanski pokrajini 1941–1943: dokumenti*, Ljubljana 1999, str. 18, 115.
- 38 Ob pohodu na Gorenjsko je Druga grupa odredov 28. junija 1942 zvečer ustavila vlak nad postajo Verd. Namen je menda bil, da bi ga poslali z veliko hitrostjo na zasilno obnovljen borovniški viadukt. Ker pa so v njem bili ujetniki, je bil načrt spremenjen. Partizanom je kljub streljanju uspelo izprazniti 7 vagonov in rešili so 352 ljudi, namenjenih v taborišče Gonars. Drugi dan so med preostalimi 300 zbirali prostovoljce za vstop v partizane. Prijavilo se jih je 86, 12 so jih partizani usmrtili, ker naj bi bili nasprotniki narodnoosvobodilnega gibanja, preostale pa so odpeljali v delavske enote na Kočevsko, kjer jih je italijanska vojska med ofenzivo hitro našla in jih ponovno zaprla ali poslala v internacijo. Prim. Tone Ferenc, *Okupatorjeve racije v Ljubljani*, v: *Kronika*, 29, 1981, št. 2, str. 213.
- 39 Gramozna jama, lokacija pri Tomačevem, kjer so italijanske eksekucijske enote izvrševale obsodbe na smrt vojaškega vojnega sodišča in streljale talce. Usmrtitev se je izvajala s streljanjem s plotunom, v katerem so bili strelci s puškami in ne s strojnico. Prim. Tone Ferenc, »*Ubija se premalo!*«, str. 18.
- 40 Deloma predelano besedilo je objavljeno v Čamernikovi knjigi *Spomini na sodne zapore*, str. 76–82.
- 41 Pisec aludira na posamezne veje policije, vojaških formacij in oblasti, ki so posegale v zapor. Prim. Anton Čamernik, *Spomini na sodne zapore*, str. 26–35.
- 42 »Rimski pozdrav«, fašistično pozdravljanje; okupatorji so ga jemali za izraz lojalnosti.
- 43 Pobeg aretirane Zdenke Armič (Kidrič) z ginekološkega oddelka splošne bolnišnice v Ljubljani. Aretirana je bila 20. marca 1942, pobeg pa je izvedla 4. aprila 1942. Prim. Edo Brajnik – Štefan, *Akcija VOS v bolnišnici. Ljubljana v ilegali*, III, *Mesto v žici*, Ljubljana 1967, str. 229–313.
- 44 V italijanskih dokumentih je zabeleženih več namigov o nameravanem napadu partizanov oziroma odporikov na sodni zapor decembra 1941. Glej Damijan Guštin, *Prebivalstvo Slovenije v okupatorjevih zaporih 1941–1945*, str. 164–165.
- 45 Mišljeni so pobegi Franca Leskoška iz policijskega zapor v šempetrski kasarni in Zdenke Kidrič iz splošne bolnišnice.
- 46 Ni jasno, ali meni tihotapljenje sporočil v zapor ali tihotapljenje živil prek blokov v Ljubljano, ki je bilo zaradi pomanjkanja hrane zelo razširjeno.
- 47 Karabinjerski brigadir Giovanni Salemmme, ki je poveljeval karabinjerski straži znotraj zapor.

- 48 Rudolf Smersu, voditelj ilegalne Slovenske legije, vojaške organizacije Slovenske ljudske stranke.
- 49 Pismo je bilo objavljeno v *Slovenskem poročevalcu*, III, 1.11.1941, št. 23, z naslovom »Izdajalci«.
- 50 Dr. Lambert Ehrlich (1878–1942), teolog in etnolog, profesor primerjalnega veroslovja na ljubljanski Teološki fakulteti. Idejni vodja študentske katoliške organizacije Straža. Njeni pripadniki, »stražarji«, so v velikem številu sodelovali v pripravljanju odpora zoper Osvobodilno fronto kot komunistično organizacijo. Dr. Ehrlich je marca 1942 predložil okupacijski oblasti spomenico s predlogi za zatrtje odporniškega gibanja. Dva meseca pozneje ga je usmrtila VOS.
- 51 Najbrž je mišljen dr. Ciril Žebot.
- 52 Jože Sodja (1907–1973), elektrotehnik, eden vodilnih funkcionarjev v Slovenski ljudski stranki, ravnatelj Okrožnega urada za zavarovanje delavcev v Ljubljani, eden od ustanoviteljev Slovenske legije.
- 53 Boris Kidrič.
- 54 Josip (Pepe) Zornada - Frenk, komandant 18. divizije NOV in POJ junija in julija 1944, politični komisar 7. korpusa NOV in POJ od julija do septembra 1944.
- 55 *Slovenec*, LXXII, 14.1.1944, št. 10, str. 2, »Komunistična letovišča v sodnih zaporih«. Tonetu Čamerniku pisec očita, da ne gre samo za to, »da je ščitil komuniste, temveč jim je pri njihovi organizaciji celo pomagal, dokler se že svojcem samim ni zdelo početje le preveč škandalozno za javnost, nakar so ga odpeljali v internacijo«.
- 56 Jože Sodja.
- 57 Pravilno Žebotom.
- 58 Slovenska legija, vojaška organizacija Slovenske ljudske stranke z okoli 2000 zapriseženimi člani za nastop proti okupatorju in komunistom »v primernem trenutku«. Prim. Franček Saje, *Belogardizem*, druga, dopolnjena izdaja, Ljubljana 1952.
- 59 Besedilo v nadaljevanju je deloma objavljeno v Čamernikovi knjigi *Spomini na sodne zapore*, str. 195–203.
- 60 Politična demonstracija moči Slovenske ljudske stranke proti ustanavljanju režimske stranke Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije na podeželju; z reakcijo oblasti se je sprevrgla v nemire. Prim. Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki*, Kranj 1937.
- 61 Nikolaj Einspieler.
- 62 Dr. Alojz Gradnik (1882–1967), sodnik sodišča za zaščito države, sodnik stola sedmerice v Zagrebu, pesnik.
- 63 Milan Finec (?–1951), tajnik Slovenske kmečke (Gospodarske) zveze, pozneje poverjenik Slovenske legije za Štajersko; obsojen na t. i. »božičnem procesu« 1945.
- 64 Sedemnajsti pehotni polk avstro-ogrske skupne armade; naborno območje je bil vojaški okraj Ljubljana (dežela Kranjska). Sprva je imel sedež v Ljubljani, nato v Celovcu. Politika armade pri tem je bila poleg vojaških potreb preprečevati pre-

- tesen stik prebivalstva enake narodnosti z vojaštvom. V Judenburgu je bila med svetovno vojno nameščena dopolnilna (nadomestna) enota polka.
- 65 Upor vojakov 40. pohodne formacije nadomestnega bataljona 17. pešpolka v Judenburgu 12. maja 1918, najbolj znan upor vojakov slovenske narodnosti spomladi 1918. Zahteve vojakov so bile predvsem konec vojne in odpustitev vojakov domov.
- 66 Drugega junija 1923 so na pokopališču Sv. Križa (Žale) v Ljubljani slovesno pokopali v grobnico judenburških žrtev prekopane posmrtni ostanke šestih ustrelenih vojakov, ki so vodili upor v Judenburgu.
- 67 Organizacija jugoslovanskih nacionalistov, bojna formacija Jugoslovanske demokratske stranke oziroma Samostojne demokratske stranke. V Ljubljanski oblasti je delovala v letih 1921–1926, drugje v državi še dlje.
- 68 Orjunaši so nosili črne kroje s čapko, podobne uniformam, in orožje.
- 69 Spopad Orjune s trboveljskimi knapi – komunisti 1. junija 1924, na katerem je bilo več smrtnih žrtev na obeh straneh.
- 70 Jugoslovanska nacionalna stranka, državna stranka, ki je nastala iz Jugoslovanske radikalne kmečke demokracije junija 1933. Vladala je v času 1933–1935, nato je bila v opoziciji, po letu 1938 pa je del stranke sodeloval v vladni, Stojadinovičevi formaciji.
- 71 Ljubljanski sodni zapor je imel tudi oddelek za mladoletnike.
- 72 »Mati moja« – vzklik za pozivanje božje pomoči.
- 73 Vojko Jagodic, začetnik penologije na Slovenskem.
- 74 Jugoslovanska radikalna zajednica, državna politična stranka, ustanovljena 1935.
- 75 Boris Kidrič.
- 76 Vlado Kozak (Ladelc, Štrajzl), (1907–1985), publicist, aktiven v komunistični stranki. V njegovi gostilni so se zbirale mlajše komunistične generacije, med njimi generaciji Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča.
- 77 Kodeljevo, grad rodbine Codelli, tedaj v lasti Antona Codellija (1875–1945), izumitelja.
- 78 Tone Tomšič (1910–1942), organizacijski sekretar KPS in eden najpomembnejših organizatorjev narodnoosvobodilnega gibanja, je bil obsojen na smrt 16. maja 1942 in usmrčen 21. maja 1942 v Gramozni jami v Tomačevem.
- 79 Lavo Čermelj (1889–1980), publicist, eden vodilnih primorskih emigrantov v Jugoslaviji. Italijanska policija ga je po zasedbi Ljubljane aretirala in nato predala sodišču za zaščito države, ki mu je med drugimi sodilo na sodnem procesu v Trstu (t. i. »drugi tržaški proces«) decembra 1941. Prim. Lavo Čermelj, *Ob tržaškem procesu 1941: spomini in beležke*, Ljubljana 1962.
- 80 Dr. Ladislav Klinc (1902–1989), profesor kemije na Medicinski fakulteti v Ljubljani 1927–1941. Šele po vojni je delal na Inštitutu za raziskovanje ljudske prehrane pri SANU v Beogradu.
- 81 Ribelle, upornik.

- 82 Tudi Castelfranco, ena od jetnišnic v Italiji, kamor so pošiljali na prestajanje kazni obsojene pred vojaškim vojnim sodiščem v Ljubljani.
- 83 Dušan Lasič (1908–1980), elektrotehnik, po vojni profesor na Fakulteti za elektrotehniko Univerze v Ljubljani in ravnatelj Inštituta za elektroniko oziroma Inštituta za elektroniko in vakuumsko tehniko.
- 84 Hišni delavci, najbrž zaporniki na delu znotraj zapora.
- 85 Schwabisch-Deutscher Kulturbund, kulturna in politična organizacija državljanov nemške narodnosti v Kraljevini SHS / Jugoslaviji. Leta 1939 so jo legalizirali v Dravski banovini; imela je več kot 17 tisoč članov. Po okupaciji so italijanske oblasti z njimi ravnale v rokavicah. Prim. Dušan Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933–1941*, Ljubljana 1966.
- 86 Po meddržavnem sporazumu med Italijo in Nemčijo so imeli prebivalci (nemške narodnosti) Ljubljanske pokrajine možnost, da so izrazili željo po preselitvi v Nemčijo. Med optanti je bila poleg skoraj vseh Kočeverjev tudi velika večina ljubljanskih Nemcev. Prim. Tone Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*, Maribor 1968.

Vera Hutař

Tone Čamernik – dobrotnik v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani v letih 1941–1942

Moj prvi spomin na Toneta Čamernika seže daleč pred drugo svetovno vojno, ko sem ga bežno srečala pri družini Smerkolj za Bežigradom, kjer je bil na obisku s svojim prijateljem Milanom Janovskym. Tam so se večkrat srečevali bežigrajski pevci. Vedela sem, da je še kot mladenič pel pri bežigrajskem pevskem društvu, pri spevoigrah na šentjakobskem odru in na koru bežigrajske cerkve, da je tekmoval v lahki atletiki za Bežigradom, bral žogo pri nogometnem klubu Primorje in da je bil tudi nogometni sodnik.

Tone Čamernik se je rodil 30. aprila 1907 v Ljubljani. V osnovno šolo je hodil na Vrtači. Ko se je začela prva svetovna vojna, so vojaki zasedli vse šole v Ljubljani in tudi šolo na Vrtači, zato je nadaljeval pouk v šoli na Ledinah. Nato je obiskoval Tehnično srednjo šolo in leta 1929 postal strojni tehnik.

Gospodarska kriza in brezposelnost po prvi svetovni vojni sta prizadela tudi Čamernika. Prave zaposlitve ni mogel dobiti, zato je sprejemal le priložnostna dela. Pozimi je čistil sneg pred hišami, poleti je delal na vrtovih premožnejših lastnikov v soseščini.

Leta 1931 je le dobil zaposlitev pri Sekciji za regulacijo Ljubljanice. Kot tehnični risar je bil v službi zadovoljen, z njegovim delom so bili zadovoljni tudi šefi, vendar je kmalu moral oditi na dvomesečne orožne vaje v Skopje. Medtem pa so bežigrajski politiki sklenili, da ga bodo pridobili pod svojo oblast, zato so ga vabili, naj se s pevci, s katerimi je pel pri bežigrajskem pevskem društvu, pridruži Sokolu III. Ko je ponudbo odklonil, so na Magistratu ukinili njegovo delovno mesto.

Potem je našel službo kot honorarni tehnik na banski upravi. Tudi to mesto je bilo ukinjeno, in sicer zaradi pomanjkanja denarnih sredstev. Tone pa je moral priti do kruha. Tako se je leto pozneje prijavil na razpis za delovno mesto poveljnika paznikov v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani. Sprejeli so ga. Najprej je bil nekaj časa paznik, ki je vodil osumljence na zaslišanje k sodniku dr. Alojziju Gradniku na apelacijsko sodišče. Ker sta bila oba pesniško navdahnjena in se je mladi paznik priljubil sodniku, je ta posredoval pri pristojnih organih, da so ga imenovali za poveljnika paznikov veliko pred iztekom pripravišne dobe.

Z novo dolžnostjo je Čamernik v jetnišnici prepovedal vse, kar se ni ujemalo s predpisi: uvedel je red med jetniki, od paznikov pa je zahteval dobro ravnanje z jetniki, ki so jim bili zaupani. Starejši pazniki so se temu upirali, saj naj bi red v jetnišnici ohranjali z bičem. Čamernik se s tem ni strinjal. Njegovo načelo je bilo pustiti človeku njegovo dostojanstvo, pa naj bo kriminallec, črnoborzijanec, potepuh ali politični jetnik. Tako je nudil znosno življenje vsem jetnikom.

Pravil, ki jih je Tone Čamernik uvedel v jetnišnici, niso odobraval politiki Jugoslovanske nacionalne stranke. Ti so se ga hoteli znebiti in dosegli so, da je bil leta 1939 premeščen v jetnišnico v Novem mestu. Tam je nadaljeval z uvajanjem svojih človekoljubnih načel in s tem dokazoval, da ima vsak jetnik pravico biti človek.

Predsednik okrožnega sodišča v Novem mestu, Gustav Barle, je bil zelo zadovoljen z novim stanjem v jetnišnici. Čeprav je Čamernika hotel zadržati, mu je leta 1940 pomagal, da so ga premestili v ljubljansko jetnišnico, saj se je zaradi staršev želel vrniti v Ljubljano. Tako je spet pristal kot upravitelj in poveljnik paznikov v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani na Miklošičevi cesti 9, kjer je dobil tudi družinsko stanovanje. Do začetka druge svetovne vojne je nadaljeval svoje človekoljubno delo v ljubljanski jetnišnici.

Po bombnem napadu na Beograd je iz Šentvida prišel v Ljubljano nemški gestapovski častnik. Šel je naravnost v jetnišnico na Miklošičevi cesti 9 in zahteval od ravnatelja Janka Spreitzerja, da ga je spremljal pri pregledu vseh celic. S seznamom v rokah je spraševal jetnike, zakaj so zaprti. Nekatere, ki so bili bolj nemško usmerjeni, je izpustil. S prihodom Italijanov aprila 1941 pa se je moral Čamernik s pazniki, ravnateljem Spreitzerjem in sodniki apelacijskega sodišča podrediti ukazom okupatorjev. Sredi aprila 1941 so kot stražarji prevzeli oblast v jetnišnici kraljevi karabinjerji, ki so imeli sedež v klasični gimnaziji in v Bavarskem dvoru, kamor so hodili spat, podnevi pa so stražili posebne politične jetnike in nešteto vrat, ki so vodila v notranjost jetnišnice. Dva karabinjerja sta stražila v predsobi sprejemne pisarne, kjer se je utaboril karabinjerski brigadir

Giovanni Salemmе. V pisarno je namreč prinesel posteljo in tam prenočeval. Tako je imel nadzor nad novimi političnimi jetniki.

Takoj za karabinjerji je prišel vod pripadnikov bataljona »M«. Njihovo poveljstvo je bilo v Tehnični srednji šoli na Aškerčevi cesti, kjer so imeli tudi zapore za posebne politične jetnike. Črnosrajčniki so na dvorišču jetnišnice namestili strojnična gnezda in uvedli stražarsko službo zunaj jetnišnice na Miklošičevi cesti, v Pražakovi in v Cigaletovi ulici. Stražarji so se menjavali vsaki dve uri, podnevi in ponoči.

Črnosrajčniki so si za bivanje uredili dve veliki sobi v kleti jetnišnice in vanje znosili železne postelje, v katerih so spali izmenoma, saj so bili vedno prisotni pri nadzoru slovenskih paznikov. Jetniško osebje slovenskih paznikov so dopolnjevali karabinjerji v zelenih uniformah, fašistična milica »M« v črnih in italijanski pazniki v modrih uniformah z liktorskim znakom pod vratom.

»Peta kolona«, kot smo ovaduhe imenovali v Ljubljani, je že pred prihodom Italijanov na slovensko ozemlje sestavljala sezname najzavednejših Slovencev. Na ta način je italijanski okupator prejemal informacije o gibanju Slovencev in je takoj po prihodu toliko hitreje začel z aretacijami. Italijani so zahtevali od ravnatelja sezname vseh političnih jetnikov, ki jih je skril pred prihodom okupatorja. Janko Spreitzer se je izgovoril, da jih je odnesel gestapo, do katerega so imeli Italijani spoštovanje.

Jetniške celice so se polnile z aretiranimi primorskimi Slovenci, ki so med obema vojnama pribežali pred fašizmom v Jugoslavijo, predvsem s predstavniki primorskih emigrantskih društev in z organizatorji primorskih prostovoljcev, s tigrovci. Tudi predstavniki mednarodnih organizacij in kompromitirani znani komunisti so bili na seznamih. Vsi ti ljudje so se gnetli v sobah jetnišnice, dokler jih Italijani niso poslali na posebno sodišče v Rim ali v internacijo v Italijo.

Organiziranje aktiva OF v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani

Takoj po ustanovitvi Osvobodilne fronte v Ljubljani, konec aprila 1941, je italijanski okupator polnil jetniške sobe s pripadniki OF in mladimi aktivisti, ki jih je zalotil pri pisanju gesel po zidovih in pri sabotažah.

Na pobudo Borisa Kidriča konec junija 1941 je Čamernik organiziral v jetnišnici aktiv Osvobodilne fronte. Z dobro besedo si je pridobil množico sodelavcev v jetniškem aktivu OF, od ravnatelja Janka Spreitzerja in vseh uslužbencev uprave do operativnega osebja.

Čamernik je v jetniški aktiv OF organiziral tudi paznice. Slavka Zalar, Lojzka Mekše in Ema Potokar so varovale ženske v tretjem nadstropju jetnišnice. Pomagale so jim vzpostaviti medsebojne stike, da so se pogovorile glede zgovorov pred vojaškim vojnim sodiščem in da so uvedle Ljudsko oziroma Rdečo pomoč. Paznice so pomagale tudi pri oskrbi dveh posiljenih deklet, ki sta bili žrtvi pri nočnem zasliševanju na kvesturi.

V jetniškem aktivu OF sta sodelovala tudi jetniška kurata, patra dr. Roman in dr. Angelik Tominec. Kot duhovnika ju Italijani niso preiskovali in sta iz jetnišnice neopazno prenašala pisma jetnikov in pisma svojcev jetnikom. V rokavih frančiškanske obleke sta jim nosila cigarete in časopise, organizirala pa sta tudi velikonočno spoved, ki jo je opravilo 93 moških, med njimi tudi Tone Tomšič, in tri ženske. Naslednji dan so vsi prejeli sveto obhajilo.

Čamernik je k sodelovanju v jetniškem aktivu OF pritegnil tudi obsojene aktiviste OF, ki jih je razmestil po pisarnah in jetniških oddelkih zaradi »nujnega in obširnega dela«, kot je to razložil Italijanom. V pisarni sta delala tudi njegova prijatelja iz Bežigrada, Janez Kovič in Milan Janovsky. Tako je Čamernik zadržal aktiviste dalj časa v Ljubljani. Največ so mu pomagali prav oni, saj so bili tesno povezani z drugimi jetniki in so tudi neopazno pregledovali italijanske dokumente in sezname jetnikov, ki jih je okupator namenil za Transporte v Italijo. Tako je Čamernik že vnaprej izvedel, koga so Italijani določili za transport. Takoj je poslal paznike, naj obvestijo svojce, da so obsojencem prinesli še kaj za popotnico. Vsaka informacija, ki jo je dobil od svojih sodelavcev, mu je prišla prav, da je mogel pomagati vsem, ki so bili potrebni pomoči.

V jetnišnico so vsak dan prihajali novi aretiranci, odhajali pa so tudi transporti obsojencev v kaznilnice ali v internacijo brez sodbe na vojaškem vojnem sodišču. Preden so odšli, jim je uprava jetnišnice dala za popotnico vsaj dva hlebčka kruha. Za tiste, ki so bili doma zunaj Ljubljane, je poskrbela, da so dobili najnujnejše: nekaj cigaret in najmanj 150 italijanskih lir, kar je krila iz fonda Ljudske pomoči, v katerega so prispevali ljubljanski meščani.

Množico ljudi, ki so se gnetli v ljubljanski jetnišnici – tudi po dvajset do trideset v sobah, ki so bile predvidene za štiri jetnike –, je bilo treba prehranjevati. Jetniki so bili odvisni od tistega, ki jim je vzel svobodo, toda Italijani se niso brigali za njihovo stisko, zato se je morala znajti uprava jetnišnice. Nudila jim je obroke trikrat na dan in jih ni nikdar odvzemala. Ko je po vdoru Italijanov v jetnišnico tržni inšpektor popisoval skladišča, so pazniki poskrili živila, obleke, perilo, čevlje, usnje in tekstil, ker so pričakovali, da vojne ne bo konec tako kmalu in da okupator ne bo skrbel za jetnike. Pod streho jetnišnice pa je prihajalo vedno več aretiranih aktivistov OF.

V jetniški aktiv OF je Tone Čamernik pritegnil še zunanje sodelavce, med katerimi je bilo največ bogatih trgovcev, zdravnikov in tudi odvetnikov. Eni so pomagali, kolikor je bilo mogoče, z denarnimi prispevki in živili, drugi so nudili zdravniško pomoč, tretji so pomagali s pravnimi nasveti in sprejemali obrambo pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem. Čamernik je imel stalne stike z odvetniki, dajal jim je podatke o zapornikih zaradi obrambe pred italijanskim sodiščem, odvetniki pa so njega seznanjali o poteku in izidu procesov pred vojaškim vojnim sodiščem.

Svojci jetnikov in aktivisti OF so vsak dan prinašali košare s kosilom. Pri tem se je močno izkazala Ljudska pomoč, ki je pošiljala košare tistim, na katere Italijani niso bili opozorjeni. Jetniki pa so si med seboj razdelili hrano. Pakete so pregledovali Italijani, ki so iz njih kradli cigarete, perilo, nogavice, čevlje in priboljške. Nihče si jih ni drznil razkrinkati.

V letu 1941 so se zaporji na policiji, v jetnišnici in v vojašnicah nepretrgoma polnili in je bilo vedno več primerov jetnikov, ki naj bi jim sodili pred vojaškim vojnim sodiščem. Zato so italijanske vojaške oblasti 19. novembra 1941 ustanovile Sekcijo vojaškega vojnega sodišča 2. armade s sedežem v Ljubljani. Pred ustanovitvijo tega sodišča so vojaške oblasti poslale v Ljubljano namestnika vojaškega tožilca, majorja Maria Marasca, ki je bil v civilu okrajni sodnik v Furlaniji in protifašist. Poslali so ga, da bi predhodno zasliševal osumljence v kazenskih zadevah. Samoiniciativno in da bi pomagal našim ljudem, je odvetnikom večkrat dajal zaupne nasvete in informacije, ki so bile zelo pomembne za obrambo. Na žalost je ostal v Ljubljani le malo časa, a vendarle do t. i. »preserskega procesa«, o katerem bom spregovorila podrobneje pozneje, da je s svojim nasvetom omilil krvavo sodbo vojaškega sodišča.

Osvobodilna fronta v ljubljanski pokrajini se je širila in nadaljevala z akcijami. Partizanska vojska je napadala italijanske vojaške enote, ki so se velikokrat branile brez uspeha in bile poražene.

Tridesetega novembra 1941 je poveljnik XI. armadnega zbora poslal poveljstvu 2. armade italijanske vojske na Sušak obsežno spomenico o tem, kaj bi bilo

treba storiti za obvladanje položaja proti partizanom v Ljubljanski pokrajini. Tako je italijansko vojaško vojno sodišče v Ljubljani začelo s sojenjem 6. decembra 1941 in že prvi dan so sodniki obsodili na smrt partizana Jožeta Mihelčiča. Za Toneta Čamernika se je začelo obdobje največje groze in žalosti. Italijani so sodili na smrt in streljali kot talce ljudi, ki so bili v njegovem varstvu.

Priprave za obrambo obtožencev pred italijanskim sodiščem

Nekateri ljubljanski odvetniki so obvladali italijanščino, kar je pripomoglo k njihovemu uspehu pri obrambi političnih zapornikov. Po ustanovitvi Matičnega odbora pravosodnih ustanov Osvobodilne fronte, ki je zajemal vse sodnopravne ustanove – vrhovno, apelacijsko in okrožno sodišče ter odvetniške in notarske pripravnike na sodišču in sodne uslužbenke –, so tudi odvetniki ustanovili pri Advokatski zbornici v Ljubljani Matični odbor OF odvetnikov, odvetniških in notarskih pripravnikov. Po jugoslovanskem zakonu o advokatih iz leta 1929 so odvetniki branili obtožence pred vojaškim vojnim sodiščem, še prej pa so pregledovali zasliševalne zapisnike v pisarni vojaškega sodišča in se pogovarjali z obtoženci.

Pri zbiranju podatkov za obrambo smo sodelovale tudi odvetniške uradnice, ki smo bile organizirane v Pododboru OF odvetniških uradnic pri Matičnem odboru OF odvetnikov. Iskale smo podatke o zapornikih v pisarni jetnišnice in prepisovale zasliševalne zapisnike ter nasploh zbirale dokazno gradivo – vse, kar so branilci potrebovali za obrambo obtožencev pred vojaškim vojnim sodiščem.

Tako sem kot uradnica pri odvetniku dr. Mironu Bleiweisu-Trsteniškemu sodelovala pri zbiranju podatkov. Iskala sem paznike in paznice, da so mi dajali podatke, ali se dotični zapornik, za katerega je odvetnik prejel pooblastilo za zastopstvo, že nahaja v sodnih zaporih. Delo je bilo zamudno, preden sem prišla do pisarne vojaškega sodišča in mogla prepisovati zapisnike.

Sodniki italijanskega vojaškega sodišča so ugotavljali, da odvetniške uradnice preveč preprosto dobivamo vojaške spise v roke. Zahtevali so, da vsako pooblastilo, s katerim je obtoženec pooblastil svojega branilca, da ga zastopa, overovi s podpisom in žigom karabinjerski brigadir Giovanni Salemme, kar mu je vojaško sodišče tudi sporočilo. Ta odredba mi je prišla zelo prav, ker sem smela stopiti tudi v notranje pisarne jetnišnice, kjer se mi je nudila prilika izvedeti kaj več o zapornikih.

Preserski proces

Zgodilo se je, da so v prvih dneh decembra 1941 partizani minirali železniški most čez Ljubljano pri postaji Preserje. Policijska uprava, karabinjerji in italijanska vojska so izkoristili partizanski napad. Čeprav so Italijani vedeli, da so akcijo izvedli partizani, so aretirali 69 vaščanov iz Borovniške doline po anonimni ovadbi in po seznamu pripadnikov delavskega gibanja, ki niso bili udeleženi pri napadu na most. Karabinjerji iz Borovnice so poslali nedolžne ljudi v Ljubljano, kjer so jih nasilno zasliševali.

V drugi polovici januarja 1942 so karabinjerji privedli v jetnišnico skupino 48 »banditov«. Bili so raztrgani, pretepeni, shujšani, neobriti, polni oteklin in krvavi. Smrdeli so po krvi, zagnojjenih ranah in človeškem blatu, ker jih zasliševalci niso pustili na stranišče. V Grobelnikovi vili na Bleiweisovi cesti so jih zasliševali karabinjerji in policisti. Obenem so jih nečloveško mučili in poniževali, da so izsilili priznanje.

Ob pogledu na te ljudi so se Tone Čamernik in pazniki zgrozili. Italijanski stražarji so stali ob strani, niso pomagali, samo neprizadeto so gledali nesrečnike. Sicer pa so bili italijanski pazniki, karabinjerji in policisti v jetnišnici nameščeni samo zato, da so opazovali, kaj delajo slovenski pazniki.

V sprejemni pisarni so novince takoj popisali, nato pa so jih razmestili po skupnih sobah. Čamernik je organiziral, da so se okopali, poslal jim je hišnega brivca, da jih je obril in ostrigel, jetniški zdravnik dr. Ladislav Lenart jim je oskrbel zagnojene rane in ugotovil, da ima eden zlomljena rebra, drugi pa razbito čeljust, in vse to od nasilnega zasliševanja. Ekonomu Mihi Gradiču je naročil, naj iz skladišča prinese srajce in druge kose obleke, da so se jetniki lahko preoblekli, dokler jim svojci niso poslali novih oblačil.

Čamernik je kot mati skrbel za vse preganjane jetnike, ki so se znašli v njegovem varstvu. Tudi »Preserjanom« je nudil pomoč. Vedel je, da so nedolžni, in slutil je, da jim bo italijanski okupator sodil po krivici. Omogočil jim je, da so sporočili svojcem, kje so. Tako so jih ti prišli kmalu obiskat, kar jim je Čamernik dovolil brez predhodnega dovoljenja Italijanov.

V prvih dneh februarja 1942 je policija poslala še drugo skupino osumljencev v sodne zapore. Ponovil se je isti prizor kot pri prvi skupini. Italijanske policijske oblasti so torej poslale vseh 69 jetnikov – »Preserjanov« na sojenje pred vojaškim vojnim sodiščem.

Kot je izgledalo, je italijanska vojaška oblast v Ljubljanski pokrajini potrebovala žrtve, četudi nedolžne, da je dokazala Mussoliniju uspešnost svojega delovanja. Vojaški tožilec, podpolkovnik Enrico Macis, je proti vsem 69 obtožencem napisal najbolj krvavo obtožnico. Ko jo je prebral namestnik vojaškega tožilca,

major Mario Marasco, ki je bil tudi zasliševalec, je ugotovil, da obtoženi vaščani iz Bistre, Dola in Borovnice niso mogli biti udeleženci napada na italijanske stražarje in miniranja železniškega mostu čez Ljubljano. Takoj je obvestil Čamernika, da želi z njim govoriti in da ga bo obiskal v njegovi pisarni. Tone Čamernik je opisal to srečanje v neobjavljenem rokopisu *Spomini*¹:

»K meni v pisarno je prišel tožilec vojaškega sodišča, major Marasco. Poznala sva se že dolgo, ker je bil on eden izmed prvih predstavnikov vojaškega sodišča okupatorja, ki je prihajal zasliševati zapornike v ravnateljevo pisarno. Zaprotil me je za kratek zaupni razgovor. Jaz sem ob besedi »zaupen« obnemel, ker pač nisem vedel, ali imam opravka z iskrenim in poštenim človekom ali z navadnim propalim provokatorjem. Naj že bo karkoli hoče – izvolite – sem ga pozval. Ko se je razkomotil v fotelju, mi je začel razkrivati tajno, da »nostri« nameravajo uprizoriti s Preserjani velik zastraševalni proces, na katerem naj bi bilo 40 obtožencev obsojenih na smrt, ostali pa na visoke časovne kazni. Da bi se ta naklep sodišča vsaj deloma preprečil, je smatral za potrebno, da bi poklical z Reke nam že znanega odvetnika dr. Ettoreja Borzattija, ki bi bil edini sposoben usmeriti proces v pravcu milejših obsodb.

Še to mi je dejal, da naj ob svojem svidenju z Borzattijem istemu sporočim, da naj se še isti dan ob prihodu v Ljubljano oglasi v njegovem stanovanju v hotelu Miklič, da mu bo do potankosti objasnili položaj, v kakršnem so bili preserski obtoženci. Po tem kratkem razgovoru je vstal, mi krepko stisnil roko in še dodal: »Napravite to hitro, gospod upravitelj.«

Znašel sem se med dvema stoloma. Kaj naj napravim? Odlašal nisem dolgo. Vzel sem ključke in se podal v sobo Preserjanov. Tudi sem pregovoril obtoženca Antona Troho, čigar teta je stalno prihajala k meni s prošnjami, da naj ga rešim najhujšega, da naj se odloči za zagovornika dr. Borzattija, kar je tudi storil. Čim sem dobil njegov formalni pristanek, smo brzojavno pozvali dr. Borzattija, da naj se takoj javi v jetnišnici. Čez dva dni je Borzatti potrkal na vrata moje pisarne. Pojasnil mi je, da se je takoj ob prejemu naše brzojavke odločil za potovanje, da bi mi ustmeno obrazložil, da zastopstva v preserskem procesu ne more prevzeti, ker ima iste dneve razpravo na Sušaku, kjer so tudi v vprašanju življenja. Na moje vztrajno prigovarjanje in poudarjanje o važnosti njegove prisotnosti na razpravi se je končno omeščal in mi obljubil, da se bo najprvo sestal z majorjem Marascom, se z njim pogovoril o položaju in mi potem dal odgovor, če se bo zagovorništva lotil. Po srečanju z Marascom se je Borzatti čez kaki dve uri vrnil v mojo pisarno in mi sporočil, da bo branil Preserjane. Ko sem obtožencu Trohi javil, da je Borzatti prišel, se je javilo še pet njih za njegovo zagovorništvo.«

Zunanji člani jetniškega aktiva OF so hitro ukrepali. Ljubljanski trgovec Franjo Novak je povabil Čamernika na sestanek na svojem domu. Dogovorila naj bi se za obrambo obtožencev pred vojaškim vojnim sodiščem. Ko je prišel, so bili že zbrani profesor dr. France Mesesnel, Franka Zupan, žena zdravnika iz Bistre in njen svak Franjo Hmelak. Takoj so se dogovorili, kako bodo pomagali nedolžnim vaščanom, odločili pa so se tudi, da bodo k obrambi pritegnili še reškega odvetnika dr. Ettoreja Borzattija, za kar pa bi potrebovali precej denarja. Franka Zupan je to predvidevala in je že zbrala petdeset tisoč lir. Izjavila je tudi, da lahko dobi še več denarja in da je sama pripravljena oditi v Rim in se boriti za pomilostitev na smrt obsojenih žrtev. Soglasno so sklenili, da nobeden od obtožencev ne sme ostati brez branilca. Dogovorili so se tudi, da bodo prosili dr. Borzattija, da bo šel v Rim posredovat za pomilostitev.

Medtem je nekaterim požrešnim ljubljanskim odvetnikom pomenila nesreča slovenskega naroda le masten vir zaslužka in so hoteli pri tem obogateti. Za obrambo so nekateri zahtevali visoke honorarje že vnaprej in so celo podkupovali osebje v jetnišnici, naj vplivajo na premožnejše zapornike, da jih pooblastijo za branilce. Ko so se ljudje zatekli k Čamerniku in ga prosili za pomoč, jim je našel odvetnike, ki niso zahtevali plačila za obrambo. Proti pohlepnim odvetnikom je bil Čamernik zelo nestrpen in ni hotel sodelovati z njimi. To ga je vzpodbudilo k zbiranju podatkov o dogodkih v jetnišnici.

Jetniški aktiv OF je dobro sodeloval z odvetniki, ki so delali v okviru Ljudske pomoči. Jakov Petrovič in dr. Miron Bleiweis-Trsteniški sta bila odvetnika, člana Matičnega odbora OF odvetnikov in odvetniških pripravnikov, ki sta rade volje sprejemala podatke obtožencev, jih jemala v varstvo in jih brezplačno branila na procesih. Bili pa so tudi odvetniki, ki niso obvladali italijanščine, a so dajali pravne nasvete: Stanko Tomšič, Zdenka Brejc, dr. Ljuba Prenner, dr. Tone Zupančič in dr. Dinko Puc. S temi prostovoljnimi člani je jetniški aktiv OF razvijal človekoljubno dejavnost pomoči in je štel približno 140 članov.

Vojaško vojno sodišče v Ljubljani je razpisalo razpravo. Dne 25. februarja 1942 se je v porotni dvorani okrožnega sodišča začelo odvijati najbolj krvavo dejanje italijanske okupacije – preserski proces, ki je trajal deset dni.

Sedmega marca 1942 je bila objavljena sodba: vojaški sodniki so od 40 žrtev, ki jih je zahtevala vojaška oblast 2. armade, izrekli 28 smrtnih obsodb. Nič ni pomagalo dokazovanje branilcev o nedolžnosti obtožencev, prav tako ne ognjevitva obramba dr. Ettoreja Borzattija, ki je branil vse obtožence, razen izdajalcev.

Takoj po izrečeni sodbi se je Tone Čamernik sestal z zunanjimi člani jetniškega aktiva OF. Soglasno so prosili dr. Borzattija, naj gre v Rim posredovat za pomilostitev.

Po končanem procesu so Italijani 28 na smrt obsojenih žrtev ločili od ostalih obsojencev. Odpeljali so jih v poseben oddelek jetnišnice, kjer so jih vtaknili v celice. Stražili so jih italijanski vojaki. Slovenski pazniki niso smeli imeti stikov s temi obsojenci, prav tako ne Janko Spreitzer niti Tone Čamernik.

Fašistični krvniki so jim vsiljevali dobro hrano, ki jo je moral priskrbeti upravitelj. V dneh, ko so obsojenci čakali na pomilostitev ali na izvršitev smrtne kazni, so jim stražarji ponujali pečenko, pečeni krompir, sadje, solato, sladkarije, čaj z rumom in vino. Obsojenci so ždeli v celicah in večina jih ni mogla jesti. Ko je stražar odnesel hrano, so se zanj prepirali lačni vojaki in karabinjerji na straži.

Po kazenskem zakonu je moralo sodišče izpolniti na smrt obsojenim njihove zadnje želje. Karabinjerski brigadir Giovanni Salemmi je v spremstvu Janka Spreitzerja obšel vse celice »Preserjanov«, ki so začudeno spraševali, zakaj so obsojeni, saj niso bili tisto noč pri mostu. Povedali so, da so jih zasliševalci prisilili, da so podpisali izjave, ki so jih Italijani sami napisali. Želeli so si videti svoje bližnje. Izrazili so tudi željo, da jim dajo cigarete, časopis, papir in svinčnik, da bi pisali domov. Ravnatelj jetnišnice je beležil vsako njihovo željo. Želel jim jih je vse izpolniti in obljubil jim je, da bo telefonično in brzojavno sporočil svojcem, naj pridejo na obisk. Toda že naslednji dan je vojaško vojno sodišče sporočilo ravnatelju, da je prepovedano telefoniranje in brzojavno sporočanje svojcem in da bodo sami obvestili karabinjerske postaje, naj jih napotijo v Ljubljano.

Prav v času zaključka procesa so Italijani uvedli blokado v Borovnici in na Vrhniki, da ljudje niso mogli priti v Ljubljano. Italijanski okupator namenoma ni izpolnil zadnje želje obsojenih na smrt. Tu niso mogli člani jetniškega aktiva OF prav nič pomagati. Samo čakali so, kdaj se bo iz Rima vrnil dr. Borzatti in kakšna bo rešitev.

Po nekaj dneh se je dr. Borzatti vrnil iz Rima. Sporočil je, da je uspel doseči pomilostitev za enajst na smrt obsojenih. Dvanajsti obsojenec pa se je rešil sam – zaigral je blazneža.

Desetega marca 1942 je IV. bataljon črnih srajc ustrelil šestnajst žrtev iz preserskega procesa v Gramozni jami pri Žalah, medtem ko je visoki komisar za Ljubljansko pokrajino, Emilio Grazioli, predlagal notranjemu ministrstvu v Rimu, da bi odlikovalo in podelilo nagrade pripadnikom in agentom javne varnosti ter častnikom in podčastnikom kraljevih karabinjerjev v Ljubljanski pokrajini. Predlog je Mussolini odobril z zadovoljstvom.

Tone Čamernik je bil zelo prizadet ob smrtnih obsodbah italijanskega vojaškega vojnega sodišča. Če je bil obtoženec obsojen na daljše ali celo krajše zaporne kazni, je vedel, da bo odvzem prostosti trajal le do konca vojne, ko bodo

na vrsti pomilostitve in amnestije. Zato je bilo vseeno, koliko let so prisodili obtožencu – pomembno je bilo, da je ostal živ. Vedno je žaloval za vsakim, ki je v zgodnjih jutranjih urah odhajal, vkleenjen v spremstvu oboroženih vojakov.

Rdeča pomoč na ženskem oddelku jetnišnice okrožnega sodišča v Ljubljani

V jetnišnici se je vse ilegalno delo odvijalo v največji tajnosti. S pomočjo paznice Slavke Zalar, članice jetniškega aktiva OF, je že obsojena zapornica Pepca Žagar na ženskem oddelku organizirala Ljudsko oziroma Rdečo pomoč za zapornike in zapornice. Paznica je tudi omogočala, da so Žagarjevo obiskovale zapornice iz drugih sob, da so se mogle dogovarjati glede pomoči. Pepca Žagar je pomagala vsem zapornikom, moškim in ženskam, ki niso prejeli nobene zunanje podpore. Imela je tudi razvejano mrežo darovalcev v Ljubljani, ki so ji na prošnjo pošiljali denar, oblačila in košare s kosilom za več oseb. Seveda so vse to naslavljali na druga imena in ne na njenega. Osemčlanska družina Žagar je namreč pribežala z Gorenjske, ko so jo izsledili izdajalci z Gorenjske, ki so delali za gestapo v Ljubljani. Žagarjeve so ovadili italijanskemu okupatorju, ki jih je imel za najbolj nevarno središče narodnoosvobodilnega gibanja. Tako so Italijani zahtevali od upravnika jetnišnice, naj prijavi vsakega, ki bi spraševal zanje ali jim kaj prinesel.

Tone Čamernik je posebno skrbel za Žagarjevo družino. Paznici Slavki je dovolil, da je odhajala iz jetnišnice, kadar je bilo potrebno. K meni, v odvetniško pisarno, je prinašala drobno zložene lističe, ki sva jih razdelili po naslovih. Vsaka je vzela pisemca na istem območju, da sva jih lahko raznesli še isti dan. Tudi sama sem prejela pismo in seznam jetnikov, za katere je bilo treba oddati denar v jetniški blagajni. Še prej pa sem ga morala dobiti od darovalcev. Pri tej in podobnih akcijah je Čamernik igral pomembno vlogo, saj brez njegove pomoči ne bi mogla izvesti zaupane naloge. V jetniški pisarni sem mu brez besed in brez zadrege izročila denar s seznamom jetnikov. On je uredil razdelitev denarja v blagajni, čeprav je vedel, da sem ga prejela po ilegalnih poteh. Zadnjikrat sem na tak način vložila pet tisoč lir.

Čamernik mi je tudi omogočil, da sem imela dobro organizirano mrežo med pazniki v jetnišnici. Tako sem Petru Logarju, ki mi je odpiral vrata, oddajala pakete za jetnike, ki so jih njihovi tovariši – ilegalci prinašali v odvetniško pisarno dr. Mirona Bleiweisa-Trsteniškega. Na hodnikih do sprejemne pisarne, kjer so sprejemali in registrirali nove pripornike, so mi brez vprašanja odpirali vrata slovenski pazniki; italijanski karabinjerji so me imeli za mlado odvetnico in

niso delali težav. V sprejemni pisarni me je paznik Ivan Sušek, ki je vodil raportno knjigo, samo pogledal, odprl knjigo in jo porinil proti meni, ki sem stala na drugi strani mize. Tako sem lahko pregledala zadnje strani vpisanih jetnikov in izpisala vse tiste, ki so bili privedeni prejšnji dan. Že obsojena zapornika Janez Kovič in Milan Janovsky, ki sta delala v pisarni, pa sta mi dajala dragocene podatke o gibanju zapornikov.

Čamernika nisem nadlegovala s prošnjami, nisem se pogovarjala z njim ne izkoriščala najinega bežnega poznanstva, pač pa sva oba vedela, da pripadava narodnoosvobodilnemu gibanju, da imam pomembno vlogo pri iskanju podatkov za obrambo obtožencev pred italijanskim vojaškim vojnim sodiščem. Čeprav takrat nisem vedela, da je naročil paznikom, naj mi pomagajo, se mi je vselej zdelo nenavadno, da sem vedno uspevala in da me noben paznik ni vprašal, zakaj se potikam po jetniških prostorih.

Aretacija

Junija 1942 sem tudi sama pristala v zaporu. Če je Čamernik imel kakšno sporočilo zame, me ni obiskal osebno, pač pa je poslal paznika Miho Gradiča, da me je obvestil. Včasih je ta odprl vrata sobe št. 188 in me poklical na hodnik, včasih pa je odprl okence na vratih in začel z obvestilom: »Naročeno mi je bilo, naj vam sporočim, da...«

V sodnih zaporih so morali izvajati tudi cenzuro, ki so jo zahtevali Italijani. Čamernik je imel na skrbi še cenzuro prejetih in oddanih pisem zapornikov. Ker je bil preveč zaposlen, je to delo poveril jetniškemu učitelju Vojku Jagodicu, saj ta ni imel druge zadolžitve. Ne glede, ali je pisma bral ali ne, je bil dolžan prečrtati kakšen popolnoma nepomemben stavek.

Tone Čamernik je pomagal jetnikom več, kot bi smel po merilih italijanskega okupatorja, ki ga je veskozi sumničil, da ima preveč stikov s političnimi jetniki. Tako nas je 9. septembra 1942 kot strela z jasnega presenetila novica, da so ga ponoči aretirali. Novica se je bliskovito razširila od celice do celice. Spraševali smo se, kdo nas bo sedaj ščitil in nam pomagal, kdo bo prevzel njegovo mesto in kakšen bo odslej režim v jetnišnici, kajti Čamernik je veljal za zaščitnika zakonitosti in človeških odnosov do zapornikov.

Oglasil se je paznik Miha Gradič. Povedal mi je, da so Čamernika veliko zasliševali, da ga niso postavili pred vojaško vojno sodišče, pač pa ga je italijanski okupator poslal v konfinacijo v Italijo.

Toda razmere v jetnišnici se niso spremenile. Za to je bil zaslužen prav Tone Čamernik, ki je dobro vzgojil jetniški aktiv OF, da je ohranil njegova načela.

Janez Kovič, Čamernikov dolgoletni prijatelj in sotovariš, mu je po vojni poslal naslednje poročilo o stanju v jetnišnici po njegovem odhodu:

»Po Tvoji aretaciji je v sodnih zaporih nastopila velika negotovost pri italijanskem osebju, ker nihče ni vedel vzroka. Odnosi do jetnikov so bili zelo zapeti (uradni še bolj kot doslej). Šele po Tvoji deportaciji so se razmere »normalizirale«. Brigadirju Salemmemu se je verjetno odvalil kamen od srca, menim da predvsem zato, ker bi eventuelna večja preiskava, po njegovem mnenju, lahko razkrila tudi del njegove udeležbe. Postajal je vse bolj nezainteresiran na opravljanju svoje dolžnosti in po cele dneve je prebil na ženskem oddelku, tako da je administracija imela skoraj proste roke.

Dogodki na frontah, zlasti na afriški, so vnesli velik nemir in sklepam, celo med fašistične paznike, tako da so njihovi ekscesi postajali vedno redkejši.

Spomladi 1943 je karabinjersko upravo zamenjala vojaška, in sicer je postal komandant sodnih zaporov capitano Vladimiro Francini, rezervist, petdesetletnik, sicer mali trgovec iz Firenc, njegova neposredna sodelavca pa sta bila maresciallo maggiore Edoardo Pappacena, 35 let, poklicni vojak, doma iz Vicence, ter maresciallo Calogero Macaluso, 45 let, ki so ga izbrskali iz neke vojaške godbe, doma pa je bil v Ceseni.

Capitano Francini, ki se mu je že z lica brala branjevska zvitost in zadovoljstvo, da zaseda tako lep in razmeroma zelo miren položaj, se je hotel pred svojimi delodajalci izkazati, zato je po večkrat na dan skakal na vojaško sodišče po navodila, skušal reformirati celo upravo v jetnišnici, bil pa je pri tem popolnoma nesposoben, pa tudi onemogočen, ker nihče ni aktivno sodeloval pri njegovih poskusih reorganizacije, tako da je po kratkem času praktično vse ostalo po starem.

Vsi so bili siti vojne, ki so jo povrh vsega še izgubljali, celo njegov namestnik Pappacena se očitno ni podrejal njegovim ukazom, zato ga je dvakrat kaznoval s tridnevnim hišnim priporom in mu tudi sicer grozil z vojaškim sodiščem. Taki odnosi in položaj na fronti (italijanski) so povzročali vedno večjo apatijo in zaskrbljenost med vsemi Italijani, kar vse je ugodno vplivalo na aktivistično delo v jetnišnici.

Padec fašizma (poleti 1943 - 25. VIII.) je v veliki meri še bolj zrahljal strogost discipline naših čuvarjev in znatno olajšal delo in sodelovanje slovenskih paznikov.

Kapitulacijo Italije (8. sept. 1943) smo dočakali v zaporih z veliko optimizma, misleč, da nas bodo sedanji oblastniki izpustili na svobodo. S tem namenom smo (menda 9. septembra) ob 23. uri zvečer izposlovali pri vojaškem sodišču, da je sprejelo delegacijo sodnih zaporov, ki so jo predstavljali:

- komandant zaporov, capitano Francini,
- direktor jetnišnice Janko Spreitzer in
- moja malenkost, kot zastopnik jetnikov.

Peticija, ki smo jo enotno postavili, je bila: pri priči odpreti vrata zaporov in osvoboditi vse politične jetnike.

Spominjam se, kako smo stali okrog dolge mize v polno razsvetljeni dvorani sodišča v prvem nadstropju mi trije nasproti vsaj 15 višjim oficirjem vojaškega sodišča. Potem ko so, moram reči, pazljivo sledili našim zahtevam, so se Italijani umaknili v sosedno sobo na posvetovanje. Trajalo je najmanj tri četrt ure, da so se vrnili in nam razložili svoj sklep, da naši želji ne morejo ugoditi, češ, da se bojijo osebnih represalij Nemcev, ki so to uro že na poti iz Šentvida v Ljubljano. Prosijo da nas, naj se zadržimo disciplinirano in naj ne poskušamo kakršnihkoli izgredev, ker da bo šlo v nasprotnem primeru vse v »maloro«. – S tako nesrečno novico smo se s težkim srcem vrnili med tovariše, ki so, oblečeni in pripravljeni za takojšnji odhod, čakali našega povratka.

Nemcev pa tudi drugi dan še ni bilo v jetnišnico, šele naslednji dan so prihrumeli trije esesovci, ki jih je vodil menda neki Müller iz Domžal. Le-ti so organizirali zunanjo stražo z nemškimi vojaki, odpeljali iz zaporov Lovra Kuharja - Voranca, notranjo upravo (komando) pa začasno še vedno zaupali capitanu Franciniju in njegovim vojakom. Italijanske paznike so odpeljali.

V oktobru so začeli iz zaporov izpuščati manjše in kasneje večje skupine političnih jetnikov, ki so jih zaprle italijanske oblasti, in takole do konca septembra 1943 je bila večina le-teh že na svobodi. Prostor so rabili za svoje žrtve!!

P.S. Mnenje o osebi in vlogi brigadirja Salemmreja:

Brigadir Salemm Giovanni, 35 let največ, doma verjetno iz Barija ali njegove okolice, je po mojem mnenju kot aktivni mlad karabinjer služil pred vojno neke na Primorskem ali v Istri, saj je slovenščino kar precej razumel, čeprav se ni nikoli o tem izjasnjeval.

Kot večina drugih se kot pripadnik kraljevih karabinjerjev verjetno nikdar ni navduševal za fašizem, po vseh okolnostih sodeč, bi lahko rekel, da jih je preziral, namreč fašiste. Kot bister človek je zagotovo leta 1943 ugotovil, da je vojna za Italijo izgubljena.

Po mojem mnenju je slutil, da obstoji v jetnišnici organizacija odpora in pomoči jetnikom, in jo je tudi toleriral, dokler so se akcije odvijale mirno, brez hrupa in konspirativno, da s tem ni bila neposredno ogrožena njegova avtoriteta in koncem koncev njegova vojaška dolžnost in s tem tudi njegova eksistenca.

Dalj ko se je vlekle njegovo službovanje v sodnih zaporih, tem bolj je postajal nemiren in negotov za lastni obstoj, saj je bil zaradi svojega odnosa prav gotovo vedno bolj soodgovoren za vse dejavnosti, zato je po mojem mnenju po bogsigavedi kakšni zvezi ali priložnosti hote izposloval premestitev. (To je najmanj, kar bi lahko trdil o njem!)

Lep pozdrav.

Janez«

Dvainštirideset let pozneje

Leta 1984, po dvainštiridesetih letih od tedaj, ko sem bila zaprta v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani, Toneta Čamernika pa so fašisti odpeljali na svoje poveljstvo na Aškerčevi cesti, sem izvedela, da se je vrnil v Ljubljano. Telefonirala sem mu in povabil me je, naj ga obiščem.

Njegova žena Živana me je sprejela, kot da bi se poznali že od mladosti. S Tonetom sta me posedla v fotelj. Živana nama je stregla, jaz pa sem se zazrla v njegove nebesno modre oči, ki so bile prisrčne in so izražale neizmerno dobroto – niso poznale ne zlobe ne sovraštva. Klepetali smo, obujali spomine, razčlenjevali dogodke in ugotavljali dejstva. Živana je vsako stvar že nešteto krat slišala, saj je Tone z vsakim prijateljem, ki je prišel na obisk, razpravljal o preteklosti, razen tega pa mu je pomagala pri pisanju člankov in besedila za knjigo *Spomini na sodne zapore 1941–1942*.² Vse njegove rokopise je prepisovala na pisalni stroj. Tako je bila seznanjena z njegovim delom in se je rada pridružila najinim razgovorom.

Najprej je spraševal Tone. Zanimalo ga je, zakaj so me Italijani aretirali, ali so me zasliševalci spraševali o delu pred aretacijo in podobno. Pripovedovala sem mu, da komisarja, ki me je zasliševal na kvesturi, ni zanimal ne ilegalec, ki se je skrival pri meni in so ga ovadili kot ranjenega partizana iz bitke pri Dražgošah, ne to, kaj sem delala v pisarni vojaškega vojnega sodišča in kaj sem vsak dan počela v jetnišnici. Podtaknil mi je le ilegalni časopis *Slovenski poročevalec*, ki so ga policisti našli pri preiskavi – v sobi, v kateri je prebival ilegalec. Takoj sem zagrabila za to možnost zagovora in sem »priznala«, da sem ga prejela od neznanca v Tivoliju, pri tem pa sem mu povedala lepo in romantično zgodnico. Italijan je bil neznansko srečen nad uspehom zasliševanja. Še pretepel me ni! Podpisala sem zasliševalni zapisnik in pričakovala sem, da me bodo policisti spet odpeljali v t. i. »šempetrsko kasarno«. Toda na zaslišanju sta bila prisotna tudi gestapovca. Stvari so se zapletle. Zahtevala sta, naj grem z njima. Upirala sem se, pričela sta me klofutati in vpila sta, da me bosta odpeljala v Begunje, na

Gorenjsko. Ovaduh je še povedal, da sem doma iz Medvod in da sem pristojna za Gorenjsko. Trajalo je nekaj časa, preden sem se spomnila rešitve. Zavpila sem, da sem bila rojena v Trstu. Komisar je to preveril in izjavil, da sem po italijanskih zakonih italijanska državljanka in da me bo poslal na vojaško vojno sodišče. Nemcev sem se rešila! Zaradi *Slovenskega poročevalca* so me nato obsodili na deset let zaporne kazni.

Vprašan in pripovedovanja ni bilo ne konca ne kraja. Tone in Živana sta še želela poslušati, a bila je pozna ura. Poslovila sem se. Pa še drugič, smo rekli pri slovesu.

Od takrat sem Toneta in Živano večkrat obiskala. Pri naslednjem obisku mi je Tone pripovedoval, zakaj so njega zaprli Italijani.

Belogardisti v Ljubljani so v avgustu 1942 začeli ovajati pripadnike Osvobodilne fronte. Takrat so ovadili tudi njega in njegove pomočnike v pisarni, ki so že bili obsojeni pred vojaškim vojnim sodiščem. Toneta je fašistična milica aretirala 8. septembra 1942, po večerji. Odpeljali so ga na poveljstvo fašistične milice, ki je imelo sedež v Tehnični srednji šoli na Aškerčevi cesti. Večkrat so ga zasliševali brez nasilja.

Enaindvajsetega septembra 1942 so ga fašisti odpeljali v kazenski zavod v Kopru, 22. novembra istega leta pa so ga poslali v svobodno konfinacijo v Torre de'Passeri v provinci Pescara. Tam je še z drugimi Slovenci preživljal konfinacijo do 15. junija 1944. Osvobodili so jih Angloameričani in skupina Slovencev je odšla v Bari, kjer se je prijavila bazi jugoslovanske narodnoosvobodilne vojske. Ker je bil Tone znan kot dober pevec, so ga premestili v Gravino, kjer se je pridružil pevskemu zboru Primorcev in Istranov, ki so po kapitulaciji Italije prišli iz Afrike in iz raznih koncentracijskih taborišč v Italiji. Tam je že bil njegov prijatelj Milan Janovsky.

Septembra 1944 bi se Tone Čamernik moral prijaviti Glavnemu štabu Slovenije. Ker ni bilo prostega mesta na letalu, je moral čakati v Bariju. Medtem je s pevskim zborom Jugoslovanske armade »Srečko Kosovel« sodeloval na koncertih v Italiji, oktobra 1944 pa je pevski zbor odpotoval na Vis, kjer je ostal nekaj časa. Novembra 1944 sta se »Kosovelovcem« na Visu pridružila še Tone in njegov prijatelj Milan. Tone je bil v svojem elementu in neizmerno srečen.

V pevskem zboru so Toneta povabili, da je kot njihov komisar organiziral turneje in koncerte. Prepevali so po celi Dalmaciji. Ko so decembra 1944 prišli v Šibenik, so izvedeli, da je umrla mladinka Nada Žagar, ki jo je Tone poznal še iz časa, ko je bila leta 1942 zaprta v jetnišnici v Ljubljani. Na grobu so ji zapeli žalostinke v slovo.

Pohod v Slovenijo še ni bil mogoč zaradi ovir. Dirigent zbora je prosil vodjo skupine, ki je bila namenjena v Slovenijo, naj Čamernika kot dobrega pevca in

organizatorja pusti pri pevskem zboru. Tako je Tone kot pripadnik pevskega zbora JA »Srečko Kosovel« in udeleženee narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov ostal s pevci. Do konca vojne je kot vodja organiziral vse koncerte v Dalmaciji, Črni gori, Hercegovini, Albaniji, Makedoniji in Srbiji. V Beogradu so imeli še enajst koncertov v maju 1945. Petkrat so njihovo petje predvajali tudi na Radiu Beograd, najbolj veličasten pa je bil koncert pri maršalu Titu na Dedinju.

Konec maja 1945 so se »Kosovelovci« odpravljali proti Sloveniji, toda ker so Tonetu že prej ponudili službo v Beogradu, ki jo je nastopil s 1. majem 1945, je moral zapustiti zbor. »Njegovi fantje«, s katerimi je sklenil trajno prijateljstvo, so komaj čakali, da se bodo po desetih letih vrnili domov, na Primorsko. Vsi so bili preprosti ljudje. Ko so odhajali, jih je pospremil do železniške postaje, kjer so se poslovili. Kasneje, junija 1946, so še enkrat peli skupaj v Parizu, na zasedanju Mednarodne mirovne konference zunanjih ministrov, na kateri so reševali tudi vprašanje državne pripadnosti Julijske krajine in Trsta. Seveda je jugoslovansko politično vodstvo poslalo v Pariz najboljše umetniške in kulturne skupine; pevski zbor JA »Srečko Kosovel« so okrepili še s pevci akademskega pevskega zbora »Ivo Lola - Ribar« iz Beograda. Tone se je povabilu na to turnejo rad odzval, vendar je moral zaradi službenih dolžnosti predčasno odpotovati iz Francije v domovino. Pevski zbor JA »Srečko Kosovel« pa so še isti mesec razpustili.

Tone mi je še pripovedoval, da se je hotel po končani vojni vrniti v Ljubljano, vendar zanj ni bilo nobenega delovnega mesta, tudi mesto poveljnika paznikov v ljubljanski jetnišnici je bilo zasedeno. V Beogradu so mu ponudili mesto nadzornika zaporov Ozne pri Ministrstvu za notranje zadeve FLRJ. Kot bivši telovadec, nogometaš, veseljak, pevec in krščanski socialist je moral sprejeti tako funkcijo. Na Ministrstvu za notranje zadeve pa so kasneje ugotovili, da ni član Komunistične partije. Sprejeti je moral tudi to. Delo nadzornika oznovskih zaporov je opravljal, dokler ni zaprosil za demobilizacijo. Novembra 1945 so ugodili njegovi prošnji. Istočasno so ga razrešili tudi dela pri Ozni. Ostal je na Ministrstvu za notranje zadeve FLRJ, kjer je prejemal odločbe za višjega inšpektorja pri MNZ, glavnega kontrolorja, šefa za kazenske zavode, višjega upravnega referenta Uprave za izvršitev kazni pri MNZ. Tri leta je bil voljeni sekretar Gasilske zveze FLRJ, bil pa je tudi šef Uprave zgradb zveznih državnih organov pri Zveznem izvršnem svetu ter svetnik I. reda v Upravi za izgradnjo zgradbe Zveznega izvršnega sveta v Beogradu. Upokojil se je 6. decembra 1967.

Z Živano sta vsako leto prihajala na počitnice v Ljubljano, domov pa se je vrnil, kot rečeno, leta 1984. Kljub neusmiljeni bolezni, ki ga je prikovala na po-

steljo, je še vedno z veseljem sprejemal obiske. Do konca življenja je bil vever in svež in je rad obujal spomine na preteklost.

Umrli je 10. oktobra 1995, v 89. letu starosti. Bil je nosilec Partizanske spomenice 1941.

Spomin ostane

Tone se je v spominih vedno vračal k ljubljanski jetnišnici. Ni mogel pozabiti, da jo je zapustil v spremstvu Mussolinijevih pripadnikov s črko »M« pod vratom. V pogovorih sva se vsak po svoje spominjala jetniške zgradbe, ki je mimoidočim Ljubljancem vzbujala strah. Obema je ostal v spominu lepo oblikovan kamniti portal z mogočnimi hrastovimi vrati, ki jih je odpiral paznik Peter Logar. Od tega portala ni ostalo nič, razen grafike Franceta Miheliča iz leta 1933.

Tudi tragedije »Preserjanov« se je velikokrat dotaknil. Preserski proces ga je še vedno spominjal na Italijane in na njihovo dvatisočletno rimsko kulturo, ki so jo poudarjali ob vsaki priložnosti. Že takrat, spomladi 1942, je vedel, da so obsodili nedolžne ljudi. Ni mogel preboleti njihove žalostne usode.

Še posebej ga je zanimalo, kako živijo ljudje, ki jih je prizadela partizanska akcija okoli železniškega mostu pri Preserju. Razložila sem mu vse, kar sem vedela, in da mi je odvetnik dr. Miron Bleiweis-Trsteniški dal vse akte v zvezi s tem procesom – s priporočilom, naj še raziskujem vzrok množičnih aretacij v Borovniški dolini. Povedala sem mu, da hodim v Borovnico in v vse bližnje kraje, da ugotavljam resničnost dogodkov na licu mesta.

O tem zločinu in o drugih dogodkih v jetnišnici je Tone Čamernik veliko pisal že v času, ko je služboval v Beogradu. Pokazal mi je svoje rokopise, v katerih je opisoval dogodke v ljubljanski jetnišnici, največkrat pa se je poglobil v pisanje dogodkov pred in po partizanskem miniranju preserskega mostu: Spomini, Preserski most, Miniranje preserskega mosta, Sabotaža. Ponovno sva razčlenjevala obtožbe proti nedolžnim obtožencem. Domneva, da naj bi brata Lichtenberg ovajala, ni mogla vzdržati, ker nista ničesar vedela, pač pa sta imela nalogo »prepoznavanja« udeležencev pri mostu. Tonetu sem povedala, da še vedno raziskujem, odkod ovadba proti delavcem iz Bistre in Dola in kdo je poznal delovanje delavskega gibanja, delo predvojnih aktivistov vaše zaščite in železničarjev. Obtoženci, ki jih je vojaško vojno sodišče bremenilo najhujših zločinov, niso bili niti komunisti niti člani Osvobodilne fronte, pač pa le privrženci narodnoosvobodilnega gibanja. Večinoma so bili pripadniki delavskega gibanja za pravice delavcev in kot take so jih tudi ovadili.³ Omenila sem mu tudi, da se 10. marca vsako leto udeležujem žalne svečanosti v Gramozni jami.

Tone si je želel, da bi si skupaj ogledala omenjene kraje. Ko sem se odločila za naslednji obisk in pogovor z ljudmi v Borovnici, se mi je pridružil. V vlaku sva se pogovarjala o davnih dogodkih. Ko smo se pripeljali na most čez Ljubljano, sem mu pokazala mesto na levem bregu reke, odkoder so prišli partizani, in mesto na desnem bregu, kjer so stale barake italijanskih stražarjev. Tam se je vnel spopad.

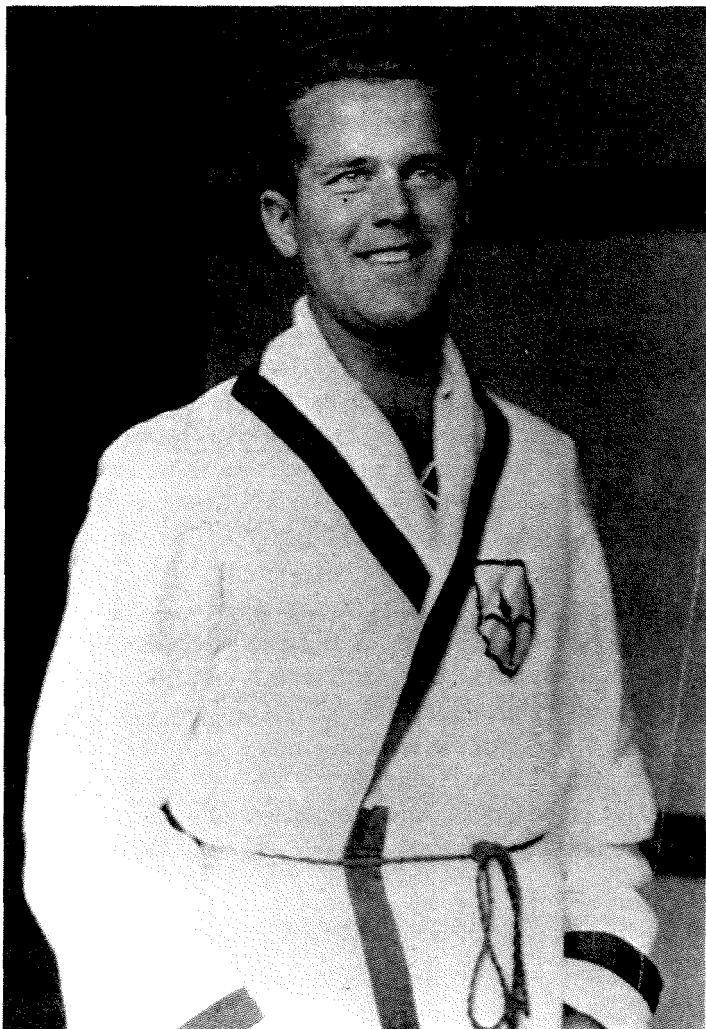
Udeležil pa se je tudi žalne svečanosti v Gramozni jami. Pridružil se je bivšim obsojencem, sorodnikom padlih, članom Zveze borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja in se pogovarjal z njimi. Prisluhnil je recitacijam šolske mladine iz Borovnice, pretresljivim verzom Filipa Riharja, ki je, obsojen na smrt, tri dni čakal, kdaj ga bodo oboroženi vojaki odpeljali v Gramozno jamo. V svojih verzih je razmišljal o kruti usodi. Bil je pomiloščen. Toneta je zbolelo, prevzela so ga čustva, po licih so mu polzele solze.

Opombe

- 1 Rokopis *Spomini* je Čamernik dal v branje odborniku iz Kamnika, a mu ga ni vrnil.
- 2 Za objavo svoje knjige, pripovedi o delovanju aktiva OF v jetnišnici, z naslovom *Za rešetkami v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani 1941-1942* se je Čamernik dogovarjal z urednikom Založbe Borec, Vladimirom Kavčičem. Takrat je Tone stanoval še v Beogradu, zato je prosil prijatelja Ladislava Kiauto, da je rokopis odnesel na Založbo. Za objavo nekaterih krajših člankov se je Tone pogovarjal z urednikom revije *Borec*, Črtom Šinkovcem (gl. spisek objavljenih člankov v reviji *Borec* v priloženi bibliografiji). Rokopis knjige so brali Vladimir Kavčič, Mitja Vošnjak in Stane Braškar. Vsi so odobraval njeno vsebino in so tudi pisali Čamerniku v Beograd, da je to edino avtentično pričevanje o dogodkih za zidovi ljubljanske jetnišnice v letih 1941-1942 in o delu jetniškega aktiva OF.
Ko mi je Tone pripovedoval o zbiranju posameznih poglavij za knjigo, je omenil tudi obisk Vladimira Svetine - Iva, ki se z vsebino rokopisa ni strinjal v celoti, še manj pa s tem, da bi knjiga izšla takoj. Prepričeval ga je, naj rokopis umakne, češ da ni čas za objavo takih pričevanj, in naj se pogovori še z drugimi tovariši, ki so bili med vojno v Ljubljani in so delali v raznih sektorjih OF.
Desetega oktobra 1977 je poslal recenzijo uredništvu Založbe Borec. Tedanji urednik Založbe, Leopold Suhadolčan, je 23. oktobra 1978 s Tonetom Čamernikom sklenil založniško pogodbo št. 196/78 za delo *Za železnimi rešetkami*. Knjiga je nato izšla leta 1980 s ponovno spremenjenim naslovom, *Spomini na sodne zapore 1941-1942*, z izločenim predgovorom avtorja in temeljito lektorirana.
- 3 Tudi sama sem leta 1980 objavila v reviji *Borec* članek Zločin brez primere. Trikrat sem prispevala članke o tej tragediji za Radio Ljubljana, za oddajo *Še pomnite, tovariši*. Še naprej raziskujem in zbiram podrobnejše podatke za knjigo *Most*.

Dokumentarna priloga^{*}

* Celotno tu objavljeno gradivo je iz zasebnega arhiva Vere Hutař in Čamernikove žene Živane. Urejeno zapuščino bo Vera Hutař podarila Arhivu Republike Slovenije, Oddelku za dislocirano gradivo II, v Ljubljani.

Anton Čamernik okrog leta 1935 - nogometaš pri nogometnem klubu Primorje.

IZVLEČEK IZ PODROČNEGA USLUŽBENSKEGA LISTA.

Gospod ČAMERNIK Anton

kontrolor jetnišnice VIII.položajne skupine pri okrožnem sodišču v Ljubljani.

Rojen 30.aprila 1907 v Ljubljani, srez Ljubljana;

Pristojen v Ljubljano.

Solska izobrazba: diplomirani strojni tehnik /diploma završnega izpita državne tehniške srednje šole Kraljevine Srbov, Hrva-
tov in Slovencev v Ljubljani z dne 14.januarja 1929/;
Državni strokovni izpiti: strokovni pazniški izpit s prav dobrim uspehom
/potrdilo z dne 20.7.1934, Preds.632-9/26-7;
izpit za upravnega uradnika v sodnih zaporih
s prav dobrim uspehom /spričevalo izpraš.komisije v
Mariboru z dne 3.6.1938, Ks 64/38-3/;

Oženjen z Ido roj. Jesenko;

Je služboval:

a/ v kadru od 1.10.1929 do 1.7.1930;

b/ v civilni državni službi od 8.junija 1932 dalje in sicer:

- 1/ z dekretom predsedništva vič.dež.sodišča v Ljubljani z dne 1.6. 1932 postavljen za jetniškega paznika-pripravnika pri okrožnem sodišču v Ljubljani in razvrščen v III.skupino zvaničnikov;
- 2/ z razpisom ministra pravde z dne 3.10.1932, št.92.105 postavljen za poveljnika paznikov-pripravnika od IX.skupine;
- 3/ z razpisom ministra pravde z dne 24.10.1935, št. 106.744 po=stavljen za poveljnika paznikov IX.skupine pri okrožnem sodišču v Ljubljani;
- 4/ z odlokom g.min. za pravosodje z dne 22.2.1939, št.17.164 po=stavljen po potrebi službe za kontrolorja jetnišnice IX.pol.skup. pri okrožnem sodišču v Novem mestu;
- 5/ z rešitvijo preds.apelacijskega sodišča v Ljubljani z dne 11.8. 1939, Su 1584-4/39-1 priznan poviček plače /1 per.pov./ z dnem 1.11.1938;
- 6/ z odlokom min.za pravosodje z dne 12.2.1940, št.10.723 pomaknjen v VIII.skupino;
- 7/ z odlokom min.za pravosodje z dne 25.7.1940, št.68.414 premeščen po službeni potrebi k okrožnemu sodišču v Ljubljani.

Po podatkih v uslužbenkem listu zgoraj imenovanega se uradno ugotovi, da imenovani ni bil nikdar slabo ocenjen in ne disciplinsko kazn van.

V Ljubljaniš dne 16.septembra 1940.

Pravilnost gorenjih podatkov, ugo= tovljenih na osnovi vpisov v uslužbenkem listu potrjuje in overavlja:

Predsednik okrožnega sodišča:

Izveček iz področnega uslužbenega lista, ki povzema vsa Čamerniko= va delovna mesta do njegove aretacije 8. septembra 1942.

MINISTERO DI GRAZIA E GIUSTIZIA
DIREZIONE CARCERI GIUDIZIARIE

Capodistria, 21.11.1942-XXI.

No 7935 3 Fasc.I Lett.C.
Risposta del 13.10.1942
No 886-0-56-32-22

Alla Direzione delle Carceri
Giudiziarie di

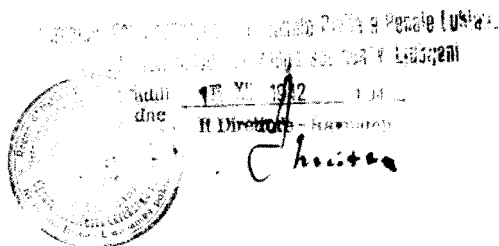
Oggetto : Čamernik Antonio

Lubiana

Con riferimento alla nota sopradistinta, si fa conoscere che la persona in oggetto è stata oggi trasferita straordinariamente al Campo di concentramento di Pescara.

Il Direttore:

firma illeggibile

Čamernika so Italijani trinajst dni po aretaciji poslali v kazenski zavod v Kopru, 22. novembra pa v svobodno konfinacijo v Torre de' Passeri v provinci Pescara, kjer je bil do 15. junija 1944, ko so taborišče osvobodili angloameriški zavezniki. To je odločba pravosodnega ministrstva za Čamernikovo preselitev v taborišče.

Comune di TORRE DE' PASSERI

CARTA D'IDENTITA N.

Cognome Čamernik Nome Antonio

Padre Giovanni Madre Sermastja Maria

Nato il 30.4.1907 a Lubiana

Stato Civile coniugato Nazionalità e Razza slovena

Professione impiegato Residenza provincia Torre de' Passeri

Via 1° Vicolo chiuso del Corso -

CONNOTATI E CONTRASSEGNI SALIENTI

statura = m. 1.78

capelli = bruni

occhi = azzurri

naso = regolare

bocca = giusta

colorito = rosso

o.p.

FIRMA DEL TITOLARE

Data 16.10.1943 E.P.

IL PODESTA

Impronta del dito indice sinistro

Osebna izkaznica Antona Čamernika, ki mu jo je župan mesta Torre de' Passeri izdal po enem letu bivanja v tamkajšnjem taborišču.

Anton Čamernik kot kapetan Jugoslovanske armade in pripadnik pevskega zbora JA »Srečko Kosovel«, Beograd 1945.

MINISTARSTVO NARODNE ODbrane
PERSONALNO ODELENJE

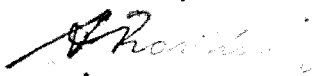
Broj 122
 VI. 1945 194 g.
 Beograd.

UVERENJE

Ukazom — Narodnom Rešenjem Ministra Narodne Odbrane Pers. Pov. br. 0411
 od 11 IX 1945 194 g. postavljen je za nadzornika zapo-
rovo OZN-e H.H.O. sa položenjem komandanta bataljona
 drug ČAMERNIK ANTON čin kapetana sa rangom
 od 1. maja 194. god.

Uverenje se izdaje za službenu upotrebu, a rađeno je u tri primerka.

Smrt fašizmu — Sloboda Narodu!

NAČELNIK PERSONALNOG ODELENJA
 GENERAL-LAJTNANT

Čamernik je v Beogradu opravljaj delo nadzornika zaporov Ozne od 1. maja 1945 do 7. novembra istega leta, ko so ga na njegovo željo razrešili te funkcije in ga premestili na Personalni oddelek.

Anton Čamernik kot svetnik I. reda za izgradnjo zgradbe Zveznega izvršnega sveta v Beogradu na obisku pri maršalu Titu.

založba borec
ljubljana
mikošičeva 28 **Z**

Ljubljana, dne 31.5.1977

predmet:

štev.:

Spoštovani tovariš Čamernik,

pravkar sem prebral vaše spomine na delovanje OF v sodnijskih zaporih v Ljubljani v letih 1941 in 1942, ki jih je naši založbi posredoval tovariš Ladislav Klauta. Spomini so izredno zanimivi in dopolnjujejo sliko osvobodilnega gibanja v okupirani Ljubljani. Menim, da bi morali iziti v knjigi. Glede na pomembno in deloma delikatno vsebino predlagam, da bi dali rokopis v branje še Francu Kimovcu-Figi in morda še komu, ki dobro pozna medvojno razmere v Ljubljani. Takšna obravnava rokopisov je pri nas običajna, ker želimo eventualne nesporazume ali nesoglasja izglejati pred izidom knjige, pa tudi avtorji sami večinoma želijo svoje spomine preveriti in dobiti o njih mnenje ljudi, ki so bili v opisanih dogodkih soudeleženi. Prosim vas, da nam sporočite, če se strinjate, da damo vaš rokopis v branje tovarišu Figi in še komu, ki bi ga morda predlagali vi in ki bi vam eventualno lahko pomagal osvetliti opisane dogajanje. Po dobljenih mnenjih, (ki bi jih vi upoštevali ali pa tudi ne), bi moral rokopis obdelati še lektor, potem bi ga lahko dali v tisk.

Prosim vas, da nam o vseh omenjenih vprašanjih sporočite svoje mnenje, da bi lahko ukrepali. Za vaš rokopis se zanima tudi Franšek Saje, ki piše novo knjigo o belogardizmu. Brez vašega dovoljenja mu ga ne moremo dati v branje. Rokopis sedaj bere naš urednik Polde Suhadolčan, v vseh vprašanjih v zvezi z vašo bodočo knjigo se lahko obračate kar nanj.

S tovariškimi pozdravi

Vlado Kavčič
Vlado Kavčič

Telefoni: direktor — tajništvo 327-778; oddelki: založništvo 328-467, knjigotiskarstvo in rev. Kurirček 328-476, tehnično-komercialni 327-865, rev. Borec 320-477, uredništvo TV 15 327-780, uprave TV 15 320-486, računovodstvo 328-487, Galerija Borec, Ljubljana, Trnava 17, 33-426, poslovalnica Maribor, Partizanska 5, 21-978, skladišče ekspedit. Petkovskovo nabrežje 25, Ljubljana, 314-359

Pisma dokumentirajo mnenja in zaplete v zvezi z objavo Čamernikove knjige - spominov na njegovo službovanje v jetnišnici okrožnega

Vsaka pričevanja, spomini, so izrazito osebne značaja. Kljub temu pa bi pisec moral poznati kaj so drugi o isti problematiki napisali. Tako n.pr. pri spominih tov. Čamernika pogrešam in zato dvomim, da pozna, kaj je že napisano n.pr. o reševanju T. Tomšiča, reševanju Z. Kidričeve, o justifikaciji Praprotnika, o poskusu justifikacije Strniše in že kaj. Ker ne živi toliko let v Sloveniji, Ljubljani, imam vtis, da premalo pozna 4 knjige "Ljubljane v ilegali", revije "Borec", mnoge stvari, ki so bile objavljene v dnevnem časopisju vse od konca vojne pa do danes. V vsem tem pisanju so se vendarle že precej izčistili pojmi kako naj se tudi spomini, pričevanja, pišejo, četudi so še tako osebne značaja. Da posebej ne omenjam knjižice znanih zgodovinarjev / univ. prof. dr. Stiplovšek, dr. T. Ferenc itn./, ki jo je izdala "Partizanska knjiga" v okviru "Knjižnice NOV in POS". Tudi v še tako osebnih spominih mora ostati nekaž objektivne, zgodovinske resnice.

Ker ne živi v Sloveniji, Ljubljani, mu mnoga kasnejša politična dogajanja, predvsem razna kadrovska vprašanja niso znana. Ta so bila ožjemu in odgovornejšemu političnemu aktivu delno znana že med vojno, NOB, delno pa so bila pogobljena in skoraj dokumentirano podprta in znana v letih po vojni. Precej točnosti je gotovo v njegovih spominih izrazito notranje jetniških organizacijskih, kadrovskih pa tudi akcijskih vprašanj. Tu je nedvomno vrsta njegovih spominov, ki jih verjetno prav nihče, razen njega, ne more obuditi. Iz vsega obširnega teksta se vidi, da je vse to pisal sam, vse preveč iz nekega notranjega, skoraj literarnega nagiba. Mislim, da se je premalo posvetoval s takratnimi sodelavci s čimer bi takoj njegovo pisanje dobilo manj literarno, bolj resnično, samo spominsko obeležje. Brez pogojno bi se moral razgovarjati z organizatorji in tovariši, ki so delali na nekaterih sektorjih takratnega narodno-osvobodilnega boja v Ljubljani. N.pr. Slovenske narodne pomoči /SNP/, v dejavnosti tega sektorja je bila tudi skrb za zapore in zapornike. Enako Varnostno-obveščevalne službe OF /VOS OF/. Pa verjetno še drugi sektorji ali posamezniki, ki so norda posredno tudi delali v zvezi z zapori n.pr. pravniki, sodniki, odvetniki. O vsem tem pa je že relativno mnogo napisanega, ne

sodišča v Ljubljani. Podpisani Mitja je Mitja Vošnjak, Stane pa Stane Braškar.

kot celotno zgodovinsko obdelan kompleks^{je celoten} dela, bolj v posameznih odlomkih, podrobnostih.

O tem, kako so spomini napisani /jezik/, razvrščeni časovno in vsebinsko, kaj spada, kaj izbrati, kako bolje napisati, preurediti in podobno, bi se težko v tej kratki oceni spuščal. Še manj o stilu, tehniki pisanja in podobnem!

Kljub temu kar bežno omenjam pa moram poudariti dragocenost njegovih pričevanj. Svetovati bi mu bilo, da naj morda sam poišče toveriša, njegove takratne sodelavce v in zunaj zaporov s katerimi bi skupno pregledal, dopolnil, oddelil, zbral in preuredil do sedaj napisano pričevanje. To pozornost zasluži ne samo zaradi svojega iskrenega, tveganega in uspešnega dela v prvem obdobju NOB v Ljubljani in vso vojno, tudi zaradi enakega povojnega dela in njegovega odnosa do celotne narodno-osvobodilne vojne in revolucije, kar v tej svojstveni obliki dokazuje tudi s tem svojim pričevanjem in načinom pisanja.

V Ljubljani 10.X.1977.

^{18.}
/Ivo Svetina st./

drapi Tone!

Pričel si s svojimi spomini. Včeraj si me ne reže
povsem mitov. Mivica. Tedaj imam one
se popovarjati tudi o tvoji spominih.
hizim, če se ne motim, vse si tica
odtja edine v oči.
želim, da bi se ti posrečilo dopolniti
omislek vse pripombe in da se okrajša.
ve. Dakej mirono pozdravljaj voj
9. 11. 1977. Ivo.

Dragi Tone,

najlepše hvala za tvoje pismo (prav tako tudi za novoletno voščila, ki sem se zanje zahvalil na tvoj ljubljanski naslov).

A naj takoj začnem s samo stvarjo, ki sem se vanjo tudi sam nehoti zapletel. Skratka, imel sem več razgovorov in na koncu sem še prenašal sporočila med nekaterimi osebami in med založbo, če bi to slutil, sploh nikoli ne bi o tvojem tekstu nič govoril.

Na kratko, ker na dolgo ne bi rad pisaril, kratka vsebina. Tvoj rokopis je prebralo več ljudi, še precej širši krog pa je prebral tekste, ki so bili objavljeni v Borcu. Priponbe, ki sem jih slišal, bi morda razvrstil takole:

Stanje v zaporih v Ljubljani med vojno je bilo res nekaj posebnega, česar drugod ni bilo, zato si vse zasluži obdelavo, ki mora biti objektivna in zgodovinsko točna.

V zaporih in v Ljubljani nasploh je delovala tudi po teh vprašanjih partija in razne organizacije OF, med njimi tudi ljudska pomoč.

Razne trditve, ki si jih zapisal, so menda netočne, od tega, da se pojavlja Boris Kidrič kot eden organizatorjev v organizaciji, ki je imela te naloge, čeprav je on zveze, ki jih je vzpostavljali, prodajal sproti odborom, oziroma odgovornim ljudem v ljubljanski organizaciji, saj kot vodilna oseba revolucije ni mogel biti poleg svojih opravil še član posameznih takšnih organizacij, pa do ocene posameznih oseb, ki se pojavljajo v zvezi z zaporji.

Končna ugotovitev pa je, da se raziskovalci načrtno lotijo ljubljanskih zaporov v času NOB, da se prouče vsi dosegljivi viri in pričevanja vseh še živih udeležencev, pa da se potem pri pisanju knjig, kot je tvoja, upoštevajo objektivne ugotovitve.

Naj dodam, da pri tem ne gre za nikakršna mnenja anonimnih tvojih nasprotnikov, pač pa za stališča cele vrste odgovornih oseb, ki so delovale v času revolucije tudi na sektorjih, ki so morali imeti vpogled.

Še to: Ocene ljudi, ki so brali tvoj rokopis in so na tvojo željo pisмено o tem poročali, imajo slabost, da nihče med njimi ni bil direktno povezan s tem delom v zaporih, takšni, ki pa so delo poznali, niso bili med ocenjevalci.

Upam, da ti bo razumljivo, kako ne morem zdaj prav nič ukreniti v tvojo korist, a tudi kakšnega pametnega nasveta ti ne morem dati, čeprav vem, da te stvari zelo prizadenejo.

Upam samo, da bodo raziskave dale oprijemljive rezultate, pa da bo z njimi izravnana pot k izdaji knjige.

Za danes lep pozdrav

Maja

Ljubljana, 7. julija 1978

Dragi Tone,

po dolgem času, ko sem mapo s tvojim rokopisom samo gledal na svoji mizi, sem se končno lotil tudi branja. Če bi ob tem opravilu ostal neprizadet, bi ti napisal nekaj vljudnostnih fraz, te pohvalil in še malo ozmerjal tistega ali tiste, ki še niso poskrbeli, da stvar izide. Ker pa ti pišem nekaj več, je najbrž to dokaz, da me je tekst pritegnil. Seveda pa nikar ne misli, da boš vsega, kar mislim, tudi vesel, povedal ti bom svoje mnenje odkrito in brez kakršnihkoli obzirov, saj je tako gotovo najpametneje.

Pa k stvari:

Prvič gelede klime za izdajo dela - pri Borcu je naslov v založniškem programu za prihodnje leto, ljudje, ki knjige sicer niso brali, vedo, da si jo napisal, načelnih pomislekov proti objavljanju nisem zasledil nikjer. Sicer sem slišal nekatere pripombe, na primer, da je imela Partija svoje ljudi med osebjem zaporov tudi pred tvojim prihodom, ali pa, da organizacija v zaporih ni živela izven ljubljanskega političnega prostora, bila je povezana zlasti z ljudsko pomočjo, menda je tudi nekaj različnih mnenj o reševanju Toneta Tomšiča. O tem zadnjem sem tudi slišal strašno romantično verzijo enega od udeležencev, ki so mu leta zamešala spomin na resnična dogajanja, pa morda kakšne zgodbe iz filmskih nadaljevanj; sem pa nekaj ur zatem slišal tudi verzijo pokojnega Rudija Janhube, ki v celoti potrjuje tvojo varianto. Vendar pa mislim, da se eventuelne takšne pripombe lahko hitro razčistijo, za vsak slučaj sem si prilastil pravico, ki me zanj nisi pooblastil, sinoči sem se namreč dogovoril z Vido Tomšičevo, da bo tvoj rokopis prebrala.

Zdaj k drugi točki - zares sem prepričan, da je tvoje pisanje enkratno pomemben dokument. Kaj podobnega ne bi mogel napisati nihče drug. Najbrž se moramo za to čzahvaliti sreči, da si ostal živ, saj si s svojim delom izpolnil vse pogoje za gramozno jamo

- 2 -

ali pa za vešala. Potem je sreča tudi, da so ti leta prizanesla zaapnom v žilah, da imaš neverjetno dober spomin in izredno voljo za delo. Sicer pa ne bi mogel nihče pisati kaj podobnega tudi zato, ker zanesljivo ni bilo nikjer na svetu kazenskega zavoda, ki bi se tako kot ljubljanski zapori vključil v revolucijo. Smatram, da delo mora biti objavljeno, če bi bil jaz založnik, bi s tabo takoj podpisal pogodbo.

In tretjič - po podpisu pogodbe ne bi dobro vedel, kaj naj z rokopisom začnem: že Krivic ti je v pripombah napisal, da si se pisanja lotil s pesniškim navdahom, pa še pohvalil te je zato. Jaz pa ti povsem odkrito povem, da pesnik prav gotovo nisi. Po mojem občutku bi napravil prav, če bi ostal pri dejstvih, ki so izredna, pa če bi se otrešel malce naivnih in romantičnih razmišljanj, ki ti ne gredo od roke in ki dušijo vse, kar je v tekstu kvalitetnega. Razen tega manjka organiziranost v tvojem pisanju, ne spoštuješ zakonov časovne in krajevne povezanosti, ponavljaš se, se vračaš, se prehitevaš in spet vračaš nazaj, nekateri odlomki sicer zelo lepo tečejo in so organsko povezani, drugi pa so spet povsem iztrgani in nametani, da ne veš, kam bi jih del.

Skratka, če bi bil urednik, bi ti rekel isto, kot ti povem kot prijatelj: teksta najbrž ni možno enostavno popravljati, treba je najti kooperanta, ki bi ga zvest tebi od začetka pisal na novo. Lahko bi bil to lektor z afinitetami za dokumentarnost in zgodovinopisje, lahko bi bil nekdo z literarnimi ambicijami, ki bi tvojim spominom dal dimenzije romana, ali kaj podobnega, vsekakor pa bi moral imeti od tebe polna pooblastila, da črta, krajša, urejuje in predeluje, pa da te izsiljuje še za pridobivanje novih podatkov, ki bi se mu zazdeli potrebni.

To bi bilo na kratko, več pa bi ti seveda povedal v razgovoru, zato me bo zelo veselilo, če se kaj kmalu, ko prideš v Slovenijo oglasiš. Lepo bi bilo tudi, če bi mi že prej sporočil svoje misli k mojim grdim besedam. Za danes pa - dobro se imej in lep pozdrav.

Ang
M. V.

Ljubeč, 14. dec. 1979.

Dragi Tone!

Dve stvari sta, ki ti jih želim omenes javiti. Ena je dobra (glej prilogo!), druga pa naj te spodbode k pisanju.

Torej so te klonili in bodo izšli tvoji knjigi! Sicer se po neustaljenem naslovu lahko sklepa, da bodo tudi webinski posegi šli v to smer, a verjam, da boš moral ti osebno dati pristanku na vse webinske spremembe. Tudi bi na tvojim mestu rajeval (če ti sploh nisi tako dogovorjen), da ti dajo v preplet in potratno dokončanje.

Drugo pa, kar ti želim omenes sporočiti, je bila pretekli teden dvakrat na programu ljubljanske televizije oddaja o partizanskem prvem obdobju "srečno glasovi", dvakrat (ena večerja in ena nedeljska dopoldanska ponovitev) je bila oddaja razdeljena na dve oddaji: prvi del je predstavljala zgodovino tega obdobja v partizanih, drugi del pa je predstavil tako imenovani prvojni prvi obdobje v Ajdovščini, ki niso ime in nadaljnje tradicije istovrstnega partizanskega prvega obdobja. Zelo zanimivo in kpa oddaja (kar to je ponovilo), v kateri nastopajo in govore Simoniti, German, Silič in še nekateri prvi. Najbolj vredno in široko se je "razpisal" German, ki je nekoliko dosti prodrl tudi o širšem, morda, koncertu itd., a tvojim imena mi ni imenoval.

Glede na posebno početje v knjigi o spravi
 tega, kar bi si svetoval, da si napisal za
 objavo v Bočni knjižnici spomine kot dodatke
 ob dopolnitvi k knjigi, pravem pa zahteva
 bliskovitosti in objavo knjižnice partizanske legiti-
 marnosti. Si imaš dovolj enostavne spomine na
 ta obor in na svoj tvoj, ki si ga v knjigi
 vložil kot spominjalni vodja.
 Radu tega pa bi se pridal, da mi javiš, kdaj
 boš spet v Ljubljani, da bi se povsod s tvojim
 sinom, morda tudi na vseh Hblejani. On bi
 tudi posnel posvetilo v tvoj za razpis
 odločajo, še pomnite tovarni.

In ker smo se na pragu novega leta, sprejmita
 si, da bi Tone, Zvezda in Tvoj sin s čisto
 moji najboljši želje, da bi bili v letu ipso
 vsi zdravi, srečni in zadovoljni.

Iskrene pozdrave!

Tvoj

Rade

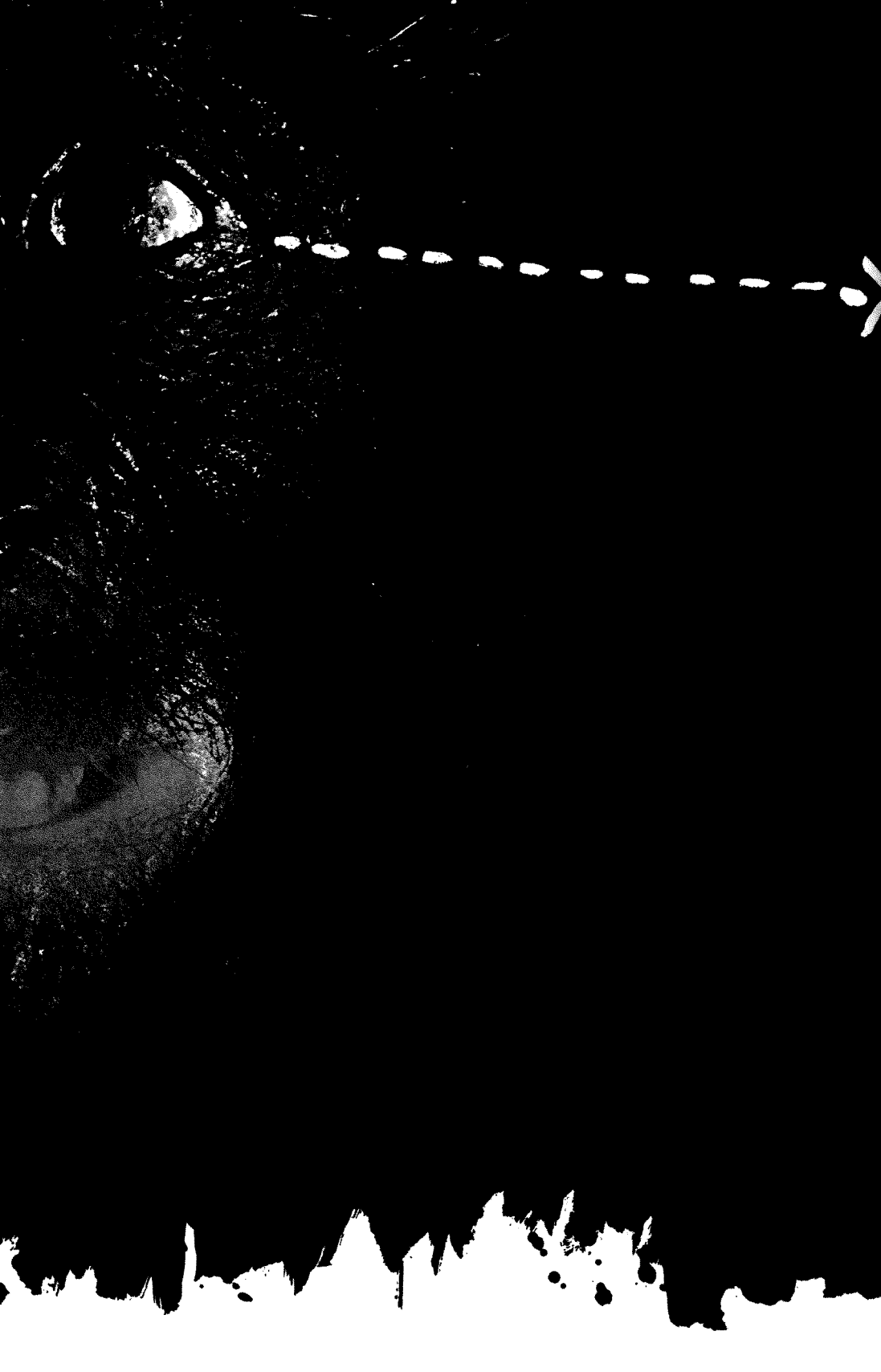
Literatura

- Tone Čamernik, Srečanje z Borisom Kidričem in ustanovitev aktiva OF v ljubljanskih sodnijskih zaporih, *Borec*, št. 10, 1977, str. 513–516.
- Tone Čamernik, Zločin italijanskega pravosodja, *Borec*, št. 11, 1977, str. 577–585.
- Tone Čamernik, Posrečena ukana, *Borec*, št. 2, 1978, str. 77–81.
- Tone Čamernik, Poskus reševanja Toneta Tomšiča iz sodnijskih zaporov v Ljubljani, *Borec*, št. 5, 1978, str. 293–502.
- Tone Čamernik, OF v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani, *Borec*, št. 11, 1978, str. 609–616.
- Anton Čamernik, *Spomini na sodne zapore: pričevanje upravnika ljubljanskih sodnih zaporov v letih 1941–1942*, Založba Borec, Ljubljana 1980.
- Anton Čamernik, *Spomini*, neobjavljen rokopis.
- Ivan Jerman, *Pevski zbor Jugoslovanske armade Srečko Kosovel*, Knjižnica NOV in POS 37, Ljubljana 1970.
- Stanko Osterc - Miha, Delovanje OF v ljubljanskih pravosodnih ustanovah in jetnišnici, v: *Kronika revolucionarnih let 1941–1945 na terenu »Dušana Turka - Duleta« v Ljubljani*, Odbor ZB NOB na terenu »Dušan Turk - Dule«, Ljubljana 1957, str. 27–56.
- Vera Hutař, Zločin brez primere, *Borec*, št. 3, 4, 1980.
- Vera Hutař, Delovanje odvetnikov v okupirani Ljubljani, *Borec*, št. 10, 1986.
- Vera Hutař, *Most*, Založba Enotnost, Ljubljana 1995.
- Alenka Puhar, Iskanje izgubljenih slik, v: *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, zbornik člankov in dokumentov, Nova revija, Ljubljana 1998, str. 337–355.
- Filip Rihar, *Volterski vzdih*, Občina Vrhnika, Vrhnika 1998.

Seznam zapuščinskih tekstov Antona Čamernika*

- Mojster šverca
- Plavači
- Zanimivo srečanje
- Dogodek 6. aprila 1942: slučaj Pero Horn
- Aktiv je zaživel
- Dokument
- Preserski most
- Miniranje preserskega mosta
- Sabotaža
- Spomini
- V akciji
- Bloкаде
- Uspelo je
- Straže
- Korupcija
- Burna noč
- Črna zver
- Novi poveljnik
- Poštenjaki pa taki
- Neposredni sodelavci
- Ne damo se
- Božični poklon
- Kako so umirali
- Usodna romantika
- V pasti
- Novomeški kurir
- Znašel se je
- Zanimiv gost
- Sojeno je bilo
- Nepričakovan gost

* Seznam se bo dopolnjeval z urejanjem celotne zapuščine Antona Čamernika.

Odmevi

Janez Gradišnik

Še enkrat o *Prostoru in času*

Veni izmed prejšnjih števil *Borca* je pisatelj Vladimir Kavčič objavil obširno študijo o slovenskem revialnem tisku v letih 1952 do 1974.¹ Spis obravnava revije, pri katerih je avtor zavzeto sodeloval. Za pisanje se je dobro pripravil, na novo je prebral in pregledno predstavil menda vse članke, razprave in polemične spise iz teh revij. Še zlasti se je potrudil pri *Problemih*, ki so bili tako rekoč njegova revija.

Toliko bolj bridka je bila zato njegova izkušnja ob koncu *Problemov*. Uredništvo revije, ki je leta 1967 slavilo svojo petdeseto številko, je bilo velikodušno vzelo pod streho prejšnje sodelavce revije *Perspektive*, ki je bila ustavljena junija 1964. Marca 1968 pa je zastopnik izdajatelja *Problemov*, predsednik mladinskega komiteja, sklical vsakoletni zbor sodelavcev. Ta zbor je tudi vodil in predložil volitve novega uredniškega odbora revije. Vanj so predlagali nekatere dotedanje člane odbora, nekaj tudi novih, od prejšnjih članov pa se je zgodilo s tremi nekaj, kar se mi zdi vredno ponoviti: »Od prejšnjih članov uredniškega odbora nismo bili izvoljeni (tudi ne predlagani, na sestanku sploh ne omenjeni, vendar prisotni) Božidar Debenjak, Janez Dokler in pisec tega pregleda, zadnji trije iz skupine, ki je *Probleme* ustanovila in jih vsa leta obstoja tudi pomagala urejati.« Ni čudno, da je avtor temu poglavju dal naslov »Prehodno obdobje ali Basen o ježu in lisici«.

Ob zamenjavi uredništva *Naše sodobnosti* (ki je Kavčič posebej ne obravnava) je veliko dotedanjih sodelavcev revije podpisalo protestno izjavo in sklenilo, da pod novim uredništvom ne bodo sodelovali. Izdajatelj je namreč odstavil prejšnja urednika, Dušana Pirjevca in Draga Šego, na njuno mesto pa postavil Cirila Zlobca in Mitjo Mejaka. Tako je veliko pišočih ljudi ostalo tako rekoč »brez strehe«, saj je bil položaj podoben pri *Problemih*. Bolj katoliško misleči pa že dotlej niso imeli veliko možnosti za objavljanje.

Ob tem silovitem pritisku na revije, ki so jih dotlej vodili zmerni ljudje, je med kulturniki nastal pravi preplah. Spominjam se značilnega srečanja s profesorjem Vladimirom Kraljem, ki mi je ves obupan razlagal, da bi rad pisal, pa nima kam. Da bi pisal za nasilno postavljene nove urednike, je odločno odklanjal. Žal je prišla ustanovitev nove revije, *Prostora in časa*, kamor bi bil lahko pisal, prepozno, ker je profesor 29. marca 1969 umrl.

Kot nekdanjega glavnega urednika *Prostora in časa* me je seveda najbolj zanimalo tisto, kar je Vladimir Kavčič zdaj napisal o tej reviji. Za njegov prispevek sem mu zelo hvaležen, saj se je o tej reviji pisalo zelo malo, pa še tisto je bilo večkrat površno ali celo napačno. Resnično dober informativen zapis vsebuje *Enciklopedija Slovenije*. Napisal ga je Denis Poniž, ki je pri reviji sodeloval od samega začetka in stvari res dobro pozna. Kavčič je povedal veliko, nekatere reči pa je pozabil ali jih tudi ni vedel. Zato bom njegovo informacijo poskusil dopolniti, kjer je nekoliko pomanjkljiva. Gre predvsem za začetno in za končno fazo izhajanja revije.

Kavčič pravi, da je revija nastala iz nič in brez političnih botrov. »V ožjem krogu smo sestavili izjavo za javnost in v njej utemeljili zahtevo po novi reviji. Na izjavo smo zbrali 62 podpisov znanih kulturnih delavcev ... Njihov seznam, kolikor mi je znano, ni ohranjen ...« Žal se je seznam s podpisi res izgubil, ohranjen pa je zapisnik ustanovnega sestanka nove revije, ki je bil 6. novembra 1968 v Pionirskem domu v Ljubljani in ga objavljamo v tukajšnji dokumentarni prilogi. Do tega sestanka pa je živahno deloval iniciativni odbor, o katerem je treba povedati nekaj besed.

Duša pripravljalnega odbora je nedvomno bil književnik Drago Šega, »odžagani« urednik *Naše sodobnosti*. Na vseh sestankih tega odbora je imel največ besede, bilo je domenjeno, da bo glavni urednik nove revije. Tik pred ustanovnim zborom pa je nepričakovano prišlo do razdora. Medtem ko si je Šega novo revijo zamislil kot čisto literarno, je bila večina udeleženih za splošno kulturno revijo. Ker Šegov koncept ni bil sprejet, nam je drugi dan poslal odstopno izjavo. Treba je bilo na hitro najti drugega glavnega urednika in izbira je padla name.

Vsebina revije, kakor jo navaja Kavčič, izpričuje, kako pravilna je bila odločitev pripravljalnega odbora, naj revija ne bo posvečena samo leposlovju ali kulturi, temveč vsemu dogajanju pri nas in zunaj nas.

Naj tu nekaj povem o sebi. V tistem času sem dobro poznal trojico »izgnancev« iz revije *Problemi*, ker sem za revijo lektoriral rokopise. Poleg njih sem imel obilo drugih znancev, med njimi tudi ravnatelja mariborske založbe Obzorja, Jožeta Košarja. Lahko rečem, da sva si bila dobra in da sem ga zato lahko pridobil, da je založba Obzorja podprla zamisel nove revije (pozneje tudi

finančno). Te reči so verjetno govorile v moj prid, ko je šlo za postavitev glavnega urednika.

Kavčič v svoji študiji skrbno popisuje zunanji potek izhajanja nove revije, zlasti njeno vsebino. Iz svoje izkušnje lahko dodam nekaj podatkov iz njenega notranjega življenja, kakor smo ga doživljali v uredniškem svetu in je bilo občinstvu neznan. Kavčič na nekem mestu pravi, kako so nam po prvih letih izhajanja očitali, da v reviji ne sodeluje marsikdo izmed podpisnikov izjave, s katero smo zahtevali novo revijo. To se mi zdi razumljivo. Precej podpisnikov se je podpisalo pač le iz solidarnosti z drugimi, nekateri pa tisti čas iz raznih razlogov niso bili pripravljeni ali zmožni pisati in objavljati. Osebo me je bolj presenetil in tudi prizadel prvi izstop iz izdajateljskega sveta revije, ker je bil tako zgodnji. Že v prvih mesecih izhajanja mi je namreč pesnik Kajetan Kovič z datumom 23. 9. 1969 poslal tole pismo:

»Spoštovani gospod profesor, sporočam Vam, da sem se sklenil umakniti iz izdajateljskega sveta revije Prostor in čas. Pluralistični koncept, ki mi je pred letom dni pomenil osnovo za sodelovanje, je v konkretnih razmerah neizvedljiv in po vsej verjetnosti tudi nepotreben. Moja nadaljnja navzočnost v izdajateljskem svetu revije je zategadelj odveč. Prepričan sem, da bo revija lahko učinkovitejša, če bo za njo stala formalno in dejansko enotnejša skupina sodelavcev. Moj sklep je sad tehtnega premisleka in je nepreklicen. Prosim Vas, da kot predsednik izdajateljskega sveta in kot človek osebno sprejmete moj odstop z razumevanjem.

Lepo Vas pozdravljam. «

Katere izkušnje so pesnika nagnile k temu sklepu, ne bom ugibal. Vsekakor pa me je njegova nepričakovana odpoved tedaj neprijetno presenetila in prizadela, še posebno, ker je že dober mesec po njej prišla še ena, tokrat od drugega pesnika, Jožeta Snoja. Naj navedem še njo:

»Dragi Janez, glede na to, da doslej nekako nisem mogel in znal biti zares dejaven pri urejanju »Prostora in časa« in da verjetno tudi v prihodnje ne bo bolje, prihajam do spoznanja, da ne sodim v uredniški odbor te revije. Najbrž ne te ne katere druge, ker opažam, da me redakcija, v kateri delam, navsezadnje le preveč zaposluje. S tem pa seveda ne mislim reči, da si ne bi želel tudi vnaprej sodelovati v »Prostoru in času«, če mi boš ostal prijateljski in naklonjen. Trdno prepričan o tem Te pozdravljam.

Ljubljana 28. 10. 69. «

Odstopa, katerima jih je nekaj sledilo šele proti koncu izhajanja revije, sta bila po vsej verjetnosti tudi odmev težav, s katerimi se je moral spoprijemati izdajateljski svet revije. Navsezadnje smo bili v njem združeni zelo različni ljudje, ki nas je marsikaj povezovalo, marsikaj pa tudi ločevalo. Ljudje različnih nazorov, različnih pogledov na svet in življenje. Tudi pri najboljših namenih, da bi se pri urejanju revije držali »pluralističnega koncepta«, kakor je temu rekel Kovič, so kmalu prišle na dan tudi razlike med nami. Naj to pokažem ob dveh značilnih primerih.

Praksa našega uredništva je bila taka, da smo vsaj pomembnejše, zlasti pa kočljive prispevke dajali brati vsem članom uredništva (ali vsaj vsem, ki so to želeli). O prebranem so potem napisali svoje mnenje in rezultat je bil različen: ali je bil prispevek odklonjen ali pa smo avtorju svetovali, naj nekatera mesta v spisu popravi, izpusti, dopolni in podobno. Iz pomladnih mesecev leta 1970 so se mi ohranili uredniški zapiski in nekaj dopisovanja z dvema avtorjema. Vladimir Truhlar nam je poslal iz Rima članek »Praksa in kontemplacija«, Alojz Rebula pa iz Trsta nekaj odlomkov iz svojega dnevnika iz leta 1964.

Ob rokopisih so se mnenja urednikov razdelila čisto po nazorski usmerjenosti: »levica« je spisa odklanjala, »desnica« ju je sprejemala ali celo hvalila. Ob Truhlarjevem spisu je na primer Vladimir Kavčič zapisal mnenje, da je samo »ponavljanje znanega«, ob Rebulovih odlomkih pa tole: »Ni za objavo. Avtorjeva doživetja so premalo zanimiva in pravovernikova.« Ervin Fritz pri Rebuli ni bil za objavo, pri Truhlarju pa je predložil razpravo vsega uredništva. Na drugi strani je bil obakrat za objavo Lino Legiša, enako tudi Joža Mahnič, ki je pri Rebuli pripisal, da nam »dobre proze primanjkuje, skoroda je nimamo, zato sem absolutno za objavo«. Podobno je bilo še pri drugih urednikih. Končalo se je tako, da sta oba avtorja po dogovoru z mano spisa nekoliko popravila in smo oba objavili. Kje drugje pa se je razprava končala z odklonitvijo prispevka.

Meni osebno je šestletno vztrajanje na mestu glavnega urednika revije prineslo neljubo spoznanje, da to mesto terja celega človeka. Če namreč urednik hoče, da celotno delovanje pri reviji poteka kolikor toliko v redu in brez večjih spodrseljajev, mora velik del opravil, ki bi si jih sicer morali razdeliti vsi uredniki, opraviti sam, sicer ne bo opravljeno. Mogoče sem bil premalo spreten in premalo izkušen, da bi bil znal dela pravično razdeliti, vsekakor pa v tistih šestih letih nisem imel skoraj nič časa zase in, recimo, nisem prevedel nobenega literarnega dela, kar je bil moj poklic in kajpada tudi zaslužek, ki ga honorar pri *Prostoru in času* nikakor ni mogel zamenjati.

Kavčič je v svojem članku o *Prostoru in času* posvetil posebno poglavje Edvardu Kocbeku. Razumljivo, saj je občinstvo revijo največkrat povezovalo s Kocbekom in ji dostikrat reklo »Kocbekova revija«. Resnica pa je drugačna.

Revija ni bila nič kaj dosti povezana s Kocbekom, dela ob njej se ni skoraj nič udeleževal in tudi objavil je v njej razmeroma malo. Večkrat sem imel vtis, da z revijo ni zadovoljen, da mu to ali ono pri njej sploh ni všeč. Za zgled naj povem tole: revija je imela pravzaprav skromen obseg, v njej torej ni bilo veliko prostora. Zato mi je bilo žal puščati v njej prazne prostore, ki nastajajo, ko se kak prispevek končuje na vrhu ali na sredi strani. Take praznine sem skušal zapolnjevati z navedbami, ki sem jih iskal v delih, po mojem občutku vrednih navajanja. Kocbeku to moje varčevanje ni bilo prav nič všeč, nekoč mi ga je celo pograjal, češ da revijo kvarim s tem. Nekaj podobnega mi je napisal tudi Udovič. Zakaj pa Kocbek revije ni posebno maral, nisem nikoli uganil, čeprav je kak vzrok že moral imeti.

Poseben razdelek je Kavčič namenil tudi Josipu Vidmarju. Izrekel je o njem veliko misli, ki jim lahko povečini samo pritrjujem. Naj pa ob tem povem neko svojo osebno izkušnjo, ki je na svoj način tudi povezana s tem uglednim kritikom.

Spomladi leta 1972 se je Josip Vidmar veliko oglašal v javnosti, vsakih štirinajst dni je objavljaj svoje misli v dnevniku *Delo*. Zgodilo pa se je, da je publicist Vladimir Vremec, odgovorni urednik tržaške revije *Most*, v nekem članku o romunskih kulturnih razmerah spravil v zvezo Vidmarja in revijo *Prostor in čas*, kakor da smo somišljeniki. Strmeli smo ob tem podtikanju, saj naša revija ni imela z Vidmarjem nič, le Vladimir Kavčič je v prvi številki tistega letnika polemiziral proti njemu zaradi ustanovitve Slovenskega kulturnega sveta.² Sklenili smo, da na to izmišljeno trditev odgovorimo, in izteklo se je tako, da sem se tega moral lotiti sam in, zajemajoč nekoliko bolj na široko, za naše *Zapise* napisal daljši članek z naslovom »O Vidmarjevih polemikah«. Ko je bil članek postavljen za številko 5/6, 1972, sem dal korekture brati sourednikom, najprej prijateljema Jožetu Udoviču in Edvardu Kocbeku. Udovič mi je zelo hitro odgovoril, presenečen, češ naj objavo članka odložim. Utemeljitev:

»V članku se dotikaš toliko delikatnih vprašanj, da bi bil moral, preden si uvrstil to stvar v revijo, seznaniti z njo širši krog sodelavcev. Ker tega nisi naredil, si po mojem prekoračil svoje kompetence. V Tvojem zapisu je vrsta stvari, ki bi morale biti formulirane docela drugače, bolj pretehtano in marsikje bolj pravično. Trdno sem prepričan, da se večina sodelavcev ne bo strinjala s člankom, kakršen je, in da reviji ne bo v prid. Zato prosim, počakaj.« Prošnji pa je pisec dodal še nekakšno grožnjo: *»Od tega, ali boš prošnjo upošteval ali ne, je odvisno, ali bom pri reviji še sodeloval ali ne – in sam dobro veš, kako mi je pri srcu.«*

Tudi od Kocbeka sem dobil o članku negativno mnenje. Na dveh gosto natiptkanih straneh mi je, če stvar na kratko povzamem, očital, da je moj članek premalo poglobljen:

»Ne vem, kaj boš storil. Če se boš kljub temu odločil za objavo, potem bi moralo nekaj sodelavcev ali sourednikov članek prebrati ob korekturi. Jedro revije se bo le tako ustvarjalo.«

Kdor bi hotel danes razumeti, kaj je moja dva prijatelja in sodelavca tako motilo v mojem članku, bi ga moral iti brat – šest gosto natisnjenih revijalnih strani. Tega pa od večine ne morem pričakovati. Sta se zbala, da bi naša revija Vidmarja preveč in krivično prizadela? Jaz nisem imel tega strahu. Dal sem korekture prebrati še Vladimiru Kavčiču in Jožetu Mahniču – nobeden ni imel kakih večjih pomislekov glede objave. Popravlil sem nekaj malenkosti in poslal stvar v tisk, čakajoč, kako se bo odzvalo občinstvo. Odzvalo se tako rekoč ni. Slišal sem nekaj pohval, graje se ne spomnim nobene. In moja dva kritika? Tudi ta dva sta se pogovoru o vsej zadevi bolj ali manj ognila, nista pa tudi povedala, česa sta se pravzaprav tako bala. Nekakšen strah ju je, mislim, vendarle navdajal, mogoče se ga sama nista povsem zavedala in sta si svoje pomisleke razlagala drugače.

Popisano dogajanje je bilo javnosti prikrito, potekalo je ves čas za kulisami revijalnega življenja. Meni pa je ostalo v živem spominu kot pričevanje o tem, kakšne reči so se lahko dogajale v času, ki se je zdel proti prejšnjim že dosti bolj human in svobodnejši.

Nobenega dvoma namreč ne more biti, da je bila naša revija tedanjim oblastnikom, posebno še tistim, ki so vedrili in oblačili v kulturi, trn v peti. Njeni sodelavci, in zlasti še uredniki, smo imeli sicer na razne reči različne poglede, vendar je bilo tudi veliko takega, kar nas je povezovalo. Doma in na tujem so naše simpatije veljale tistim, ki so si prizadevali za več svobode, naj so bili to pripadniki hrvaškega »maspoka«, disidenti na Češkem, v Sovjetski zvezi, v Nemški demokratični republiki in drugod. In naše očitne simpatije do takih neposlušnežev so dajale misliti, da si želimo kaj podobnega tudi doma. Uradne doktrine pa so bile tisti čas takšne, da oblastniki proti nam niso mogli ostro in javno nastopati, zato so nam, recimo, skušali odtujiti nekatere sodelavce, ki se jim niso zdelo preveč trdni. In res so nas nekateri posamezniki v teku let z raznimi pretvezami zapuščali, vendar jih vsega skupaj ni bilo dosti.

Nekoliko se je dalo pritiskati tudi na finančni strani: vsa leta izhajanja je *Prostor in čas* iz Sklada SRS za pospeševanje založništva dobival sorazmerno manjšo podporo kakor druge revije, vendar je imel toliko plačujočih naročnikov, da se je vzdrževal nad vodo. Tu se ga ni dalo potopiti.

Uspeh pa se je oblastem obetal z drugačno zakonsko ureditvijo, ki naj bi povsem spremenila način izhajanja revij. Konec leta 1973 je izšel nov zakon o javnem obveščanju. Po tem zakonu je revija morala imeti ustanovitelja, ki je bil bodisi družbena organizacija bodisi skupina državljanov. Ustanovitelj bi moral opredeliti programsko osnovo revije in jo ponuditi v presojo Socialistični zvezi delovnega ljudstva (SZDL). Ta bi povabila zainteresirane organe, da bi izrazili svoj interes za njeno vsebino, s tem pa bi tudi pridobili pravico sodelovanja v družbenem organu glasila, ki bi spremljal uresničevanje vsebinske zasnove glasila, imenoval uredniški odbor ter glavnega in odgovornega urednika. Ko bi bilo vse to opravljeno, bi revija izpolnjevala pogoje za pridobivanje sredstev pri Kulturni skupnosti Slovenije.

Pri *Prostoru in času* smo se, ko je ta zakon začel veljati, dobro zavedali, da nam je nastavljena nevarna past. Zakon je namreč vseboval več reči, na katere nismo imeli vpliva in ga tudi nismo mogli dobiti. Kljub temu smo se odločili, da ugriznemo v kisló jabolko in naredimo vse, kar ta zakon terja od nas in kar moremo izpolniti. Tako smo tudi poslali v javnost Sklep o ureditvi ustanoviteljskega razmerja med revijo *Prostor in čas* in izdajateljskim svetom revije ter Vsebinsko osnovo revije. Ker Vladimir Kavčič v svojem članku pravi,³ da teh dveh listin ne more navesti, ker sta bili objavljeni na platnicah dvanajste številke *Prostora in časa* leta 1973, ki jih ni v njegovem vezanem izvodu revije, naj tu na kratko povzamem njuno vsebino, objavljamo pa ju tudi med priloženimi dokumenti.

V Sklepu pravimo, da je izdajateljski svet revije razpravljal o določitih novega zakona o javnem obveščanju ter sklenil, da bo tudi naprej izdajal revijo, ki z letom 1974 vstopa v šesto leto. Temeljna zasnova revije pa je razvidna iz dodanega spisa Vsebinska zasnova revije PiČ. V nadaljnjih odstavkih sta popisana način delovanja revije in sestava njenih organov. Temu popisu je podobna tudi nekoliko obsežnejša vsebinska zasnova revije.

S to objavo sta bili listini izročeni javni razpravi. Predloge dopolnitev ali sprememb bi uredništvo revije sprejemalo mesec dni po izidu nove številke revije, to je do 25. februarja 1974.

Na SZDL naj bi se torej odločila prihodnost naše revije. Tam pa je prevladovalo mnenje, ki ga Kavčič lepo prikazuje v svojem članku: »Socialistične« sile pri reviji so bile prešibke, da bi SZDL lahko priznala njeno »družbeno« utemeljenost. In čeprav ni bilo javno nič izrečeno, »se je vedelo, da revija ni dobro zapisana in si ne more zagotoviti podpore »naprednih« družbenih sil.«⁴

Tistim, ki jim je bila revija napoti, je veliko pomagal pisatelj Jože Javoršek. Kavčič mu je v svoji študiji posvetil skoraj deset strani – upravičeno, saj je bil

odločilno udeležen pri uničevanju *Prostora in časa*, ko je »ustvaril idejno platformo za njegovo likvidacijo, ki jo je politika v polni meri tudi izkoristila«.

Javoršek se je iz nekdanjega Kocbekovega najbližjega sodelavca sprevrgel v njegovega zagrizenega sovražnika. O vzrokih tega preobrata se je v javnosti veliko ugibalo. Kavčič ponuja za to dve razlagi, od katerih je po mojem mnenju pravilna prva, in sicer, da si je Javoršek kot Kocbekov bližnji sodelavec nekoč obetal bleščečo politično kariero. »Ko je svoj kolaps doživel Kocbek, je tudi Javoršek, čeprav izjemno sposoben in nadarjen, ostal na slepem tiru. Sovraštvo je torej porodila jeza zaradi zapravljenе kariere.«

Po drugi razlagi, pravi Kavčič, naj bi sovraštvo učenca do učitelja izviralo iz Javorškove slepe vdanosti Vidmarju, ki mu je s svojim zaupanjem omogočal častno preživetje. Mislim, da take vdanosti ni bilo, razmerje med Vidmarjem in njegovim tajnikom je po mojem slonelo na golem računu. Za to govori nekaj podatkov, ki jih poznam iz svoje vednosti. Ko je bil Javoršek po čudnem procesu v zaporu, se je Kocbeku smilil. Ker je imel sam premalo veljave, je naprosil Vidmarja, naj založi svojo besedo, da Javoršku odpustijo ali zmanjšajo nadaljnjo kazen. Vidmar si je priskrbel vpogled v Javorškov kazenski spis, potem pa je rekel Kocbeku besede, ki mi jih je Kocbek pozneje dobесedno navedel: »Tu se ne da nič narediti, ker je fant moralno bolj pokvarjen, kakor sem mislil.« In ni storil nič.

Ker sem vedel za to Vidmarjevo mnenje, sem se precej začudil, ko sem izvedel, da je Javorška več let po izpustitvi iz zapora vzel prav on sam za svojega tajnika. A verjetno je potreboval tajnika z zmožnostmi, kakršne je imel Javoršek. Mislim zato, da je šlo z obeh strani le za račun.

Po Vidmarjevem zgledu je Javoršek proti koncu leta 1974 začel v *Delu* objavljati dnevnik, v katerem so bili glavna vsebina napadi na *Prostor in čas*. Revije in njenega glavnega urednika se je lotil sicer že prej v knjigi dnevniških zapiskov *Samotni jezdec* iz leta 1973.⁵ Tam si je za sodelavce revije tudi že izmislil ime »pičevci« po knjižničarski kratici za revijo (PiČ). V dnevniških zapiskih iz leta 1974 prevladujejo polemični napadi na revijo. Tu ne bom ponavljal izčrpnega prikaza iz Kavčičevega spisa na straneh 175–186. Vsi ti napadi so potem izšli v knjigi *Pičevci* s podnaslovom *Jesenski dnevnik leta 1974*. Naj se pomudim ob nekaj vprašanjih, ki se človeku zastavljajo ob tej pisariji.

Predvsem: Odkod Javoršku ta bes na revijo, ki mu ni prizadela nič hudega? Mislim, da je v sodelavcih videl poglobitve in najbolj nevarne nasprotnike samoupravnega socializma, za katerega se je tisti čas navduševal in si obljubljal od njega veliko prihodnost. Najbrž se mu je nekega dne zazdelo, da je odkril neko veliko družbeno resnico. To »odkritje« je šlo tako daleč, da je zmerjavko »pičevci« od sodelavcev revije razširil na vse domnevne nasprotnike socializma

in jim naprtil vse negativne lastnosti, s katerimi je spočetka zasipal le sodelavce *Prostora in časa*. Naj navedem Kavčiča: »V sodobni slovenski kulturi niso pičevci značilni in mogočni samo v območju *Prostora in časa*. Tudi drugod jih je vse polno. Prostor in čas je samo simbolično zbral na svojih straneh najbolj značilne predstavnike te zvrsti slovenskega človeštva.«⁶

Drugo vprašanje: Zakaj je Javoršek v tistem času začel kazati izrazito sovraštvo prav do moje osebe, ki ga je potem kazal vse do konca življenja? Javorška, ki se je tedaj še pisal Jože Brejc, sem spoznal leta 1940, ko sem bil zadnje leto na univerzi, Brejc pa prvo leto. Videvala sva se v društvu Danica (ali morda v Zarji) in na sestankih pri Kocbeku, sicer ne ravno pogosto. Potem je prišla vojna, ko jaz nisem bil v Sloveniji. Po koncu vojne sem ga prvič videl kot direktorja Radia Ljubljana v sobi, v kateri je bilo v kotu nešteto praznih steklenic. V naslednjih letih sva se videvala le poredko, vendar imam še iz leta 1958 njegovo knjigo *Srečanja* s posvetilom: »Janezu Gradišniku – zavetniku lepe slovenščine.« Pozneje, ko se je odtujil Kocbeku, se je odtujil tudi meni, vendar nisva imela kakih resnih sporov. Še pozneje pa je v svojih spisih večkrat napisal na moj račun kaj sovražnega, posmehljivega, in tudi nekaj laži. Njegovo sovraštvo je najbrž veljalo meni kot glavnemu uredniku revije, ki jo je sovražil, včasih pa sem tudi napisal kaj kritičnega o kakem njegovem delu ali objavil v reviji kako poročilo, ki se je kritično ukvarjalo s katerim njegovih del.

Ne jaz ne revija si takih napadov nisva zaslužila. Zdi se mi koristno, da tu nekako ponovim sodbo, ki jo je Kavčič izrekel proti koncu svojega članka: Javorškovo pisanje o pičevcih »se je uglasilo v ne docela razumljiv napad na Kocbeka in v celoti nerazumljiv spopad s *Prostorom in časom* oziroma njegovimi sodelavci, ki mu niso prizadejali nobenega zla in so se obenj obregnili šele, ko jih je skrajno omalovažujoče sam napadel, v okoliščinah, ki jih ni bilo mogoče imenovati drugače kot denunciationske... Absurdnost in nemoralnost Javorškove vloge v obravnavanih primerih je še toliko bolj vpadljiva, ker je tudi sam sodil v kategorijo tistih, ki so bili politiki odveč in neprijetni.«⁷

In seveda Javorškov končni sklep, ki zadeva vse pičevce: »Zgodovina bo, kot še vselej, čeprav z nujno zamudo, naglas in odločno povedala, da pičevci niso bili pričevalci, temveč izdajalci našega časa.« Stvari pa so se iztekle čisto drugače ...

Še tretje vprašanje: Kako je mogoče, da se je kot urednik knjige *Pičevci* podpisal Josip Vidmar, ki je bil vsem homatijam in zapletom navkljub vendarle kulturni človek in je moral dobro vedeti, da so Javorškove trditve daleč od resnice? Najbrž gre tu za primer, kako politika izpridi moralni občutek človeka, naj bo še tako razgledan izobraženec.

Na Javorškove napade smo vsaj interno odgovorili. Tako sem v govoru, ki sem ga imel na zboru sodelavcev revije prvega februarja 1975 in ga objavljamo v dokumentarni prilogi, med drugim rekel:

»V tej zvezi je treba omeniti besne napade na našo revijo, ki jih že nekaj časa objavlja v našem tisku Jože Brejc - Javoršek. Tudi če upoštevamo, da je to občutljiv avtor in da sta bili v PiČ odklonilno ocenjeni dve njegovi knjigi, nam to še ne more razumno pojasniti neobrzdanih teh napadov, ki so povrhu še konfuzni in difuzni, saj si je Brejc ustvaril pojem pičevci in pičevstvo, ki naj bi zajemal večino slovenskih kulturnih delavcev. Posebno poglavje je tudi pripravljenost slovenskega dnevnika Delo in še kakega lista, da te nekvalificirane napade zvezno objavlja.«

Agonija Prostora in časa je trajala skoraj dve leti, od konca leta 1973 do nekako sredine leta 1975. Revija namreč kar ni hotela umreti. Pri njeni obrambi pa za čudo niso bili najbolj zavzeti mlajši sodelavci in uredniki, temveč starejši rod, ki poprej pri reviji ni bil najbolj delaven. Zdaj so dogovarjanja in dopisovanja z Lenartom Šetincem iz Izvršnega odbora SZDL, ki se je pogajal z revijo, prevzeli Lojze Ude ter profesorja Anton Slodnjak in Fran Zwitter. Razlaga za to je verjetno naslednja: kot bolj izkušeni in bolj preudarni so se bolje od nas mlajših zavedali, koliko je vredna bolj ali manj samostojna revija in kakšna škoda bo nastala, če jo zgubimo. Zato so poskusili vse, da bi jo obdržali. Žal je bil ves njihov trud zaman, dobili smo le eno izkušnjo več.

Potek pogajanj ob reviji – kolikor so bila pisana – je ohranjen, vredno ga je spoznati. Zato bomo med dokumenti, ki pričujejo o tem dogajanju, večino izmed njih objavili; nekateri so, žal, tako slabo ohranjeni, da jih ni mogoče ponatisniti. Objavljamo pa tudi nekaj starejših, enako zanimivih listin. Dodajamo nekaj najpotrebnejših pojasnil.

Za uvod bo koristno pojasnilo, kako so praviloma potekala pogajanja s SZDL. V uredništvu revije smo preudarili položaj in se domenili, kakšno rešitev bomo predložili tej ustanovi, da jo bo lahko sprejela. Tako sem šel recimo k Lenartu Šetincu, članu Izvršnega odbora, in mu povedal, kaj predlagamo. Zdelo se mu je povsem sprejemljivo, včasih me je celo pohvalil, da so predlogi dobri, celo izvrstni, da imamo popolnoma prav, naj samo napišemo in pošljemo vlogo, v kateri bomo vse to utemeljili in razložili. To smo brž tudi storili in potem čakali odgovor, tega pa ni in ni bilo. Vsa stvar se je lahko prihodnjič ponovila. Počutil sem se kakor šahist, ki je potegnil potezo, nasprotnik pa svoje noče potegniti, in tako ostaja partija neodločena.

Opombe

- 1 Vladimir Kavčič, Slovenski revialni tisk v letih 1952–1974, *Borec*, št. 579–582, 2000, str. 51–186.
- 2 Isti, Kako oblikovati slovensko kulturo?, *Prostor in čas*, 1972, str. 90.
- 3 Isti, Slovenski revialni tisk v letih 1952–1974, *Borec*, št. 579–582, 2000, str. 168.
- 4 Prav tam, str. 169.
- 5 Glej prav tam, str. 178–179.
- 6 Prav tam, str. 179.
- 7 Prav tam, str. 183.

Dokumentarna priloga

Ustanovni sestanek nove slovenske revije
v sredo 6.XI.1968 v mali gledališki
dvorani Pionirskega doma

- Dnevni red: 1. Poročilo o dosedanjem delu za ustanovitev revije
2. Razprava o pismu z naslovom "Slovenski javnosti"
3. Konstituiranje ustanoviteljskega sveta revije
4. Pogovor o nadaljnjem delu

Seznam udeležencev sestanka je zapisniku priložen.

~~Spresedek sestanka~~ Svoj izostanek so opravičili: dr. Fran Zwitter,
dr. Janez Orešnik

Ad 1)

Sestanek je otvoril in vodil Janez Gradišnik, ki je pojasnil, da ta sestanek predstavlja prvo uradno dejanje nove slovenske revije, ker lahko šele ta sestanek legalizira dosedanje delo iniciativnega odbora. O vzrokih za nastanek in historiatu ideje nove slovenske revije je poročal Vladimir Kavčič. Prvotno sta obstajala dva koncepta, prvi čisto literarne revije, drugi splošno kulturne revije. Ker ni bila sprejeta ideja čisto literarne revije, sta se dva člana iz iniciativnega odbora umaknila. Dodatna pojasnila sta dala pozneje v diskusiji še V. Blažič in J. Gradišnik. Vladimir Kavčič je poročal o pripravah, ki so bile opravljene za prvo številko. Na osnovi analize slovenske kulturne situacije predlaga iniciativni odbor, naj bo ustanovitelj revije skupina kulturnih delavcev, po zakonu mora biti ustanovitelj najmanj pet, odbor predlaga število 20 do 25. Po izkušnjah z dosedanjimi revijami iniciativni odbor predlaga, da ustanovitelji ~~založbo~~ imenujejo uredništvo, da se na ta način prepreči, da bi se z vdorom organiziranih skupin med sodelavce doseglo neadekvatne spremembe uredništva. Seveda je treba pravice sodelavcev določiti s statutom. Vladimir Kavčič je poročal še o raznih idejah za financiranje revije. Delno bi revijo finančno podprla založba Obzorja, ostali denar naj bi dobili pri skladu za pospeševanje založniške dejavnosti. Dodatna pojasnila glede na založbo Obzorja je dal J. Gradišnik.

Sklic ustanovnega občnega zbora.

- 2 -

Ad 2)

Udeleženci sestanka so razpravljali o besedilu "Slovenski javnosti", ki so ga vsi povabljeni predhodno dobili na vpogled. Prebrana sta bila še dva osnutka za pismo slovenski javnosti, tekst J.Gradišnika in tekst V.Blažiča. (Oba sta priložena zapisniku).

Navzoči so sprejeli predlog Naceta Šumijs, da se namesto objave enega od teh tekstov javnosti ~~zadrži v rokah~~ v nekaj stavkih sporoči dejstvo in namen ustanovitve nove revije. Ta predlog je z manjšo modifikacijo odločno podprl tudi Anton Slodnjak. Za formulacijo tega sporočila so bili pooblaščen N.Šumi, Janez Rotar in Jože Snoj. Tekst sporočila je bil pozneje prebran ~~in~~ in odobren, podpisali so ga vsi udeleženci sestanka. Sklenjeno je bilo, da se da sporočilo v podpis tudi vsem odsotnim povablencem.

S ploskanjem je bil sprejet predlog N.Šumijs, naj bo besedilo dopisa Skladu za pospeševanje založniške dejavnosti formuliran kot preprosto sporočilo o ustanovitvi nove revije in o zahtevanih sredstvih. V razpravi o značaju tega teksta so sodelovali J.Snoj, J.Rotar, N.Šumi, Lojze Kovačič, J.Gradišnik, V.Blažič, Janez Dokler, A.Slodnjak, V.Klabus in France Vodnik.

Zbor je z odobravanjem sprejel pobudo J.Snoja, naj se utemeljitev ne pojavi najprej v novi reviji, temveč da naj bi se razni sodelavci oglasili tudi v drugih periodikah in v dnevnem časopisju in pojasnili vzroke za nastanek nove revije, njeno potrebnost, svoja stališča itd.

Ad 3)

V.Kavčič je pojasnil pravno osnovo ustanoviteljstva. V razpravi so sodelovali J.Gradišnik, A.Slodnjak, L.Kovačič in J.Dokler. Sprejet je bil predlog A.Slodnjaka naj bodo v tem odboru zastopane vse generacije, čimveč izvenljubljskih področij in da naj se število članov ustanoviteljskega odbora ~~razširi~~ poveča. Predlagana je bila lista ustanoviteljev, zbor jih je izvolil in jim dal vsa pooblastila. Izvoljeni so bili:

- 3 -

L.Kovašič je nastopil s predlogom za uredniški odbor, vendar je prevladovalo mnenje, naj uredniški odbor imenujejo ustanovitelji na posebnem sestanku, potem ko bodo opravljene potrebne priprave.

Ad 4)

Glede na urejanje revije je Edvard Kocbek predlagal, naj oba dela revije ne bosta preostro ločena, povezuje naj ju rubrika "Zapiski" (zbira na kratke, hitro formulirane misli, vtise, glose etc, odsevala naj bi čas in prostor, prinašala živahen material). Šlo naj bi za hitro in živo reagiranje na dogodke. Tu naj bi bil tudi prostor za eventualno polemiko. V prve številke naj bi prišle tudi kratke izjave in pričevanja sodelavcev o novi reviji, lahko bi o tem napravili anketo.

V eni od prvih številki bi se bilo treba spomniti 50. letnice Cankarjeve smrti, v prvo številko bi ~~šel~~ šel en članek, v naslednjih, prispevki različnih generacij sodelavcev.

Tretja temaxxx naj bi bilo leto 1918(nastanek države SHS).

Juvančič se je dotaknil slabe slovenske navade polemiziranja in zahteval, da mora priti najprej do dialoga, nato do diskusije, polemika je zadnja.

Edvard Kocbek je postavil zahtevo, da je treba razčistiti pojme, naj bo sestav sodelavcev pluralističen, naj ne bo statične koeksistence temveč dinamičen dialog, notranji in zunanji.

J.Dokler je povzel misel o povezovalni funkciji revije, presega na parcialnost strok, iz katerih prihajajo publicisti v revijo. Revija naj goji tisto publicistiko, ki presega meje strok, tu naj se najde z literaturo na istem nivoju. To naj bi se upoštevalo tudi v sestavi uredniškega odbora, zato bi bilo boljše počakati s predlogi.

On pravnih pomislekih glede ustanoviteljev, ki so zamejski Slovenci, tore inozemski državljani, še je razvila diskusija v kateri so sodelovali B.Pogorelec, Lino Lebiša, B.Debenjak in J.Dokler. Sklenjeno je bilo, da se naj zajame ves slovenski prostor, ne glede na meje.

~~Sklenjeno je bilo~~ V razpravi o sestavi uredništva se je več sodelavcev izreklo za ožji odbor, ki naj se konzultira s strokovnjaki, kadar bo potrebno. J.Dokler je predlagal, da se uredniki zamenjujejo, da se ljudje ne izčrpajo v organizacijskih poslih. J.Gradišnik je razgovor zaključil z ugotovitvijo, da sestava uredniškega odbora in sveta za ta sestanek še nista dozoreli. Zato naj še naprej deluje začasni odbor, ki naj opravi naslednje naloge:

- 4 -

1. Izjavo naj da podpisati tudi tistim povablencem, ki so bili zadržani in se sestanka niso mogli udeležiti,
 2. skliče naj telo ustanoviteljev
- Sklenjeno je, da prevzame to dolžnost J. Gradišnik.

Glede imena revije je bilo sklenjeno, naj bo slovensko in nepretenci-ozno. A. Slodnjak predlaga ime "Merila", J. Gradišnik pove, da je bila prva misel za ime "Kultura", potem "Tokovi". F. Buttolo predlaga ime "Odjuga". Sklenjeno je bila, naj vsak sodelavec poskuša njati primerno ime, predloge se pošilja na p.p. 546. Ime revije mora biti določeno, ko se bomo obrnili na Sklad za pospeševanje založniške dejavnosti. B. Požorelec je predlagala, na j bo v naslovu ~~in~~ ali podnaslovu poudarjen ~~nacionalni~~ nacionalni element.

Pred objavo izjave in sklicom ustanoviteljev je treba pobrati še ~~12~~ podpise dvanajstih ljudi, ki se tega sestanka niso mogli udeležiti.

J. Gradišnik je poročal, da so bili že nekateri stroški z doseďanjem organizacijskim delom in je apeliral, da bi skušali zbrati majhen fond za take stroške.

Za prvo številko ~~na najbližji prihodnji~~ so zaželeni prispevki, ki bi razjasnili položaj na raznih področjih. Sklenjeno je bilo, naj odbor pošlje dve vprašnji ankete, odgovori naj bi tvorili hrbenico prve številke. To delo prevzamejo Kavčič, Kocbek in Dokler.

J. Rotar se je na koncu zahvalil pripravljalnemu odboru za njegovo dose-danje delo.

Da naša prva številka ni kdove kakšna, se zavedam. Kljub temu je imela izredno dober odmev, tiste, ki niso zadovoljni z njo in so nam to povedali, lahko preštejemo na prste obeh rok, hvale pa je bilo kar preveč. Številka je praktično razprodana, lahko pa bi je bili prodali veliko več, ko bi je bili imeli, zlasti v knjigarnah. Seveda je vmes radovednost in kaj vem kaj še, morda bo pozneje precej drugače, bomo že videli. Tisti, ki so z našim nastopom že načelno prizadeti, ali ki jim kaj ni všeč v številki, bodo seveda proti nam. Vnaprej nam je bilo tudi jasno, da nas ne bodo vsepovsod samo božali, saj tega tudi sami ne delamo. Kakšna bo revija v resnici, pa lahko pokaže šele cel letnik, če še to ni prezgodaj.

Poleg Piča Vam lahko postrežem še s Pinčem, ki so si ga izmislili v Ljubljani in ga v nekaterih krogih tudi pridno uporabljajo - ne moremo nikomur braniti. Ko bi bili revijo krstili za čas in prostor, bi bilo težje kaj skovati, našlo pa bi se gotovo tudi kaj.

V Ljubljani, 19. junija 1969

Janez Gradišnik

Ponekod nova revija ni bila dobrodošla. Iz pisma glavnemu uredniku revije Dialogi.

Ljubljana 30. sept. 71

Dragi gospod profesor,

odpravljam se za teden dni na obisk k bratu v Nemčiji, ki me že dolgo priganja, naj ga obiščem. Čeprav imam zato vse na kupu - mislil sem iti šele čez kak teden - mislim, da Vam mpram napisati to pismo, ki ga že dolgo odlagam.

Gre kajpada za Prostor in čas. Da se je moj poskus najti namestnika kot glavni urednik ponesrečil, bolj ali manj že veste. Novejši podatki o tem so tilot za štev. 5/6 sva skušala z Bogatajevo, ki mi pomaga pri korekturah, pridobiti Debenjaka, da bi jo spravil sam v tiskarno in si organiziral sodelavce za branje korektur. Milo je prosil, naj to številko obdrživa še midva, on pa bo pozneje. Napisal da bo tudi 15 strani dolg članek o študentovskem gibanju pri nas. Potem je šel na počitnice, pa na srečanje na Korčuli in morda še kam. Ves ta čas ne samo da ni sklical nobene seje, tudi enkrat samkrat se ni oglasil, da bi bil vsaj vprašal, kaj se godi z revijo. Ko bi bilo po njegovem, ne bi bilo nič s štev. 7/8 in tudi zanaprej nič. Meni pa se tudi za malo zdi, da bi ga jaz, njegov starejši, klical in priganjal po telefonu ali pismeno.

To se zdaj sliši nekoliko smešno, kot da tožarim ali kaj. Ampak če pomislim, kako nam je Košar ravno zaradi njega odpovedal streho in nam jo vrnil le na Vaše posredovanje, me res grabi jeza, ko vidim, kakšno kašo sem si skuhal. Iz tega položaja je treba najti neki izhod, zakaj drugo leto se želim lotiti nekega večjega dela, ki ga ne bi mogel opraviti, če ne pustim vseh tistih sto majhnih ali večjih obveznosti, ki mi drobijo čas. Tudi v TT bom nehal z novim letom pisati svoje jezikovne sestavke.

Preden pa izrečem kak konkreten predlog, mislim, da je koristno, če Vam orišem položaj pri reviji, da si boste bolj na jasnem. Posegel bom zelp daleč nazaj, da pojasmim neka dejanja.

Po Šegovem odstopu smo revijo nekako pripravljali naprej. Zagozdilo se je ob nezaupanju, ki so ga bivši perspektivovci /Zajc, Kovarčič, Blažič/ pokazali do bivših problemovcev /Kavčič, Deb., Dokler/. Le naključje je hotelo, da sem postal jaz nekak jeziček na tehtnici in sem se moral odločiti, katerim bom dal prednost. Če sem jo dal problemovcem, sem storil to iz dveh razlogov, zaupal sem jim, in bil sem prepričan, da bodo v revijo pisali več kot oni trije. Rezultat je bil ta, da spora ni bilo mogoče poravnati, persp. so odšli, Kocbek pa je povrhu to zameril /češ da jih nisem znal obdržati, le kako?/ in kuhāl potem trmo vse prvo leto in pravzaprav tudi drugo. Pri reviji smo ostali 1/ problemovci, 2/ nedoločna krščansko-humanistična skupina brez trdne povezave, 3/ naključni sodelavci, ki jim je bilo pri reviji kaj všeč. Ker je nanese, da sem moral prevzeti glavno uredništvo, je bilo prvi dve leti tudi precej trenj v uredništvu, ker so se problemovci bali, da bi dobila premočan pečat druge in tretje omenjenih skupin, in so včasih hudo nasprotovale kakšni objavi.

Vse to pa se je sčasoma uneslo, začetna vnaema je popustila tudi pri urednikih. Spočetka so imeli velike želje, za vsako reč so hoteli sejo, vsak prispevek so hoteli prebrati. V tretjem letniku se je to obrnilo tako, da sej akoraj ni /sklicevati bi jih moral Deb./, in če dam kakšne prispevke v branje, imam hude težave, da jih dobim spet nazaj, dostikrat sploh neprebrane. Medtem smo izgubili še Lea gišo, Kocbekove raznotere poteze pa tudi dobro poznate.

Kako je malo bolj ali malo manj delovalo uredništvo revije v tretjem letniku: pismo profesorju Slodnjaku.

Če naj zdaj orišem delo tistih, ki so dejansko ali na papirju člani redakcije, je položaj takšen: Udovič, ki ni napisan, pridno prebira vso dobljeno poezijo in jo ocenjuje, včasih tudi kak drug prispevek, če ga prosim. Prav pridni so tudi Mahnič za reči, ki so dijo v njegovo območje. Fritz je po nekdanji vnemi povsem popustil, branja prispevkov se oteplje, če kakšnega dobi, ga vrne neprebranega. Dokler je imel vedno razne razloge in zadržke, zdaj odkrito izjavlja, da mora rešiti vrsto zasebnih težav in do tedaj ne more nič delati za revijo. Kavčič je imel lani neko dobo, ko se je obrnil proč od revije, vendar se je potem vrnil in je zdaj med najbolj delavni mi. Branja prispevkov se ni nikoli branil. Lahko bi postal glavni urednik, ko ne bi spet in spet izjavljal, da se je naveličal nago varjati ljudi, naj pišejo, in jih pridobivati za sodelovanje. Debenjak je razdrobljen na sto strani, ni kos obveznostim, ki jih prevzema, pri reviji pa je zadnji čas povsem odpovedal. Na Kocbeka ne moremo nič računati, čeprav po razočaranju z Znamenjem našo revijo spet šteje za "svojo", vendar zlepa ni s čim zadovoljen, mi pa ne znamo delati čudežev.

Nihče se noče lotiti dela z upravo lista, ki tudi terjaja nekaj časa, čeprav vodijo upravo zdaj Obzorja - nekdo mora povezovati uredništvo z upravo, sicer tečejo stvari slabo. Ker noče nihče, delam tudi to še vedno jaz, kot že od prvega dne. /Šaj sem tudi sam napisal večino naslovov, na katero smo ob začetku poslali revijo./

Odmev pri občinstvu imamo, kljub raznim odpovedim, ki so pač nekaj normalnega, se število razposlanih ali prodanih izvodov vrti okoli 1700, naklado pa imamo ves čas 2000. Pred nedavnim sem z Bogatajevo odbral in napisal kakih 160 naslovov po primorskih krajih, kjer smo najslabše zastopani. Koliko bo tega ostalo, se bo šele videlo.

Kako zdaj naprej? Drugo leto - zanesljivo ne bom več mogel nositi tolikšnega deleža dela. Delo v uredništvu je treba še bolj razdeliti, ljudi za to pa ni videti. Nešteto krat sem na sejah govoril, da moramo skušati razširiti krog stalnih sodelavcev, večkrat sem tudi imenoval kakšno ime - nikoli ni bilo storjeno nič, če tega nisem storil sam. Vrsto sodelavcev sem pridobil, tja do najmlajšega Poniža, ki bi bil rad prevzel večji delež dela, pa mu ne da študij in nujnost, da si mora sam služiti za prežitek. Petra Vodopivca, ki sem ga večkrat predložil - ker piše pametno in pošteno - ga oboja Debenjaka dobro poznata in se videvata z njim, za revijo pa ga nista pridobila, verjetno sploh poskusila ne. S častno izjemo Vas in še nekaterih je starejši rod ob reviji močno odpovedal. Srednji se nekako drži, mlajši za silo, najmlajšega je premalo. Ko bi pridobili še nekaj mlajših ljudi, bi se pokazala tudi možnost za pametno razdelitev dela v uredništvu. Brez tega bo najbrž vse zahrlo, če popusti nekaj ljudi. In vendar je revija nujno potrebna kot protiutež zelo močnim "Avantgardnim" tendencam, ki so si pridobile zelo močan položaj v javnosti. Pravzaprav strašno, da nismo zmogni storiti tega, kar bi morali!

Zdaj Vas konkretno prosim za naslednje: da napišete pismo Debenjaku ali ga povabite na pogovor, pa mu v vednosti tu povedanih reči, čeprav brez njih citiranja, predložite položaj in mu zbudite zaspalo vest. /Marsikoga bi bilo sram biti podpisan na ovitku revije, ki jo dejansko urejajo drugi! / Naj Vam vsaj jasno pove, ali sploh misli delati za revijo in koliko misli delati. Predložiti bi mu morali nujnost razdelitve dela in razširitve kroga ljudi, ki naj nosijo revijo. Brez tega smo obsojeni na polom, prav gotovo.

Če se bo izgovarjal, da ga tudi nismo klicali na delo, menda ne bo težko odgovoriti, da bi glavni urednik menda moral sam kdaj narediti, vsaj sklicati kakšno sejo ali kaj.

Nagovarjal sem Kavčiča, naj bi se on pogovoril z njim, ko sta stara tovariša, pa je rekel, da je bil D. v dveh zadnjih srečanjih skoraj neprijazen z njim. Domnevam, da zaradi slabe vesti, ko nič ne naredi za revijo.

Letos imamo toliko denarja, da bo vsaj lahko izšla tudi štev. 11/12, lani je nismo imeli. Zidar nam je na Debenjakovo pismo /men= da edino, ki ga je napisal kot urednik/ poslal še eno, daljšo nove= lo, ki naj jo objavimo pod psevdonimom. Nissem je še utegnil prebra= ti. To in pa nadaljevanje Kavčičevega obsežnega teksta nas bo reše= valo, da ne bo zadrege z gradivom, ki bi se sicer tudi že poznala, ker pač uredništvo premalo pridobiva sodelavce. Sam z nekaj redkimi sodelavci ne zmorem dovolj. Marsikdo tudi kaj obljubi, veliko imaš truda z njim, pogovorov in vsega mogočega, nazadnje pa ne dobiš nič. Izkušnja teh treh let mi govori, da brez žive dejavnosti ured= ništva ne more biti dobre revije, samo od sebe nič ni dobro.

Tudi ne vemo, kako se bodo drugo leto podpirale revije in kako se bomo pri tem odrezali mi. Morali bi se izkazati s kvaliteto, pre= den se bodo spet delile podpore, ampak kako, če capljamo za časom? Če nismo zmožni spremljati pogloblitve dogodke našega časa, ne za= služimo imena Prostor in čas.

No, to so že bolj razdrobljene misli, navržene k vsemu prejše= njemu. Upam, da ste razumeli, zakaj se obračam na Vas, in upam tudi, da se boste zavzeli in mi pomagali, pomagali s tem seveda predvsem reviji.

Še to: nekateri izmed starejših stebrov revije se očitno pre= malo zavedajo, da bi jo morali bolj podpreti. Ne bom govoril o dr. Zwitterju, ampak tudi Ude bi se lahko bolj obrnil k nam, in morda še kdo. Obljubljači so nam tudi Vavpetiča in še razne, pa ni bilo nič od njih. Juvančič je med našimi ustanovitelji, ko je prvič na= pisal nekaj malega, je nesel to Sodobnosti. Kako se mi je zgodilo pri Koblarju z govorom pri Slov. matici, katerega je hvalil Ude, Vam povem kdaj ustno.

Prav lepo Vas pozdravlja

Janez J. Gradisnik

SKLEP O UREDITVI USTANOVITELJSKEGA RAZMERJA MED REVUIJO »PROSTOR IN ČAS« IN IZDAJATELJSKIM SVETOM REVUIJE

Izdajateljski svet revije kot zastopnik ustanoviteljev revije Prostor in čas je na svojem sestanku dne 2. novembra 1973 v Ljubljani razpravljal o določilih novega zakona o javnem obveščanju ter sklenil, da bo tudi vnaprej izdajal revijo za kulturna in družbena vprašanja »Prostor in čas«, ki vstopa z letom 1974 v šesti letnik. Temeljna vsebinska zasnova revije je razvidna iz dodanega spisa z naslovom Vsebinska zasnova PiC.

Revija izhaja v 12 številkah na leto. Kraj izhajanja: Ljubljana; naslov uredništva: Ljubljana, p. predal 127; izhaja v slovenščini. Uredništvo, ki šteje vsaj pet članov, izbira na tri leta zbor sodelavcev, potrđita pa ga izdajateljski svet revije in Svet revije Prostor in čas kot družbeni organ upravljanja.

Dosedanji izdajateljski svet se bo po določilih zakona organiziral in registriral po predpisih, ki veljajo za društva.

Svet revije Prostor in čas sestavljajo trije zastopniki uredništva in sodelavcev ter pet predstavnikov raznih družbenih in strokovnih organizacij, ki se določijo po dogovoru z občinsko skupščino. Sestav sveta bo razglašen, ko bodo določeni vsi predstavniki. Tudi mandat sveta traja tri leta. Svet opravlja naloge, ki so predvidene zanj po zakonu o javnem obveščanju, predvsem pa bedi nad splošno usmerjenostjo revije in nad uresničevanjem njene vsebinske zasnove. Revija se vzdržuje z naročnino in z družbeno podporo iz sklada pri Kulturni skupnosti SRS, ter iz drugih priložnostnih dohodkov (podpora založbe, oglasi ipd.).

VSEBINSKA ZASNOVA REVUIJE »PROSTOR IN ČAS«

Prostor in čas je revija za kulturna in družbena vprašanja, ki jo izdaja izdajateljski svet kot zastopnik ustanoviteljev revije. Revija želi spodbujati domačo ustvarjalnost s tem, da objavlja izvirne pesmi, prozo, razprave in krajše zapise o domačih in tujih literarnih in sploh kulturnih pojavih. Pri tem posebej skuša gojiti knjižno kritiko, ki se ji zdi drugod zapostavljena, ali vsaj poročanje o knjigah. Bravcem želi odpirati razglede v ustvarjanje drugih jugoslovanskih narodov in v dosežke in dognanja na kulturnem področju drugod po svetu, bodi s prevodi ali s poročili. Kot svojo posebnost goji krajše zapise o aktualnih vprašanjih, osebah ali delih. Revija ni zapisana eni sami smeri ali enemu načinu literarnega ustvarjanja, temveč skuša biti odprta raznim načinom in zamislim.

Posebna skrb ji je pri tem, da daje na svojih straneh tudi prostor mladim, še ne uveljavljenim avtorjem. Revija želi biti domačim ustvarjalcem torišče, na katerem lahko obdelujejo snovi, ki jih zanimajo, in načenjajo vprašanja, ki se jim zdijo pomembna za napredek naše literarne in kulturne ustvarjanosti.

O primernosti poslanega gradiva za objavo odloča uredniški odbor, družbeno nadzorstvo nad splošno politiko revije pa opravlja Svet revije, ki ga po določilih zakona o javnem obveščanju sestavljajo poleg zastopnikov uredništva še odposlanci družbenih organizacij.

V siceršnjem ravnanju z rokopisi se uredništvo ravna po veljavnih določilih zakona o tisku in po ustaljenih pravilih.

S to objavo sta obe listini izročeni javni razpravi. Spreminjevalne ali dopolnilne predloge je treba poslati na naslov uredništva mesec dni po izidu številke, tj. do 25. februarja 1974.

Za izdajateljski svet:

Anton Slodnjak, predsednik

Za uredniški odbor:

Janez Gradišnik, glavni urednik

Vsebinska zasnova revije, objavljena na platnicah številke 12/1973, da bi revija ustrezala novim predpisom.

Dragi Vlado,

mene sicer včasih ni doma, pa vendar sem se te dni čudil, ko si zaradi revije precej urejal s tiskarno, mene pa nisi ne klical ne iskal, vsaj kolikor lahko vem. In navsezadnje bi se dala napisati tudi kakšna vrstica, ko si že pisatelj, čeprav imam občutek, da pisem ne pišeš posebno rad.

Po tem uvodu naj se potrkam na prsi: res ni bilo prav, da nismo že prej razčistili te zadeve z odgovornim uredništvom, tudi moja in predvsem moja krivda. Nagovoril sem Te, da si še pustil svojo ime na ovitku, čeprav si ga hotel izbrisati z novim letnikom. Res sem mislil, da se bodo dale vse stvari hkrati urediti z registracijo; ko pa se je ta zavlekla čez vse pričakovane meje, bi bil moral tudi jaz kaj ukreniti, pa nisem.

Ko je šlo zadnjič za tisk številke 3/4, sem storil vse, kar je bilo v mojih močeh in dobil ustno zagotovilo iz sekretarata za informacije, da izid ne bo imel nobenih slabih posledic. Ti bi hotel pismeno zatrdilo, vendar je meni jasno, da takšnega potrdila nihče ne bi napisal, ker bi storil nekaj, kar nasprotuje predpisom. Stvari se lahko tolerirajo, vendar brez pismenih dokumentov.

Mislim, da ta številka res ne bo imela nobenih slabih posledic, vsaj zate ne. Za naprej pa je najpametnejše, da Te razrešimo dolžnosti odgovornega urednika in postavimo drugega. Za četrtek 16. tm. ob 19.30 je prof. Slodnjak sklical sestanek izdajateljev in urednikov na starem kraju v Erjavčevi. Ne vem, ali se Ti bo ljubilo prihajati tja; če se Ti ne bo, Te prosim, da napišeš Slodnjaku/Večna pot 26/ kakšno vrstico, do četrtega dopoldne bo še gotovo dobil. Saj enkrat sta si že dopisovala, pa mogoče je prav, če si še zdaj. Vsekakor bomo na sestanku določili drugega odgov. urednika in o tem takoj obvestili S. za informacije s potrebnimi prilogami. Domnevam, da gre to v smeri Tvojih želj, in se Ti opravičujem, da nismo tega že storili.

V istem položaju kot mi je tudi revija "2000". Njim so pred nekaj dnevi obljubili, da bodo te stvari rešene "v kakih 10 dneh". Težko jih je kar naprej nadlegovati, čeprav bi bilo morda potrebno, zaleže pa malo.

Najbrž je bilo v vsej tej zadevi /kot še kdaj prej/ premalo stika med nama, nikakor pa ni bilo - tu lahko govorim pač le za svojo stran - kake zle volje ali slabega namera. Nevšečnosti se rodijo včasih pač po naravi stvari samih. Ker imaš Ti zdaj že drugih dovolj, mi je žal, če so od tod prihajale še dodatne.

V Ljubljani, 14. maja 1974

Janez Grošelj

Prve večje težave in menjava odgovornega urednika.

Revija "Prester in čas"
Ljubljana

Sekretariatu za informacije
IS skupščine SRS

v Ljubljani

Sporočamo, da je na sestanku izdajateljskega sveta revije dne 16. maja Vladimir Kavčič odstopil kot odgovorni urednik revije. Namesto njega je svet izvolil Lejzeta Umeta iz Ljubljane, Streliška 36.

Prijavi prilagame državljske iskaznice in potrdile o nekaznovanju novega odgovornega urednika.

V Ljubljani, 22. maja 1974

Za izd. svet:

/Janez Gradišnik, gl. ur./

2 prilogi

dr. Božidar Debenjak
Lj. Župančičeva 2

Predsedniku izdajateljskega sveta
"Prostora in časa"
prof. dr. Antonu Slodnjaku

Spoštovani tovariš predsednik,

Ker sem zadržen drugod, se ne morem udeležiti tega sestanka. (Tudi vabilo sem prejel šele v ponedeljek, 10. januarja, ob naključnem prihodu na fakulteto.)

Ker boste gotovo v urejanju prihodnjega delovanja razmišljali tudi o odgovornem uredniku, naj Vam za olajšanje razprave najprej sporočim svoj odstop. Ta odstop prihaja posno, najbrž preposno, a verjemite, da mi ta korak ni bil nič kaj lahak. Gre namreč za spoznanje, da je bil moj začetni optimizem o notranjih možnostih za delo revije preuranjen. Po več neuspešnih poskusih, da bi se sestali na plodnem uredniškem sestanku, dalje, da bi dobil vpogled v funkcioniranje dotoka prispevkov - od Gradišnika sem bil deležen le močno filtriranih informacij - in po tem, ko sem kot "urednik" lahko le določil notranji raspored že prej sestavljenih števil, sem preprosto odnehal - nisem več zbral dovolj energije za "osvajanje" akoijskega prostora, ki normalno pritiče slehernemu uredniku in ki smo ga vsi priznavali tudi mojemu predhodniku. Moja reakcija res ni bila adekvatna, bila je pač spontana in so mi nje ne korenine šele dokaj pozno prišle do zavesti - in s tem se izpostavljam Vaši in vseh drugih upravičeni kritiki.

Spričo tega mojega poloma tudi ni razloga, da bi še nadalje ostajal član uredništva in izdajateljskega sveta in prosim, da sprejmete tudi ta moj odstop na snanje.

Želim pa poudariti, da ostajam še naprej svest temeljnim idejam, ki so me privedle ob ustanavljanju k tej reviji, namreč zlasti idejam o potrebi po dialogu različnih svetovnih nazorov; o pomembnosti vsestranskega naprednega osvetljevanja narodnega vprašanja; o nujni avtonomiji kulturnega snovanja. Realizacija teh idej je bila v našem skupnem početju s marsičim otežena. Nekatera dejanja - tako npr. objavo Pogačnikove hvalnice "Problemom" v času moje odsotnosti - pa občutim kot obračanje hrbta tem načelom.

Verjemite mi, da se za ta korak ne odločam s lahkoto. Unjkala mi bo tista možnost, ki sem jo bil prāčakoval od našega skupnega podjetja. Pričujoče pismo, kot vidite, ni opravičilo, pač pa je resignacija.

S spoštovanjem

B. Debenjak

prostor in čas
revija
za kulturna
in družbena
vprašanja
Ljubljana, p. prodaj 127.

Izvršnemu odboru
republiške konference SZDL Slovenije

v Ljubljani.

Težave ob registriranju revije *Prostor in čas* po določilih novega zakona o javnem obveščanju, ki se noče premakniti z mrtve točke /prim. naša dopisa z dne 18.2. in 19.4. t.l./, so nas nagnile, da smo vnovič premislili o svojem položaju.

Revija je vsa leta izhajala z močno podporo skupnosti, namreč s subvencijo prej sklada in zdaj kulturne skupnosti. Brez te podpore bi ji izhajati sploh ne bilo mogoče. Povsem legitimna se nam zato zdi zahteva, da ima družba po svojih zastopnikih učinkovitejše nadzorstvo nad tem, kako se njena sredstva porablja, kot je bilo to mogoče doslej.

Vendar nam določila zakona kot skupini občanov-izdajateljev revije nalagajo tudi bremena, ki jih ne bi lahko nosili ali vsaj napor ne bi bil v soglasju z doseženim učinkom. Nastala bi neka dvotirnost - izdajatelj in družbeni organ - ki je v našem primeru zapletena še s tem, da nismo založba in moramo pritegniti še založnika /kar je bila vse doslej založba Obzorja/. Zakon tudi nalaga skupini občanov-izdajateljev, da se zbere v društvo, ki bo delovalo po zakonu o društvih, s čimer nastaja še en organ, kjer se vnovič zastavlja vprašanje o smiselnosti truda glede na učinek.

Po drugi strani menimo, da revija ne bi smela prenehati izhajati. V petih letih izhajanja si je v slovenskem kulturnem življenju pridobila neko mesto, po katerem je njegov sestavni del, in če bi nehala izhajati, bi to povzročilo vrzel, ki bi za naše revialno in kulturno življenje pomenila veljiko škodo. Vsak kulturni narod potrebuje več literarnih revij, sicer začne kulturno življenje zastajati.

Navedeni predargi nas navedejo k sklepu, da ponujamo naslovu ustanoviteljstvo revije, oz. predlagamo, naj bo SZDL Slovenije izdajateljica revije. Mislimo, da je okvir SZDL dovolj širok, da lahko sprejme revije takega kova, in da se revija tudi doslej ni oddaljila od ciljev SZDL.

Izdajatelji iščejo novega izdajatelja. Ustanoviteljstvo in izdajanje revije naj bi prevzela Slovenska matica - prazen up, Matica tega ne more sprejeti.

V petih letih svojega izhajanja je bila revija deležna številnih očitkov, kritik ali tudi napadov, po drugi strani tudi zamolčevanja. Vendar izdajateljji tudi danes še mislimo, da revija pri svoji uredniški politiki ni delala nobenih posebnih napak ali vsaj ne večjih kot druge revije. Izrečeni očitki so bili največkrat samo splošni brez konkretnih navedb, kaj je bilo narobe. Če pa mnenja, izražena v reviji, niso bila vedno enaka tistim, ki so jim izražali drugod, se nam zdi samo prav, ker prinajamo do resnice po različnih poteh in ker je različnost mnenj potrebna, da ne nastopi mrtvilo in puščoba.

Če SZDL prevzame izdajateljstvo revije, bo lahko kot družbeni organ tudi veliko učinkoviteje opravljala nadzorstvo nad delom revije in se močnejše udeleževala oblikovanja njenega koncepta in uresničevanja tega koncepta.

SZDL je že izdajateljica revije Sodobnost, vendar v tem ne vidimo ovire, saj bo pomenilo samo obogatitev, če bosta v njenem okviru izhajali dve različni reviji.

Predložena rešitev se nam zdi ustrezna za obe strani in hkrati koristna, da se ohrani revija in s tem večja raznoterost slovenskega kulturnega življenja. Kakšne druge možnosti trenutno ne vidimo. Če SZDL ne bi sprejela izdajateljstva, smo sedanji izdajateljji namenjeni dokončati letnik, da zadostimo svojim obveznostim do naročnikov in do Kulturne skupnosti, ki revijo podpira, in se nato raziti ter revijo ustaviti.

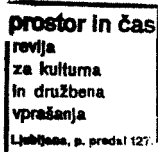
Prosimo, da naslov o naši vlogi kmalu razpravlja in nas o svojem sklepu obvesti.

V Ljubljani, 22. junija 1971

A. Slodnjak
predsednik izdajatelj.
sveta revije

L. Ude,
odgov. urednik

J. Gradisnik
glavni ured.

V Ljubljani, 14. okt. 74

Spoštovani profesor Zwitter,

kot Vam je znano, smo se nekateri pri Pič ustrašili birokratskih zapletov pri izdajanju revije kot skupina državljanov, ker so z ustanavljanjem društva res hude težave. Zato smo ponudili izdajateljstvo revije Soc. zvezi, ki ima že tako in tako v vsakem primeru besedo pri njej /po črki postave/. Kolikor vem iz ustnih izjav, tega koraka niste odobraval, in verjetno ste imeli prav. Kaže pa, da tudi ne bo obrodil nobenih sadov, ker je bilo L. Udetu na SZDL ustno rečeno, da v nobenem primeru ne prihaja v poštev, da bi prevzela izdajateljstvo oz. ustanoviteljstvo.

Čeprav za to ni prave utemeljitve - saj so v SZDL različno ujemljeni ljudje in ne samo partijci - bo verjetno pri tem ostalo tudi potem, ko dobimo kaj pismenega. Da pa tedaj ne bi ostali na suhom, bi bilo treba že zdaj pripraviti drugo rešitev. Založba Obzorja je enako odločno odklonila izdajateljstvo, pripravljena pa je revijo še naprej zalagati. Kot skupina državljanov bi imeli po mojem mnenju prehude težave. Zato obnavljam nekoč izrečen predlog, naj bi ustanoviteljstvo in izdajateljstvo prevzela Slovenska matica. Seveda bi se morala revija temu prilagoditi, vendar niti ne bi bile potrebne posebno velike spremembe. Bila bi široko odprto torišče vsem tistim, ki jim je namenjena tudi Matica kot osrednja ustanova. Vse modalitete bi se lahko določile v pogovorih, vendar ne verjamem, da bi bila resnejše težave pri tem. Vidim pa v tem skoraj edino rešitev za revijo, ker kam naj se sicer obrne, ko ji s SZDL sporočijo, da je ne vzamejo? Delovati moramo hitro, ker sicer ostanemo še naprej v sedanjem stanju pollegalnosti, ko se pred izidom vsake številke bojuje boj /z založbo, s tiskarji/, ali sploh sme iziti ali ne.

Lepo Vas prosim, da o stvari premislite in nam potem pomagate, če se boste pridružili mojemu mnenju.

Lepo Vas pozdravlja

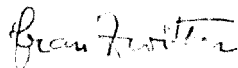
Ljubljana, 26. X. 1974.

Dragi Gradišnik,

prejel sem Vaše pismo od 14. oktobra in odgovoril v tej zadevi z nekaterimi sodelavci Slovenske matice, ki so blizu Prostoru in Času; potem pa še s predsednikom dr. Koblarjem, katerega pristanek bi bil nujen za sprejem tega predloga. Rezultat je bil tak, kakor sem ga pričakoval: za Prostor in Čas bi bila to seveda rešitev, ni pa izglelov, da bi Slovenska matica ta predlog sprejela. Matica je predvsem v težkem finančnem položaju, tako da momentano ne more izplačati niti avtorskih honorarjev za neko publikacijo, ki je že izšla, ustanoviteljstvo iz. izdajateljstvo pa vendar pomeni tudi obveznost prevzeti eventualno neke finančne obveze. Razen tega se gleda na Prostor in Čas kot glasilo določene smeri, predsednik je pa zelo previden in hoče obdržati nevtralnost Slovenske matice. Končno so tu formalni pomisleki: Slovenska matica je doslej vedno odklanjala izdajateljstvo revij, celo Slavistične revije, izdajala je le knjige, ki so šle normalno pot odobritve po odboru, tu bi nastalo vprašanje razmerja med uredniškim odborom in glavnim urednikom, ki morata funkcionirati hitro, Slovensko matico, ki bi bila izdajatelj, in založbo Obzorja, ki bi morala biti še dalje založnik. Položaj je tak, da ne bi imelo smisla, da Vi vložite formalni predlog Slovenski matici. Tov. Ude mi je povedal, da bo obstoječe nejasno stanje, ko pa vendar Prostor in Čas še more legalno izhajati, še nekaj časa trajalo in da je tudi še odobrena subvencija. Tako ostane še možnost, da se med tem časom najde rešitev, ki bi ustrezala novim predpisom.

Lepo Vas pozdravlja

Vaš

(Ljubljana, Kidričeva 4).

Ljubljana, 16.nov. 74

Cenjeni Ciril Zlobec,

pišem te vrstice v spominu na najin edini daljši pogovor, v katerem sem dobil občutek, da gledava mnoge stvari enakako ali podobno in da bi se prav lahko sporazumela.

Glede na gonjo, ki jo izzpizsarja zadni čas Javoršek proti Piču in pičevcem - danes je prvič javno razložil, da uporablja ta pojem širše, kot se je tudi že dale razumeti - mislim, da je šla stvar zdaj tako daleč, da bi se moral v debato vmešati še kdo, ki ni prizadet. Nobenega pomena ne vidim več v tem, da bi se "prizadeti" branili in skušali dokazati, kaj je res in kaj ni. Razprava je zdrsnila na tako nizek nivo, da je ni mogoče več nadaljevati med prizadetimi.

Kakor Javoršek je tudi Tit Vidmar skušal speljati razpravo na politično področje, namesto da bi ostal na kulturnem. Vendar se mi zdi, da sem mu danes toliko odgovoril, da mi ni imel nič več odvrniti in me je samo še enkrat omejeval in osumil. Javoršek pa žene svojo reč naprej in mene si je izbral za tarčo, mislim, bolj po naključju, ker sem pač pisal o njegovi knjigi. Tudi tu pa se krčevito trudi, da bi iz mojega stališča naredil politično vprašanje in prikladal nadme in nadrevijo kake upravno-politične ukrepe. Po vsej sili bi mi rad prilepil belogardizem ali simpatije z njim, čeprav natanko ve, da sem bil vsa univerzitetna leta na katoliški levici in da sem konec vojne dočakal v ustaškem zaporu v Zagrebu. No, kakor že, že pred časom sem sklenil, da z Javorškom ne bom več debatil ali polemiziral. Tudi Vas ne kličem in pomoč proti njemu. Zdi se mi pa, da bi ~~Vas~~ Vaš položaj in moralni ugled, ki Vam ga dajejo nastopi zadnjega časa, skorajda zahtevala, da nekaj rečete k načinu in tonu vsega tega zaganjanja in obrekovanja, da ne uporabim tistega izraza, ki Javorška tako peče.

Mislim, da sem Vam v tistem pogovoru omenil, da z letošnjim letnikom končujem svoje urednikovanje pri Pič, ker se želim posvetiti slovarskemu delu. Vseeno pa bi rad, da bi se revija kako obdržala skozi te čase, in tudi Vi ste v Sodobnosti plezirali za obstoj sedanjih revij. Pič bo brez mene gotovo nekoliko drugačen, drugačen pa bo moral biti tudi zato, ker mora dobiti izdajatelja, takega ali drugačnega, kar bo tudi vplivalo na revijo. Stvar je zmotana in nejasna, ker Socialistična zveza, ki smo ji junija ponudili izdajateljstvo, nič ne odgovori /razen nekega ustno izrečenega mnenja, da to ne prihaja v poštev/, tako da blizu konca leta še prav nič ne vemo, kaj se bo dalo narediti in kaj ne. Prepričan pa sem, da bo nastala v našem kulturnem življenju škoda, ki je ne bo lahko popraviti, če se Javoršku in podobnim posreči revijo in sodelavce politično onemogočiti ne glede na njeno vsebino.

O vseh teh rečeh imate gotovo tudi svoje mnenje in jaz Vam ne bi hotel dalj soliti pameti, želim sem le izraziti svojo željo. Imam pa res občutek, da bi se moralo nekaj poštenih, neprizadetih kulturnih ljudi oglasiti k tej debati in postaviti stvari na pravo mesto. Morda bi bilo celo boljše, če se ne bi oglašali posamič, temveč več ljudi s kako skupno izjavo načelne narave, ampak o tem presodite sami, samo nikakor ne ostajajte ob strani.

Lepo Vas pozdravlja

Uredništvo zaman išče pomoč pri odličnem književniku - na dve pismi ne dobi niti odgovora.

Ljubljana, 13. sept. 1975

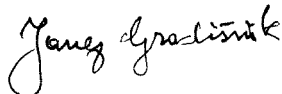
Cenjeni Ciril Zlobec,

izkušnja s prejšnjim pismom, ki sem Vam ga pisal 16. novembra lani in mi nanj niste nič odgovorili, ne tako ne drugače, mi sicer ne daje posebnih upov, vendar Vam pišem še drugič, ker bi rad spregovoril o dveh rečeh, ki se mi zdita dovolj pomembni. Tedanje pismo resda ni več aktualno.

Ne zdi se mi prav /vsiljevala se mi je beseda "pošteno"/, da v svojem pregledu o naših revijah, resda napisanem za Hrvate, pa vendar natisnjenem tudi v Delu, govorite o Prostoru in času, kakor da kar lepo izhaja in da je vse v najlepšem redu med "osrednjimi" revijami, ko vendar predobro veste, da je Pič kvčjemu v stanju živega mrtveca in da prav nič ne kaže, da bi še lahko izhajal. Zakaj ne bi potem zapisali stvari tako, kot je res?

Na knjigah, ki jih izdaja Lipa, ste podpisani kot predsednik založniškega sveta. Slišim, da je knjiga novel Lojzeta Rebule že dolgo stiskana, morda tudi že zvezana v kletih založbe in da utegne tam še dolgo ostati, ne da bi bil avtor kakor koli obveščen, zakaj njegovo delo ne izide. Še roko-pisa ni dobil nazaj. Ali je res spet prišla v veljavo praksa, da tisti, ki se je politično kje zameril, ne sme v javnost niti z literarnim delom, ki nima s tem nobene zveze? Takšna praksa postavlja na laž mnoge lepe besede, ki jih govorijo vsi mogoči, med njimi tudi Vi.

Lepo Vas pozdravlja

Ljubljana, torek 3. dec.

74

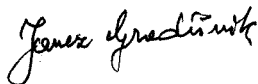
Spoštovani prof. Slodnjak,

danes sem po telefonu dosegel D. Drolca in povedal mi je, da je založbi prepovedano še nadalje izdajati revijo, ker ta nima urejenih pravnih odnosov. Na vprašanje, kdo je to prepovedal, mi vsaj po telefonu ni mogel odgovoriti. Dodal je tudi, da je že števil 7/9 izšla mimo založbe, ker tiskarna nič ni čakala njihovih odobritev, in da bo to šlo na njegov hrbet, vendar da naj bo. Kaj dosti več se ni dale domeniti, čeprav sem se skliceval na izjave Lenarta Šetince /"na ustne izjave se založba ne more opirati"/, povabil pa me je na pogovor v četrtek zjutraj, ko se vrne iz Maribora, kjer se bo morda še kaj pogovarjal v založbi.

Takšen je zdaj položaj, dovelj zgovoren. Zdelo se mi je pametno napisati nekaj vrstic Lenartu Šetincu, prepis Vam prilagam. Morda bo to toliko zalegle, da bomo speljali letnik do konca. Za naprej pa ne vidim velikih možnosti. Morda nam sploh ne mislijo dati nič pismenega v roke, tako da bo stvar obtičala nekako sama od sebe. De drugačnega mnenja bi morda prišli /na Sec. zvezi/, če bi jim revija dala neke pedobo o tem, kakšna bi bila v prihodnosti. To pa bi mogel storiti samo uredniški odbor, ki bi jo bil pripravljen peljati naprej. Takšnega odbora za zdaj nimamo in tudi malo kaže, da ga bomo kmalu imeli. Zdel se Vam bom pesimist, vendar dvomim, da bo kateri izmed povabljenih pripravljen sprejeti mesto glavnega urednika. Kolikor več premišljam o tem, toliko bolj vidim, da bi pravzaprav to mesto z uspehom lahko prevzeli samo Vi. Vaše ime je vendarle toliko močno in čisto, da bi pridobilo tudi uradno priznanje in vsaj toleranco. Tudi prof. Mahnič bi verjetno rajši pomagal in prevzel za Vas tehnična dela in razna pota, ki jih Vi seveda ne morete opravljati.

To je moja misel, ki sem jo moral povedati, čeprav se zavedam, kako vse skupaj visi v zraku. Če zvem od D. Drolca v četrtek kaj več, se bo morda mogoče zvečer tudi kaj bolj konkretno pogovarjati, lažhko pa tudi, da bo prav narobe in bo razpravljanje bolj ali manj odveč.

Lepo Vas pozdravlja

P.S.

Moje prepričanje je tudi, da morajo biti naporji v sorazmerju s ciljem, ki ga skušajo doseči. Če postanejo ti naporji nesorazmerno veliki, drugače rečeno, če nas stvar vse preveč stane, potem postane trud problematičen. Mislim, da se tej točki zelo približujemo.

Profesor Slodnjak naj bi prevzel glavno uredništvo, morda bi bil ljubši na SZDL?

Tov. Laurent Šetinc
IO SZDLslovanijs

Spoštovani tov. Šetinc,

Izdajatelji in uredniki revije Prostor in čas smo zdaj v položaju, ko sami ne moremo nič storiti, da bi se naša stvar premaknila kam naprej. Dokler od IO SZDL nismo nobenega pismenega odgovora na naše vloge, ostaja pravni položaj revije narejen in naše delovanje v tej smeri na mrtvi točki. Blizu pa se konec leta, ko bi bilo treba pripravljati nov letnik, in stvari se bodo kmalu morale rešiti, tako ali drugače.

Našemu odgovornemu uredniku Lojzetu Udetu ste sicer, ko je bil zadnjič pri Vas, spet zairdili, da lahko revija tudi v tem položaju nemoteno izhaja naprej. Vendar mi obljubljene pismene izjave v tem duhu niste poslali in založba Obzorja ali tiskarna se nečeta in pač tudi ne moreta opirati na ustne izjave. Tako se nam je zdaj primerilo, da je založba preprečila stavljenje zadnje številke revije /10-12/, za katero je rokopis že več ko pol meseca v tiskarni. Češ da je že številka 7/9 izšla mimo nje /založba/ in da pač nimamo pravno urejenega položaja, da bi lahko izhajali. Po eni strani zatrjujejo, da so samo distributerji revije, po drugi pa ali vendarle lastijo pravico, da ji preprečujejo redno izhajanje.

S tem posegom založbe bo nastala velika zanka, saj zadnja številka lahko na ta način izide šele daleč v novem letu. Kakor koli že gledamo na revijo, še ozir na naročnike in na javnost bi terjali, da se letnik pravi čas sklepe. Zato Vas v imenu urednikov in izdajateljev prosim, da bi založbi - če ste glede izhajanja revije še vedno istih misli - pismeno ali kako drugače učinkovito naročili, naj takoj omogoči, da se bo zadnja številka revije postavila in izdala.

Ker zadeva prihodnji letnik, mislim, da skrb za njegovo usodo ni samo skrb nas izdajateljev in urednikov. SZDL, ki smo ji ponudili junija izdajateljstvo /ustanoviteljstvo/, pa do danes nismo dobili nobenega odgovora, ki pač tudi morala sprecočiti svoje mnenje o tem, ali ji ta revija pomeni neko vrednoto v slovenskem kulturnem življenju - saj neko mesto si je vsekakor pridobila - ali jo želi ohraniti tudi v prihodnje, in kakšno podoba naj bi revija v prihodnje imela, če naj še izhaja. O vsem tem bi se bilo mogoče dogovarjati in dogovoriti, vendar sta za vsak dialog potrebni pač dve strani, in dokler ena molči, je tudi druga obsojena na nedejavnost. Nam izdajateljem in urednikom se zdi, da bi prenehanje revije zapustilo v slovenskem kulturnem življenju hudo vrzel, vendar tega sami ne moremo preprečiti. Če se bo sedanje stanje še nadaljevalo, bo revija tako in tako ugasnila sama od sebe.

S spoštovanjem

Ljubljana, 3. dec.1974

/J. Gradišnik,
gl. urednik/

Izvršnemu odboru
Republiške konference SZDL Slovenije

v Ljubljani.

Podpisana urednika želiva naslov opozoriti na vlogo z dne 22. junija t.l., s katero smo predstavniki revije Prostor in čas Socialistični zvezi delovnega ljudstva Slovenije ponudili, naj prevzame izdajateljstvo revije. Na to vlogo vse do današnjega dne nismo dobili nobenega odgovora, pravni položaj revije ni urejen in to vprašanje postaja vedno težje.

V navedeni vlogi smo obširno razložili, zakaj se nam zdi predložena rešitev smiselna in koristna, prosimo, da bi naslov vlogo čimprej obravnaval in se odločil za neko rešitev. Podpisana želiva samo ponovno opozoriti na nekaj dejstev, ki se nama zdijo poglobitnega pomena: da revija ne bi smela prenehati izhajati, potem ko si je v šestletnem izhajanju pridobila neki prostor v slovenskem kulturnem življenju, ker bi to naredilo hudo vrzel in pomenilo izgubo za slovensko revialno življenje; da je po mnenju dosedanjih izdajateljev revije v okviru SZDL dovolj prostora in možnosti, da revija v njem nadaljuje svoje delovanje; in da je razumljivo, da bi se zasnova revije prilagodila novemu stanju in dobila pač takšno podobo, kot bi ustrezala vsem prizadetim, novi izdajateljici prav tako kot dosedanjim sodelavcem.

Poudarjava, da je zadeva res nujna in da bi jo bilo treba čimprej rešiti ali vsaj nakazati rešitev, ker je sedanje stanje v več pogledih neurejeno.

Prosiva tudi naslov, naj bi takoj interveniral pri založbi Obzorja v Mariboru, ki ima dvome zaradi neurejenega položaja revije in nam je ustavila v tiskarni stavljenje zadnje trojne številke revije, s čimer se bo njen izid izredno zavlekel. Stvar je nadvse nujna.

V Ljubljani, 17. dec. 1974

/J. Gradišnik, glavni urednik/

/L. Ude, odgov. urednik/

Predstavniki revije so v svojem obupu izdajateljstvo revije ponudili SZDL, da bi se rešili iz težavnega položaja, vendar od tam zaman pričakujejo odgovor.

Štetincem Lenartu Šetincu

Namen tega pisma je samo: pojasniti, zakaj je revija Prostor in čas v taki zamudi z ureditvijo pravnega položaja, kakor ga zahteva zakon o javnem obveščanju in zakaj je direktor založbe Obzorja ustavil v tiskarni Moškerčev stabljanje lanske zadnje trojne številke revije. Do jasne podobe o tem sem prišel pravzaprav šele po zadnjih razgovorih z glavnim urednikom revije tov. Gradišnikom in direktorjem založbe Obzorja Simončičem v Mariboru 19. decembra 1974.

Zamuda je nastala poglavitno zaradi tega, ker sta tovariša, prof. dr. Slodnjak in glavni urednik Gradišnik, po težavah, da bi se ustanovitelji, uredniki in drugi sodelavci konstituirali kot društvo izdajateljev revije Prostor in čas, prišla na idejo, da prevzame izdajateljstvo SZDL. Sestavila sta zadevno vlogo z dne 22. junija 1974, ki sem jo po edstopu tov. Vladimira Kavčiča kot novi odgovorni urednik revije podpisal tudi jaz. Skupno z nekaterimi sodelavci revije smo sicer sestavili tudi društveni izdajateljski statut, ki pa žal ni bil vložen. Uredništvo je namreč čakalo na odgovor predsedstva RKSZDL. V primeru, da bi bil odgovor na vlogo z dne 22. junija 1974 pozitivnejši, bi namreč odpadle potreba konstituirati se kot društvo izdajateljev. Odpadle bi verjetno tudi razne kritične pripombe političnih funkcionarjev in odpadli bi morda napadi Javorška, ki so poleg izjave Kavčiča v Moškerčevi tiskarni, o kateri bom še govoril, zavedli direktorja založbe Obzorja, da je v Moškerčevi tiskarni do nadaljnjega ustavil tiskanje revije. Kakor sem dobil vtis po razgovoru z njim 19. dec. 1974, je mislil, da je prav kazensko odgovoren za tiskanje revije, ki še nima urejenega pravnega položaja, kakor to zahteva novi zakon o javnem obveščanju in ki je politično kritično napadana,

V razgovoru z direktorjem založbe Obzorja Simončičem v Mariboru 19. dec. 1974 pa sem zvedel za ~~priljubljen~~ vzrok njegovega prepričanja, da je založba odgovorna za nadaljnje tiskanje revije. Ko sem mu očital, odkod njegova pravica ustaviti tisk revije, saj je založba medtem

Odgovorni urednik Lojze Ude pojasnjuje Lenartu Šetincu na SZDL, zakaj revija ne izide.

že pokasirala naročnino in sprejela subvencijo Slavske kulturne skupnosti, ni je direktor Simončič večkrat pokazal pismo tiskarne Moškerc, v katerem sporoča, da je odgovorni uradnik revije Vladimir Kavčič v začetku maja 1974 prav prepovedal nadaljnje tiskanje, češ da revije, ki ni na urejenega pravnega položaja, ne smejo tiskati. Gre za čudno samovoljnost ki si jo razlagam s neko prestrašenostjo. Vladimir Kavčič je imel tedaj težave zaradi svojega spisa Zapisnik in v negotovosti je bil s svojo kandidature za direktorja založbe Borec. Samo take je mogoče razumeti to prepoved, še v času, ko ni imela pravnega položaja po novih zakonskih predpisih, kolikor vem, urejenega sploh še nobena slovenska revija. Izjavil pa je Simončič na moje zadevno vprašanje tudi to, da je založba Obzorja slej ko prej pripravljena biti založnica, to je: pravi kriti morebitni primankljaj, pod pogojem, da dobi revija subvencijo Slovenske kulturne skupnosti. To da je njene založniška uzanca še iz časov bivšega direktorja Joža Košarja, ki velja za vsako tako revijo.

18. dec. 1974 sem imel v tej zadevi razgovor tudi s predsednikom RKSZDL tov. Ribičičem. Dovedorila sva se, da uredništvo Piča ponovi svoj predlog z dne 22. junija 1974, da se izjavi RK za izdajatelja revije in obenem, da posreduje pri založbi Obzorja, da umakne svojo prepoved stavljanja zadnjih lanskih treh števil revije. To sva z Gradišnikom še istega dne storila.

Vemo, da s izjavo predsednika RKSZDL še ni rečeno, da se bo RK res izrakla za idajateljico revije. Upamo pa, da bo našemu predlogu ugodeno.

V vsakem primeru pa je razumljivo, da zaradi ureditve pravnega položaja naše revije potrebujemo čimprejšnji odgovor.

S tovariškim spoštovanjem

J. J. J. 3. jan. 1975.

Lopar
Lopar Ude,

odgovorni urednik revije

Prostorin čas.

I Z J A V A

sodelavcev revije PROSTOR IN ČAS, sprejeta na občnem zboru sodelavcev dne 1. februarja 1975 v Ljubljani.

Sodelavci revije PROSTOR IN ČAS ugotavljamo, da si je revija v slovenskem kulturnem življenju pridobila trdno mesto in da bi v njem nastala nadvse škodljiva vrzel, če bi revija nehala izhajati. To mnenje nam potrjujejo tudi kulturni delavci zunaj kroga revije. Hkrati je bilo reviji to potrjeno z dejstvom, da ji je bila vseh šest let njenega izhajanja priznana družbena subvencija, prav tako pa obstaja predlog zanjo v l. 1975.

V sedanjem trenutku pa je pravni položaj revije ostal neurejen, ker revija ne dobi nobenega odgovora na svoje vloge, s katerimi je skušala svoj položaj spraviti v sklad z določili novega zakona o javnem obveščanju. Zaradi tega neurejenega položaja niti ni končan lanski letnik revije, ker Založba Obzorja kot založnica ne dovoli stavljenja zadnje številke, dokler se ne razjasni pravni položaj revije.

Zaradi sedanjega zastoja, ki traja že dolge mesece, je ogroženo nadaljnje izhajanje revije, ker ni mogoče pripravljati prihodnjega letnika. Zato izrekamo svoje prepričanje, da je nujno, da:

- 1/ Založba Obzorja takoj dovoli stavljenje in tatis zadnje številke lanskega letnika, ker za prepoved tega ni nobene zakonite osnove;
- 2/ Republiška konferenca SZDL odgovori na vlogo, s katero ji je bilo junija 1974 ponujeno izdajateljstvo revije, oziroma da imenuje družbeni organ pri reviji.

Podpisalo 45 sodelavcev: Dr. A. Slodnjak, J. Gradišnik, Tomaž Pavšič, Alfonz Gspan, Smiljan Samec, Danilo Lokar, Lino Lesgiša, Drago Bajt, Mojca Japšič, Andrej Capuder, Breda Smolnikar, Anči Janežič, Slavko Kumer, Franca Buttolo, Viktor Smolej, Velimir Batič, Ivan Gams, Alojz Rebula, France Vodnik, Cvetko Zagorski, Benjamin Gracer, V. Blažič, France Pibernik, Janez Banič, Ing. V. Zupan, Primož Simoniti, Stane Sakaida, Mart Ogen, Ervin Fritz, Janez Ovsec, Lojze Ude, Draga Ahačič, Jože Udovič, dr. Jurij Zalokar, Vinko Ošlak, Valentin Cundrič, Franci Zagoričnik, Joža Mahnič, Marica Škorjanec, Marko Hudnik, Rapa Šuklje, Janez Dokler, Fran Zwitter, Kajetan Gantar, Katarina Bogataj.

Dodatno so izjavo podpisali še sodelavci Igor Gedrih, Stanko Klinar, Mirko Jurak, dr. Vilko Novak.

Sodelavci revije skušajo doseči, da bi revija lahko izhajala, in pošiljajo v javnost izjavo s svojega občnega zbora, kjer je zbranih skoraj petdeset sodelavcev.

Špeštevani sodelavci in sodelavke,

naš današnji zbor je, lahko bi se reklo, interne narave, večina na navzočih pozna večino dejstev, o katerih naj govorimo; če drugega ne, poznate njihovo sunanje plat, ki je je penekod treba dopolniti z notranjo, z nekakšno narobno stranjo, ki je manj znana. Zato v svojem uredniškem poročilu ne bom našteval vseh znanih dejstev, temveč jih bom bolj povzemal in skušal iz dejstev izpeljavati sklepe. Če bodo v poročilu pomanjkljivosti, lahko te dopolnimo v razpravi.

Naša revija je nastala pred dobrimi šestimi leti, njen ustanovni občni zbor je bil 6. nov. 1968. Znan vam je tedanji položaj v našem kulturnem življenju, ko se je veliko število kulturnih delavcev najrazličnejših pogledov in smeri znašlo brez glasila, v katerem bi mogli ali želeli objavljati. Na raznih krajih je dozorevala misel o potrebnosti nove revije, ki se je potem izrazila v dogovorih in naposled ustanovitvi občnega zbora. Da je šlo res za široko potrebo in široko akcijo, kaže že to, da je bilo zbranih 62 podpisov kulturnih ustvarjalcev. Prav ta številnost in raznolikost ustanovljavcev revije je pripisala tudi odgovorne dejavnike, da se reviji na njeno vlogo dodelili subvencije tedanjega sklada za pospeševanje kult. dejavnosti, medtem ko se je raznim podobnim poskusom odrekli. Tako je revija lahko res začela izhajati. Zalaganje revije je prevzela založba Obzorja.

Že način nastajanja revije je narekoval, da mora biti pluralistična, ne zapisana eni smeri ali glasilo ene skupine, temveč naj daje streho različnim gledanjem in smerem ter omogoča ustvarjalen dialog. Kljub takšni zasnovi je nastal manjši razcep že takoj na začetku, vendar ga moramo pripisati preteklosti: ni bilo mogoče razpršiti nezaupanja, ki se je bilo nabralo v prejšnjih letih med pripadniki različnih revijalnih skupin, in tako je nekaj nekdanjih besedovcev zapustilo nove revije. Sicer pa je revijo zapustil tudi eden glavnih pobudnikov, ker se drugi pobudniki niso strinjali z njegovo zamisljivo revijalne politike. Začetnih težav je bilo torej kar dovolj in zdi se komaj verjetno, da se je revija obdržala ob vsem drugem, kar prinaša težavnega vsako ustanavljanje novega glasila.

Govor glavnega urednika na tem občnem zboru sodelavcev.

Vendar se je revija obdržala in se po začetnih, precej negotovih korakih le toliko uveljavila v našem revialnem krogu, da so ji priznavali pravico do obstoja. Res se je po nekaj letih pokazalo, da revija ne bo povsem tisto, kar smo si zamišljali ustanovitelji. Pokazalo se je tudi, da je ne bodo pisali predvsem tisti, ki so jo ustanavljali, temveč se je krog njenih sodelavcev razširil na razne strani in zajel tudi kaka nepričakovana imena, medtem ko se na njenih straneh niso kazala nekatera, ki bi jih bili pričakovali. Pri tem pa gotovo ni šlo za kako načrtno politiko izdajateljev ali uredništva. Oba ta dva drgana revije sta bila sestavljena v duhu zasnove revije in dovolj večstransko, da ni bilo nikakršne enostranske uredniške politike in dajanja prednosti enim ali drugim, kolikor pri pisanju revije sploh lahko govorimo o takšnih pojavih. Življenje vsake revije ima pač tudi nekaj avtonomnega: po nekih notranjih zakonitostih dobiva svoj obraz, ki ni vedno tisto, kar bi mi želeli, in s to svoje realno podedbo potem priteguje v svoj krog tiste, ki čutijo ~~smogo~~ sorodnost z njo. Res je revija do neke mere takšna, kot so njeni uredniki, predvsem pa je takšna, kot so njeni sodelavci.

Epriče gmetnih in organizacijskih razmer v našem kulturnem življenju je nastanek novega časopisa zvezan s številnimi težavami. Tudi Piču niso bile prihranjene, saj je prišel v zbor slovenskih revij pozneje in je dolgo igral vlogo nekakšne Pepelke, vsaj pri dodeljevanju podpore iz Sklada. To je imelo močan odmev v notranjem življenju revije, saj je morala ostati brez mnogih reči, ki so bile pri drugih revijah samoumevne. Ker smo imeli založnico v Mariboru, smo ostali brez revialnega lekala ali pisarne, ker si tega pač nismo mogli plačati. Prav tako nismo imeli nobene plačane pisarniške moči, recimo tajnika revije, kot je bil v navadi ponekod drugod, vse te dele je prišlo pač na urednike. Zato je uredniško delo terjale velike požrtvovalnosti, rezultati pa vendarle včasih niso bili najboljši. Sodelavci ste te pomanjkljivosti destikrat občutili na svoji koži, recimo pri počasnosti našega odgovarjanja na poslano ipd. Nekatere teh slabosti bi se bile dale ob večjem trudu gotovo še odpraviti, vse pa najbrž ne.

Dokler je bila podpora reviji tako majhna, so se številni sodelavci revije odpovedovali honorarjem, da bi ji s tem zagotovili obstoj. Tudi tej požrtvovalnosti, ki gotovo ni bila majhna, se imamo zahvaliti, da se je revija obdržala in da založnica ni imela posebnih izgub z revijo.

Da lahko revija redno izhaja, potrebuje naročnike in kupce ter sodelavce. Če se najprej ustavim pri naročnikih, te je bilo seveda treba v prvih letih na nove pridobiti in v poznejših obdržati. Okoliščine pri naši reviji se takšne, da je bilo to predvsem na skrbi uredništva in delema izdajateljcev. Kljub temu smo pri naročnikih prehiteli večino slovenskih revij in jih imeli tudi že 1600. V zadnjih dveh letih se je to število ustalilo na okoli 1400.

Z dobivanjem prispevkov se bile spočetka prav tako hude težave in včasih je bilo treba sprejeti tudi kaj, kar ni povsem ustrezalo strogim merilom. Po nekaj letih pa si je uredništvo pridobilo krog stalnih sodelavcev, ki so se jim potem radi pridruževali še drugi, in tako za prispevke v zadnjih dveh, treh letih ni bilo več težav. Seveda je bila še vedno včasih težavna odločitev, katerim prispevkom naj dajemo prednost, in izbira uredništva morda ni bila vselej najboljša, vendar se takim slabostim ne moremo ogniti, če si želimo obdržati možnost svobodnega izbiranja.

Uredništvo se je skušalo držati smernic, ki jih je zbor ustanoviteljcev zapisal v statut revije v 2. členu, ki naj ga tu navedem: "Revija omogoča sodelavcem, da prosto izpovedujejo, uveljavljajo in branijo v njej svoje ustvarjalne nazore in ideje in s tem bogate slovensko kulturno življenje ter prispevajo k razširjanju odprtih vprašanj ustvarjanja in družbenega življanja. Objavljeni prispevki in stališča zavezujejo njihove pisce, pa pa revije kot celote. Revija je mesto ustvarjalnega dialoga."

Te zasnove smo se, kot rečeno, skušali držati in se vseskozi vzemati za svobodo izražanja mnenj. Tudi kulturne dogodke. Morda naših meja smo skušali spremljati v luči te zamisli, zavedajoč se, da je svoboda ustvarjalcev splošna zahteva in da tuja svoboda brani tudi naša. Koliko je bile naše prizadevanje uspešne, ste lahko, dragi sodelavci, presojali sami.

Takšna uredniška politika nam je seveda dostikrat narekovala kritičnost do raznih pojavov, ki so se nam zdeli potrebni kritike. In ker kritičnost velikokrat ni zaželena, se je revija hitro zamerila večjemu delu našega tiska. Ta jo je začel kmalu po prvih letnikih večidel zamolčevati, če pa je že pisal o njej, so bili to največkrat napadi. Svoje vlogo v javnosti si je morala zato revija pridobivati s tem, kar je bilo objavljeno na straneh njenih števil in je prišlo med ljudi, medtem ko so jo javna občila povečini zamolčevala.

V tej zvezi je treba omeniti tudi besne napade na našo revijo, ki jih že nekaj časa objavlja v našem tisku Jože Brejc - Javoršek. Tudi če upoštevamo, da je to občutljiv avtor in da sta bili v Pič odklonilno ocenjeni dve njegovi knjigi, nam to še ne more razumno pojasniti nebrzdanosti teh napadov, ki so povrh še konfuzni in difuzni, saj si je Brejc ustvaril pojem pičevci in pičevstvo, ki naj bi zajemal večino slovenskih kulturnih delavcev. Posebno poglavje je tudi pripravljenost slovenskega dnevnika Delo in še kakega lista, da te ~~napade~~ nekvalificirane napade zvezno objavlja. Mislim, da je to dvojje posebno vprašanje, ki bi ~~se~~ moral naš zbor posvetiti nekaj pozornosti in tudi izreči o tem kako besedo.

Lani je revija vstopila v svoj šesti letnik. Njen položaj v slovenskem kulturnem življenju se je zdel dovolj utrjen in njena potrebnost nedvomna. Kroga naročnikov in sodelavcev sta se ustalila, subvencija, ki jo zdaj podeljuje KSS, se je tudi nekoliko povečala, tako da je bila revija skoraj izenačena z drugimi - seveda pa so to zvišanje več ko pobrali stalno naraščajoči tiskarniški računi. To stalno naraščanje stroškov ob nemožnosti, da se ustrezno zvišajo naročnine, enako ogroža vse slovenske revije. Zato je včasih slišati tudi mnenje, da je slovenskih revij preveč in da bi bilo dobro nekatere združiti. Taki glasovi so spodbudili urednika Sodobnosti Cirila Zlobca, da je v 7. lanski številki svoje revije objavil glosso z naslovom Preveč ali premalo revij in v njej med drugim zapisal: "V zadnjem času se je vendarle začela določena diferenciacija med revijami. Za oko nezainteresiranega opazovavca morda nerazpoznavna, pa vendar v procesu slovenske kulture in literature še posebej dovolj pomembna, predvsem pa naravna, ustvarjalna. ... Naj se zgodi karkoli: sleherna fuzija obstoječih revij bo ustvarila kulturnopolitični problem, ker bo določen krog ustvarjalcev ostal zunaj možnosti. ... Kakšna bo ob siromašenju revialnih možnosti slovenska literarna in kulturna publicistika, ki je življenjsko vezana na revije in si prav v njih šele prav ustvarja pravo tradicijo?"

Vprašanje, ki o njem govori C. Z., namreč da naj bi se zmanjšalo število revij, javno ni bilo zastavljeno. Kljub temu pa se je naša revija po spletu dogodkov znašla pred tem, da je njen nadaljnji obstoj ogrožen in da niti še ni mogla ~~zaključiti~~ lanskega letnika. Kako je prišlo do tega?

Z novim zakonom o javnem obveščanju, ki je bil objavljen v Uradnem listu konec februarja 1973, so bili spremenjeni razni predpisi, ki urejajo izhajanje javnih občil. Da povem to na kratko, za revijo Pič, ki jo je izdajala skupina državljanov, je ta možnost ostala tudi še z novim zakonom, revija pa mora dobiti družbeni organ, tj. predstavnike širše družbene skupnosti, ki jih po 28. členu določi "v okviru soc. zveze del. ljudstva tista občinska skupščina, na katere območju časopis izhaja". Praktično je to pomenilo, da ta družbeni organ imenuje Izvršni odbor republ. konference SZDL. Skupina občanov, ki izdaja list, pa se mora zbrati v društvo, ki se organizira in registrira po predpisih, ki veljajo za društva. Poleg določb, ki jih vsebuje zakon o družtvih, morajo imeti pravila skupine občanov še določbe o izdajanju in urejanju časopisa ter o vodstvu zadev v zvezi izdajanjem časopisa /31. člen/.

Priprav za to, da spravimo izhajanje revije v sklad s tem zakonom, se iz raznih razlogov nismo najbolje lotevali. Vendar smo v predpisanem roku, tj. pred 8. marcem 1974, poslali 18.2. vlogo RK SZDL ter v 12. številki V. letnika /1973/ objavili Sklep o ureditvi ustanovitelskega razmerja med revijo in izdajateljskim svetom revije ter vsebinsko zasnovo revije. Prav tako do 8. marca 1974 bi morala RK SZDL po določilih 88. člena zakona o jav.obv. izdati akt o oblikovanju družbenega organa v skladu s 27. členom istega zakona. Ko takega akta tudi do aprila nismo dobili, smo s penevnim depisem na isti naslov dne 19.4. opozorili na svoje vloge, pa tudi ustne smo večkrat opozarjali, da bi bila potrebna rešitev te vloge. Tako na RK SZDL kot na Sekretariatu za informacije smo dobivali ustna zagotovila, da revija lahko izhaja naprej, ker je s svoje strani storila, kar je bilo potrebno, in je postopek v teku. O zapletih, ki so kljub temu nastajali, be poročal naš odgovorni urednik.

Prav zaradi teh zapletov se nam je poleti 1974 zazdelo, da revije kot skupina državljanov morda ne bomo mogli izdajati, ker so ovire prehude. Med raznimi možnostmi, kako najti drugega izdajatelja, smo se odločili za to, da izdajateljstvo penudimo SZDL. Tako smo dne 22. junija 1974 predsednik izdajateljskega sveta dr. Anton Slodnjak, odg. urednik Lojze Ude in podpisani kot glavni urednik naslovili na IO RK SZDL Slovenije dopis, iz katerega bi Vam, če dovolite, prebral vsaj poglobitve odstavke.

.....

Žal tudi na to vlogo nismo dobili nobenega odgovora, vsaj uradno negdane. Ker je pravni položaj revije s tem ostal neurejen, so se na raznih straneh oglasile upravičene ali tudi neupravičene bojazni, da je nadaljnje izhajanje revije nelegalno. Tudi o tem bo poročal odgovorni urednik. Ker je moje perečilo že dovolj dolgo in ker bomo marsikaj pojasnili še v pogovoru, vas ne bi hotel utrujati s preobširnimi navajanjem podatkov, temveč bi orisal prav na kratke sedanji položaj, v katerem smo obtičali. Gradivo za zadnje, trojno številko lanskega letnika leži še od novembra v tiskarni in se ne stavi, ker je založba prepovedala stavljenje, dokler se ne bi uredil pravni položaj revije. S tem je seveda tudi povsem zavrto delo uredništva, ker ob taki negotovosti ni mogoče uspešno zbirati gradiva za letošnji letnik. Subvencija pri KSS nam je, kolikor smo informirani, še namenjena, vendar tudi tam čakajo na ureditev pravnega položaja revije. Izdajatelj in uredniki imamo zvezane roke, ker smo storili, kar je bilo v naših močeh, naprej pa ne moremo, dokler druga stran ne naredi nobenega koraka. Revija je obtičala v sagati, iz katere je nekaj ljudi ob vsej volji in želji ne more spraviti.

Zato smo tudi sklicali zbor sodelavcev revije, da pred njim razgrnemo položaj in da poskusimo skupno najti ukrepe, ki bi revijo spravili iz tega nevšečnega stanja. Pričakujemo, da boste povedali svoje mnenje o tem, kako naj se reši zlasti vprašanje izdajateljstva revije - torej ali naj vztrajamo pri predlogu, da izdajateljstvo sprejme SZDL Slovenije, ali poskusimo ostati izdajatelj kot skupina državljanov in vložimo pravila. In nadalje naj bi današnji zbor v posebni izjavi orisal sedanji položaj revije in izrazil zahteve sodelavcev, da se ta položaj razčisti in da se stori, kar je potrebno, da bo mogla revija še naprej redno izhajati. Ko se vsi naši poskusi ostali brez uspeha, upamo, da bo vaša beseda imela večje teže in da nas boste učinkovito podprli.

Ljubljana, 3. aprila 1975.

Spoštovani tovariš, predsednik-

Kot tačasni odgovorni urednik revije Prostor in čas imam še poseben interes, da končno uredimo pravni položaj revije, kakor ga zahteva zakon o javnem obveščanju. Brez jasnega odgovora predsedstva Republiške konference SZDL na zadevni vlogi z den 22. junija in 18. dec. 1974 ter na izjavo kulturnih delavcev, sodelavcev revije, z dne 1. febr. 1975 pa nam pravnega položaja revije ni mogoče urediti.

Naj opozorim na nekaj dejstev, ki prav v interesu našega sameupravnega socializma-večjte mi, da se sklicujem nanj s prepričanjem in z mnoge dobre volje-govore za to, da Republiška konferenca SZDL obravna zadevo dobrohotno:

Prenehajte te revije bi napravilo na našo kulturno javnost slab vtis. Zlasti podpisniki izjave z dne 1. febr. 1975 bi bili razočarani. Prenehanje v sedanjem položaju, ob še svežem spominu na gonjo publicista, kakor je Jože Javeršek, bi bilo že celo škodljivo.

V osebnem razgovoru z Vami, 18. dec. 1974, sem opozoril na dejstvo, da je bila Osvoobodilna fronta slovenskega nareda koalicija svetovnih nazorov, čeprav pod odločilnim vodstvom komunistične partije, v skupnem boju proti okupatorjem, za osvoboditev slovenskega naroda. Vi ste odgovorili, da Socialistična zveza delovnega ljudstva prav tako družba ljudi različnih svetovnih nazorov, sečja v skupnem prizadevanju za sameupravni socializem. Vsaj smisel Vašega odgovora je bil tak, čeprav ga ne navajam čisto dobesedno. In tako je. Saj bi bila zgradba sameupravnega socializma na zelo slabetni podlagi, naše družbene vezi bi bile prerahle, če bi gradili sameupravni socializem samo organizirani marksisti. In še o vsičem drugem bi se bilo treba zelo iskreno pogovoriti.

Tudi če se predsedstvo EKSZDL ne odloči za izdajateljstvo te revije, prosim, da odgovorita čimprej. Sodelavci revije Prostor in čas se bodo morali potem pač sami organizirati kot društvo izdajateljev te revije in ~~načrtujejo, da bodo izdajali revijo Prostor in čas~~ izvoliti novega glavnega urednika, kajti dosedanjí glavni urednik Gra-dišnik je odstopil. Tudi kot samostojno društvo izdajateljev revije Prostor in čas bodo računali na uvidevnost in dobrohotnost Socialistične zveze delovnega ljudstva. Pravni položaj revije mora biti čimprej urejen.

S. Terežin *opisto neujem*

J.S. Bepstik, prina. obliki: nisem dolga
Antiprize.

Lojze Ude

Odgovorni urednik revije Lojze Ude zaman išče pomoč pri Mitji Ribičiču, predsedniku SZDL.

SOCIALISTIČNA ZVEZA DELOVNEGA LJUDSTVA SLOVENIJE

REPUBLIŠKA
KONFERENCA

TISKOVNI SVET

Opr. št. 059.4

Datum 23.5.1975

Zadeva

Uredništvo revije "Prostor in čas"

Tiskovni svet pri RS SZDL je na več sejah razpravljal o vprašanju konstituiranja revije "Prostor in čas" po zakonu o javnem obveščanju. Na svoji seji 24. aprila 1975 je tiskovni svet razpravljal o pobudi uredništva revije "Prostor in čas", da naj bi RS SZDL Slovenije prevzela ustanoviteljstvo revije. V razpravi so člani sveta ugotovili, da nimajo zadosti elementov za kakršno koli odločitev o tem vprašanju. Tiskovni svet je sklenil, da bo ponovno razpravljal o tem vprašanju takrat, ko bo od revije prejel novo, popolnejšo temeljno vsebinsko zasnovo revije /v skladu s 24. členom Zakona o javnem obveščanju, Uradni list SRS Štev. 7/73/, ki bo dovolj jasno formulirana, tako da bo viden koncept, namen, pomen, vsebinska orientacija revije in temelji uredniške politike. Kerati s temeljno vsebinsko zasnovo pa bi Tiskovni svet obravnaval predlagano sestavo uredniškega odbora /26. člen Zakona o javnem obveščanju, Uradni list SRS Štev. 7/73/.

O teh stališčih je predstavnik Tiskovnega sveta obvestil odgovornega urednika revije "Prostor in čas" v posebnem razgovoru 29. aprila 1975.

S tovariškini pozdravi!

Priloge tiskovnega sveta:
Janez Rudolf

Ni videti rešitve iz krize. Odločne besede odgovornega urednika zastopniku SZDL.

Taka notranja cenzura je uvajanje policijskih metod tja, kamor ne spada in je nezaupnica piscem, uredništvu, predvsem pa odgovornemu uredniku. To, da ste v včerajšnjem telefonskem razgovoru to ravnanje založbe branili in zagovarjali, me je najbolj zdražilo in me navaja na sklep, da ravnanje založbe že od vsega početka ni iz lastne iniciative. Zelo sem razočaran. Prvi vtis o vas je bil ~~XXXXXX~~ vtis iskrenosti, odkritosti. Zato želim, da bi se moje razočaranje izkazalo za neupravičeno.

Ko je založba ~~na~~ mnogih intervencij, ~~končno~~ le izdala naročilnice za natis sadnjih treh številk lanskega letnika, smo mislili, da je urejeno vsaj to vprašanje. Ko je bila trojna številka skoraj že dotiskana, pa je založba naenkrat spet zahtevala v pregled celotni rokopis oz. že lomljeni tiskani tekst. Elasti je delala težave glede zadnjih treh strani, na katerih je bilo tiskanih nekaj novih recenzij. Prepovedala je natis mirno in stvarne napisanega opravičila sa-radi zamude z zadnjimi tremi številkami. In še vedno ni gotovo, da si pred koncem spet kaj ne izmisli.

Mislim, da je razumljivo, da nastaja zaradi zakasnitve zadnjih treh številk lanskega letnika revije škoda, ^{politična} škoda. ~~XXXXXXXXXXXX~~ ~~XXXXXXXXXXXX~~ Javnost ima vtis, da je revija na proskripcijski listi. Mislim, da bi se morali vi že zaradi tega zavzeti pri založbi, da preneha s takimi metodami-rasen sovraž, če mislite, da je to ^{mi} v interesu sameupravnega socializma. Prihranite ^{mi} ~~mi~~ prosim, to bridko razočaranje.

V včerajšnjem telefonskem razgovoru sta govorila že o ~~drugih~~ ^{vel} dola žnostih, ki jih ima založba do revije. Za lanski letnik velja dogovor: Ko imamo subvencijo Slovenske kulturne skupnosti, oskrbi založba natis te revije in krije morebitni prisankljaj. Ta subvencija, ki pomeni ~~šm-~~ ~~am~~ interes Slovenske kulturne skupnosti na tej reviji, je izdatna finančna podpora. Dosedanji glavni urednik revije trdi, da založba Obzorja z revijo PiC nima izgube. Založba ima obneatudi obveznost aksepedita revije, vraga, kar je s tem v zvezi. Imel sem vtis, morda znotem, da vam to ni dovolj jasno. = "Elemente", ki jih potrebujete, dobite, upam, v kratkem. To zavisi bolj od drugih, kakor od mena.

S spoštovanjem

Lojze Ude

Prepis.

Socialistična zveza delovnega ljudstva Slovenije.

Republiška konferenca

Izvršni odbor

Opr.št.157

Datum 28.5.1975

Tovariš

Lejze U d e

Glavni urednik revije Prester in čas

Ljubljana

Spoštovani!

Zdi se, da se s telefonskimi razgovori ne da odpraviti nekaterih nesporazumov med uredništvom in založbe Obzerja, kot tudi med RK SZDL in Vami, zato predlagamo, da se predstavniki založbe Obzerja, Prester in časa in Tiskovnega sveta sešaneje na RK SZDL na posebnem razgovoru, na katerem bi se temeljito pogovorili o medsebojnih razmerjih. Prosimo, da nam sporočite, če se skinjaate z našo pobudo.

Član izvršnega odbora
RK SZDL Slovenije:

Lemart Šetinc

Prejemam se informacije. Glej na to, da se strinjamo in da predlagam vsi, Slovenska in Dolenjska ali Schindler - Prester!

H. Lj. 1975

Lejze U d e

Zastopnik SZDL predloži sestanek, vendar se iz tega nič ne rodi.

Ljubljana, 2. junija 75

Dragi g. Ude,

zadnjič sem si iz Maribora prinesel tudi program Obzorij za letošnje leto, nisem ga pa pošteno pogledal. Sele zdaj sem videl, da nas v revialnem tisku sploh niso navedli, torej so nas - kljub vsemu, kar sicer slišimo - že odpisali. Lahko da porečejo, da nas niso napisali, ker je stvar negotovaa vendar mislim, da bi bil to samo izgovor.

Nekaj dni sem zdaj premišljal o vsem skupaj in potem sklenil, da se ne bom nič več pogovarjal z založbo in na takih sestankih, ki nikamor ne pripeljejo. Če že kdo, naj se pogovarjajo tisti /Dokler, Saksida .../, ki bi bili morda voljni peljati revijo naprej takšno, kot bi zdaj mogla biti. /Takšna, kot je bila, gotovo ne more več biti./ Zame, ki ne mislim nadaljevati, je to samo izguba časa, pa še jezim se zraven.

Z založbo Obzorja sem imel dolga leta najboljše stike in se tudi nisem imel nič pritoževati. Zdaj bi si moral priti ~~navzkriž~~ navzkriž z njo, tega pa nekako ne zmorem, stalo bi me preveč živcev.

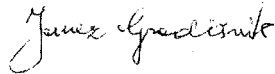
Če uredništvo niti na ovitku zadnje številke za lansko leto ne more dati nobenega pojasnila naročnikom in bralcem, je to tudi dovolj zgovorno.

Položaj bi bil vendarle drugačen, ko bi se bil našel kdo, da bi prevzel moje delo in se odločno zagnal, da doseže vse potrebno za nadaljnje izhajanje. Mislim sem na Mahniča, pa ne more, ko je tako zaposlen. Vam tudi ne moremo nalagati takšnega bremena, saj ste že doslej imeli dovolj truda in izgube časa, ki bi ga bili lahko pametneje uporabili. Moral bi biti kdo, ki je mlajši od nas vseh, pa kaj, ko ga nimamo. Zaželeno bi najbrž bila revija takšnega tipa, kot bi jo lahko izdajala Dokler in Saksida s tovariši, mi pa takšne ne zmoremo.

Če bo SZDL povabila na sestanek na Vaš predlog tudi Doklerja in bo ta prišel, se bo tako videlo, ali je pripravljen tudi kaj delati. Če ne, je brez pomena, da mu kaj pisarim.

Morda ta moja odločitev ni najboljša, ampak nekako dovolj imam vsega. Kolikor lahko interno kaj pomagam, bom še zmeraj rad kaj naredil, teh "uradnih" stikov pa se ne bi več udeleževal, ker zase pri tem ne vidim več pravega smisla.

Brez zamere in lepo pozdravljeni!

Glavni urednik je vnovič okusil grenko spoznanje, da so sestanki brezplodni.

Ljubljana, 13. julija 1975

Dragi profesor Slodnjak-

Izšla je torej tretja številka Prostora in časa, s tem je zaključen 53. letnik 1974. Končano je tudi moje odgovorno uredništvo pri tej reviji. Zelo prav, saj sem v razgovorih in v korespondenci z EKSZDL zaradi te trojne številke in o bodočnosti revije ostal nazadnje sam. Vsi ste se umaknili.

Sem pa se vedno za to, da se sestanemo: Ti, Gradišnik, Mahnič, Dokler (morda tudi Fritz, Saksida...) in jaz, da se pogovorimo, kako naprej. Na sestaneke, kakor ga je predlagal Lanart Šetinc v dopisu z dne 28. maja in o katerem sem Ti splošno, na gre čakati in smo za tako čakanje komaj upravičeni, saj je bil ta sestanek zamišljen tudi kot sestanek z založbo Obsorja, s katero se pa trenutno nimamo kaj razgovarjati. Od mene predlagani sestanek je bil sklenjen v razgovoru s Teboj, Gradišnikom in menoj 26. maja, a se ta sklep ni izvršil. Gradišnik, ki je sicer hvalevredno opravil še vse uredniško delo pri trojni številki, noče. Pravi, da noče več sodelovati pri stvari, ki, tudi v primeru, da bi bila zagotovljena še nadaljnje izhajanje revije, končala nezadovoljivo: revija ne bi bila več isto, kar je bila. To je najbrž restako glede vrste prispevkov-težišče na leposlovju ali na družboslovju? verjetno pa tudi glede idejnosti prispevkov. Mislim pa, da je še vedno mogoče, da bi bila revija Prostor in čas relativno še najbolj zadovoljna, kritična revija na Slovenskem. Mnogo bi bilo, odvisno od uredništva. Sicer pa ni to morda tak nov moment, da bi se smeli nanj sklicevati. S tem je bilo treba računati morda že po samem zakonu o javnem obveščanju, gotovo pa od tedaj, ko sta Ti in Gradišnik prišla na idejo, da predlagata, naj prevzame izdajateljstvo te revije SZDL. Vlogo z dne 22. junija 1974, ki sta jo sestavila, sem sicer podpisal tudi jaz, a z neprijetnim občutkom. Bil sem vedno predvsem za to, da se sodelavci revije organizirajo kot društvo izdajateljev in se šele tako organizirani razgovarjajo s SZDL o tem, kar je po zakonu o javnem obveščanju potrebno. Nisem prepričan, da bi bil po tej poti končni rezultat drugačen, vsekakor pa bi bilo naše stališče v razgovorih s SZDL močnejše.

Sem slej ko prej za sestanek, na katerem bi se o vsem tem iskreno pogovorili. Pustiti vprašanje bodočnosti revije kar v nemar, se mi ne zdi prav. Sem seveda ne morem storiti ničesar, odločilnega.

Kopijo tega pisma pošljem še Gradišniku, Mahniču, Doklerju in morda še komu.

Lepo pozdravljen!

Ljudez Ude

Ljudez Ude naznanja, da je naposled izšla zadnja (trojna) številka Prostora in časa, tuhta pa, kako bi se dala revija vendarle še peljati naprej.

Ljubljana, 23. marca 1977

Spoštovani g. profesor,

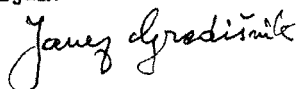
minevajo tedni in meseci, o kaki obnovi Prostora in časa pa ni nič slišati. Verjetno se zdaj že deli denar za podporo revijam, in če revije pri tem ni zraven, pač nima nobenih možnosti.

Kakor veste, že prej nisem verjel, da bi se dalo kaj doseči. Mislim pa, da bi bilo treba vsaj dobiti nekakšen odgovor, ki bi dejansko stanje tudi formalno potrdil. Za svojo osebo se zavzemam za to že iz praktičnega razloga, ker je treba nekako likvidirati revijin aparat, kolikor ga še ostaja. Tu je nekaj rokopisov, ki jih je treba vrniti avtorjem /kar je uporabnih, sem sicer izročil J. Mahničju/; midva z ženo še vedno hodiva na pošto, gledat v revijin predal. Sicer je pošte zdaj že malo, tu pa tam pride še kaka knjiga, in v zameno prihajajo nekateri listi in revije, ker ponekod pač še ne vedo, da revija ne izhaja več, saj tega še Matej Dor ne ve /ali se dela, kot da ne ve/. Tudi to je treba nekako končati, listom se zahvaliti in jim sporočiti, da zamenjave zanje ni več, predal pa morda še nekaj časa pustiti za zapoznelo pošto, vendar tudi ne več prav dolgo. Mislil sem, da bom to "službo" lahko prepuštil komu iz novega uredništva, vendar prav nič ne kaže, da bo kaj takega.

Mogoče ste mnenja, da se dajo te reči urediti kako drugače. Vsekakor pa jaz nimam pravzaprav nobene pravice več - dolžnosti pa tudi ne, natanko vzeto - da bi še dobival revijino pošto, čeprav seveda rad pomagam, da stvari dobijo nekak konec.

Kdo bi Vam dal kak dokončen odgovor, ne vem. Morda bi pisali J. Doklerju, naj vendar pove, ali ima še kakšno upanje, morda bi L. Ude vprašal na Soc. zvezi, kaj in kako mislijo. Odlaganja je bilo navsezadnje že dovolj, zdaj menda lahko rečejo tudi kako jasno besedo. In če so oni naredili križ čez revijo, ga bomo morali pač tudi mi. Tistim, ki včasih tožijo nad njeno usodo, odgovarjam z mislijo, ki jo mislim tudi zares: lepo je, da je takšna revija izhajala šest let.

Prav lepo Vas pozdravljam!

Resignacija poldrugo leto po prenehanju izhajanja Prostora in časa. Nobenih upov za prihodnost, vendar vsaj tolažba, da je takšna revija lahko izhajala šest let.

Kubelenc, 12. 11. 2001

Dragi Janež,

Udetovo pismo Šetincu leta 1975 je najbrž redek dokument, ki vsaj do neke mere osvetljuje položaj Prostora in časa v kritičnem času, ko njegovo izhajanje ni bilo v skladu z zakonom o javnem obveščanju. Moj spomin, razen za psiološke situacije, nikoli ni bil dober, še posebej pa so v njem nastale velike luknje po temeljitem pretresu možgan ob avtomobilskem karambolu, ki sem ga komaj preživel. Celotno področje revialnega tiska, ki sem ga sam pogala ustanavljati in pri katerem sem tako ali drugače sodeloval (Mlada pota, Problemi, Prostor in čas, Sodobnost, Borec) mi je bilo skoraj v celoti izpuhtelo iz spomina, kar je bil tudi vzrok, da sem pred leti pregledal vsaj tiste tri revije, pri katerih sem bil (so)ustanovitelj in (so)urednik oziroma pri katerih sem spadal v vodilno jedro. Kar sem ob vnovičnem prebiranju teh revij dognal in doumel, sem napisal in objavil v Borcu.

Preden sem se odločil za ta korak, sem nekajkrat poskušal spodbuditi tudi druge sedelavce omenjenih revij, da bi se skupaj lotili rekonstrukcije našega (so)delovanja v njih. Vabil sem Pahorja, Tebe, Debenjaka, Doklerja, Pirnata in Saksido. Najbolj se je odzval Debenjak, ki je tudi napravil načrt, kaj naj bi kdo prispeval h skupni oceni naših revij. Njegov predlog je bil tematski, vsak od vidnejših urednikov naj bi obdelal določeno vsebinsko področje. Pahor je pobudo pozdravil, toda ni bil pripravljen napisati kaj novega, navajal je le vire, kjer je svoja stališča že izpovedal. Skratka, ni kazalo, da bi lahko kaj naredili skupaj, zato sem se pregledovanja revij lotil sam, predvsem zaradi obnove lastnega spomina.

Kljub večmesečnemu delu, ki sem ga vložil v to, je tudi tisto, kar sem o tem napisal le del problematike, povezane z našimi revijami. Svoje pripombe na objavljeno so napovedali vsaj trije od zgoraj omenjenih, Ti pa si doslej edini, ki si odprl konkretno vprašanje, dokumentirano z Udetovim pismom.

Ni razloga, da bi dvomil v dejstva, ki jih navaja Ude. Gre le za njihovo razumevanje in interpretacijo. Najš podvig, da smo revijo ustanovili kot državljani, brez "družbene" podpore od vsega začetka, je bil za tisti čas gotovo izjemen in za vladujočo politiko vsaj moteč, če ne kar politično neprimeren in nesprejemljiv. Dotlej so vse revije nastajale pod okriljem politike. Najbrž je ustanovitev Prostora in časa celo spodbudila nastanek zakona o javnem obveščanju, ki je vse bistvene kompetence okrog revil dal Socialistični zvezi. Da bi se ustanovitelji revije lahko konstituirali kot društvo izdajateljcev revije, je bila čista iluzija, predvsem Udet, ki bi kot pravnik lahko vedel, da takšna rešitev v tedanjem pravnem sistemu ni bila predvidena in tudi ne bi omogočala družbenega financiranja, ki je bilo namenjeno izključno družbenim subjektom.

Kot pravnik sem ob sprejetju zakona o javnem obveščanju zagotovo vedel in tudi povedal, da je izhajanje naše revije postalo nezakonito in da za takšno nezakonitost po zakonu odgovarja

Obujanje spominov se nadaljuje, marsikaj pa bo za vedno pozabljeno.

odgovorni urednik. Sicer, formalno, po zakonu, tudi odgovorni urednik nisem bil, kot Ti nisi bil glavni urednik. Prav verjetno je, da sem na to opomnil tudi vodilne v tiskarni Moškrič. Zagotovo pa s tiskarno nisem nikoli imel pomembnejšega stika. Tisk revije so naročala Obzorja, k njim so prihajali tudi računi in Obzorja so jih poravnala.

S sprejetjem zakona o javnem obveščanju je tudi financiranje s strani Obzorij postalo nezakonito, saj se je družbeni denar lahko trošil le v družbeno priznane namene, ne pa v korist privatne združbe brez pravnega statusa, kot smo tedaj bili uredniki revije. Možno je, da so pri Obzorjih to spoznali po mojem opozorilu, prav tako verjetno pa je, da so spoznali sami, saj je zakonitost in smotrnost finančnega poslovanja poznal vsak računovodja.

Opozorilo tiskarni in prenehanje financiranja s strani Obzorij, je bilo objektivno utemelejno s samim novonastalim statusom revije, po sprejetju zakona o javnem obveščanju.

Seveda sem se zavedal zagatne situacije od vsega začetka naše revije. Sam pri sebi sebi pa sem le upal, da tako uglednih ljudi, kot ste bili mnog^o med ustanovitelji, politika le ne bo upala povsem zavrniti. Spričo Udet^a, Slodnjaka, Pahorj^{ja} in drugih, jaz za politiko nisem bil upoštevanja vredna postavka. Povzročal sem ji le težave in zaplete. Dokler sem imel na svoji strani J. Vipotnika in direktorja Borca Josipa Logarja, so mi še pustili dihati. Toda Vipotnika sem razočaral, Logar pa je sam doživel politično nezaupnico. Imel sem nekaj slabih izkušenj z vodstvom SZDL, še posebej z Ribičem. Niso mi dovolili študija zgodovine v Cambridgeu, za kar sem bil že dogovorjen s Fitzroyem Mcleanom, niso mi dali dovoljenja, da bi se udeležil predstavitev moje knjige v New Yorku, itd. Zaradi Zapisnika sem bil dve leti v policijski preiskavi, metali smo me iz Partije in iz službe.

Z Ribičem in njegovimi podložniki nisem bil pripravljen komunicirati in tudi nisem verjel, da bi l^oomogočili izhajanje revije. To spoznanje je dozorevalo postopoma, končalo pa se je z odstopom z mesta odgovornega urednika. To je bilo pogojeno tudi z občutkom, da me Vaše kščanskosocialno jedro revije doživlja bolj kot nujno zlo, saj sem bil pobudnik ustanovitve revije, nisem pa pri vas, kljub vaši strpnosti, opazil resnične pripravljenosti n^j na idejni ali ne vem kakšen drugi pluralizem. Seveda vam nisem mogel zameriti, da ste to, kar ste, temveč sem se le sklenil umakniti, saj je v meni vse bolj dozorevalo tudi spoznanje, da dogajanje okrog revij le ni tako pomembno, kot se mi je nekoč zdelo. Od neprestanih konfliktov sem bil tudi utrujen. Svojo življensko vlogo sem usmeril v lastno osebno delo, v pisanje.

Ne vem, ali sem Ti s tem obšnim pisanjem vsaj nekoliko pojasnil, da so bile razsežnosti mojega delovanja nekoliko bolj komplicirane, kot jih je videl Ude. Seveda pa še vedno ne vem, zakaj Udetovo komuniciranje z SZDL ⁱⁿ bilo uspešno in kaj je bil neposreden povod za prenehanje revije. Tvoj spomin je zagotovo boljši od mojega, pa mi boš nekoč razložil, kakšen je bil dejanski finale Prostora in časa.

Lep pozdrav!

Vladimir Kavcic

Rudi Pergar, *Obraz 3*, perorisba, 70 x 50 cm.

Cvetka Hedžet Tóth

Odzivi na delo dr. Vojana Rusa *Žive vrednote antifašizma*

Antifašizem – odločitev za etiko

Ko avtor ob izidu svoje krajše knjige z naslovom *Žive vrednote antifašizma* (1996) in ob petdeseti obletnici zmage nad fašizmom spregovori o pobudah za njeno nastajanje, opozori na to, kako je doživljal osvobodilni boj v letih 1941–1945. Njegovo osebno doživljanje je bilo zelo močno predvsem zaradi tega, ker ga je čutil kot »silovito moralno rast Slovencev«. ¹ To ni zanemarljiv razlog, zakaj je petdeset let po koncu vojne izpostavil v svojih razmišljanjih prav moralno problematiko dobe, ki nas je kot narod trajno zaznamovala – bolj kot katerakoli druga prej.

Iz vsake vrstice njegovega dela prepričljivo zveni trditev, da je bila odločitev ljudi za sodelovanje v osvobodilnem boju izrecno in najprej etična – etizacija sveta, kakor bi dejali danes. Tako poudarja, »da je svetovni antifašizem sprožil možnost takih antropološko-vrednostnih in socialno-vrednostnih sprememb človeštva, ki jim ni para v zgodovini, in da je antifašizem porodil žive in nove realne vrednote, ki bodo morda pomenile novo zgodovino človeštva.« ² Zato takratne množične soudeležbe ljudi nikakor ne moremo presojati najprej politično, še manj seveda ideološko. Etična odločitev pa je pomenila načelno odločitev za povsem določene vrednote.

Tako nam ta krajša knjižica že s svojo naslovno obliko postavlja vprašanje, kaj so sploh vrednote in kaj določa njihovo bistvo.

Avtor nas prepričuje, da poznamo njihovo vsebino že zelo dolgo. Temu vse-
kakor velja pritrditi, saj je že nekoč, davno pred nami, Aristotelu jasno, da imeti
vrednote pomeni imeti določeno držo. Vrednota je namreč nerazvezljiv spoj
med določeno idejo oziroma vednostjo in delovanjem. Kot taka pomeni spo-
znanje, ki prehaja v delovanje. Vrednote so torej nekaj delujočega, učinkujejo
povezovalno, tvorijo pristno človeško skupnost: jaz povezujejo s ti in vse nas v
mi. V prenesenem pomenu to delo apelira na potrebo po obnovi vrednot, da bi
ljudje zares razvili presežek dobrega v človeku in človeštvu, da bi v tem našem
svetu dejansko domovali in ga spremenili v vsem prijazno domovanje.

Pri nastajanju dela je avtorja spremljala »sorodnost med osvobodilnimi,
krščanskimi in socialističnimi vrednotami in da so tako poudarjene vrednote
Združenih narodov«. ³ Skratka, pristne vrednote so občečloveške, s svojo hu-
mano naravnostjo ne delujejo izločevalno, temveč nasprotno – naravnane so
povezovalno in ne poznajo meja in omejitev.

Antifašizem je pomenil novo razpotje človeštva. Dal je nove in realne vred-
note v trenutku ene najbolj izrazitih alternativ znotraj sodobne zgodovine, saj
je bilo razpotje »med globalnim, vsečloveškim dobrim in globalnim zlom« ⁴
močnejše kot kdaj prej v zgodovini. Vendar, povojni čas ni vedno potrjeval anti-
fašističnih vrednot, vsaj v tem smislu ne, da bi pomenile tudi novo zgodovino
človeštva – žal.

Ni malo dejstev iz povojnega razvoja, ki kažejo na to, da je antifašizem ope-
šal, in zmagovit pohod liberalizma na določenih področjih že skoraj dokazuje
pokončanje antifašizma. Ostaja vprašanje, za kakšen konec gre dejansko, če se
posebej sprašujemo o vrednotah antifašizma.

Že takoj na začetku knjižice *Žive vrednote antifašizma* je avtor vrednote
borcev proti fašizmu opredelil z motivi resnične svobode, resnične pravično-
sti in človečnosti. ⁵ Zato kritično postavlja vprašanje, ali je čas po zmagovitem
boju antifašizma s fašizmom zares nadaljeval s temi vrednotami in ali smemo
opazovati petdesetletno obdobje od konca vojne kot dejansko nadaljevanje teh
vrednot. Podane so bile nove zgodovinske možnosti za prevlado tistih humanih
vrednot, ki so v zavesti posameznikov že zelo dolgo učinkovale kot idealne,
svetle točke duhov posameznikov, žal pa ne kot realizirana človeška skupnost.
Kljub temu »so družbene posledice zmage antifašizma nekaj izjemnega v vsej
preverljivi in pisani svetovni zgodovini zadnjih sedem ali osem tisoč let«. ⁶

S temi njegovimi stališči je mogoče spremljati vse posamične prispevke, ki
tematsko segajo od opisa in analize krščanskih temeljev Evrope, razmišljanj o
odnosu med politiko in moralo, tudi o povsem konkretnih dogajanjih na Bal-
kanu po letu 1991, do pojma odgovornosti v prelomnih in usodnih trenutkih.
Seveda se avtor kritično sprašuje o soodgovornosti filozofije in teorije pri pro-

cesu oblikovanja koncepta, ko gre za pojem napredka in za razvoj moralno-vrednostnih stališč. Pri tem izrecno poudarja potrebo po dialoški, odprtosti, strokovnosti in pluralizmu. Če označujemo za bistvo duha pluralizma duh razlik, potem gre tukaj prvenstveno za to, da naj bodo vse te ideje žive, da bi jih pristno živeli, kot jih je skušala generacija pripadnikov Osvobodilne fronte.

Ko že iz polstoletne razdalje avtor spregovori o smislu žrtev antifašističnega boja, zelo odločno pove: »Za junaštvo in moralno čistost milijonov padlih antifašistov ni nobena knjiga in noben bronast kip niti od daleč zadosten spomenik. Njim je edini dostojni spomenik postavilo življenje sodobnega človeštva – žive sodobne vrednote.«⁷

Jezik, v katerem piše dr. Rus, je zelo komunikativen, njegov slog je prijeten in prepričljiv. Prav vsaka tema daje čutiti in vedeti, da vse, o čemer je pisal, ni zgolj teoretsko naravnano, temveč gre za živo in živeto življenje, ki je avtorja vedno preverjalo v njegovi človečnosti – tudi takrat, ko je zrl smrti naravnost v oči.

Iz tega soočanja izhaja njegovo trajno sporočilo, ki je po svoji vsebini pretresljivo, a tako zelo zgledno: sklenil je, da nikdar in nikomur ne bo storil tega, kar so drugi njemu v najbolj nečloveških razmerah, takrat v zaporu in koncentracijskem taborišču, v katerih so ljudi nečloveško mučili, zatirali, jim kratili najbolj osnovno pravico, človeško dostojanstvo.

Skratka, sprejmi za trajno vrednoto svojega življenja to, da ne boš počel krivic in hudega drugim, čeprav si sam vse to moral izkusiti na lastni koži. Samo še z znanim latinskim rekom »Neminem laede, imo omnes, quantum potes, iuva!« (Nikomur ne škoduj, temveč pomagaj vsem, kolikor moreš!) je mogoče opisati vsebino te moralne vrednote, ki je in ostaja – po mnenju zelo mnogih filozofov – resnična in prava vsebina vse morale.

V čem so nove, izjemne možnosti človeštva, kakor se avtor sprašuje že z naslovno obliko na predstavitvenem pogovoru, ko postavi vzporednice z zdajšnjim časom, če ali ko govorimo z vidika kontinuitete vrednot antifašistične koalicije. So te možnosti dane v najboljši meri z zdaj prevladujočim liberalizmom?

Tu seveda nastane krepka zagata, zato eden izmed razpravljavcev o knjižici *Žive vrednote antifašizma* odločno odgovarja. Njegovo misel navajam v daljši, izvirni obliki: »Antifašizem je imel in ima vedno v prvi vrsti ne proliberalni naboj, temveč socialistični.«⁸ Iz te, moram priznati, smeje ugotovitve v nadaljevanju beremo: »V petdesetih letih po drugi svetovni vojni in porazu vojaškega fašizma je liberalom uspelo izenačiti fašizem s socializmom (komunizmom) pod oznako totalitarizma. Socializem je bil pač edina svetla točka, ki je koncentrirala upor zoper fašizem. To ni bil liberalizem. Liberalizem je s celokupnimi

vrednotami v resnici zakuhal fašizem. Tako je bil fašizem in z njim nacizem odgovor na miselni svet, ki ga je dirigiral liberalizem. Ta miselni svet se je po vzpostavitvi fašizma in po padcu fašizma potuhnil. V boju proti fašizmu je bil liberalizem nemočen, zato tudi nima nobenih neposrednih zaslug znotraj anti-fašizma.«⁹

Kako nelagodno se počuti človek, ko zre in presoja liberalizem, ki ga obkroža in določa kot povsem gotova stvarnost. Kot da bi nekaj postalo nepremakljivo – le za kako dolgo?

Zgodba o liberalizmu

Sežem k novejšim delom tujega izvora, ki opozarjajo na to, kako iz sodobnih teoretskih razmišljanj izginjajo pojmi kot utopija, upanje in podobno. Pojmi, ki smo jih še v nedavni dobi tako iskreno negovali, da ne rečem, v nje celo verovali. Mnogi izmed nas se ne sramujemo naglas priznati, da nam je bilo lepo – povrh smo bili še mladi.

Tako časti liberalizem danes kot enega svojih najpomembnejših pojmov pojem tolerance in ne več tega, kar je bilo še spontano občutje našega burjevestniškega obdobja okrog in leta 1968, namreč, pojem solidarnosti najširših svetovnih razsežnosti.

Kot ugotavlja Joachim Fest v uvodu svoje, sicer v nemščini pisane knjižice *Razbite sanje* z zelo značilnim podnaslovom glede na zdajšnji čas – *O koncu utopične dobe* –, sodi k bistvu vseh zgodovinskih prelomov ne samo to, da se spreminjajo odnosi, ampak da se hkrati z njimi spreminjata tudi mišljenjski vzorec in pojmovni aparat. Samo še nedavne sanje, iz katerih so črpala navdih prevratna gibanja, celo sodobne revolucije, so se končale kot »zastarele metafore«. ¹⁰ Tako smo soočeni s stanjem, ko so nekdanji levičarji, »zasanjani demokraciji in verniki socializma, čez noč postali liberalci«, marksizem in utopija pa sta se spremenila samo še v »moro preteklosti«, ¹¹ kot ugotavlja eden izmed virov, prav tako pisanih v nemščini, po znanem sesutju socializma v letu 1989.

Spet je pred nami zgodba o liberalizmu, zato nadaljujem s tole ugotovitvijo iz naših razmer: »Današnji svet je spet prišel pod hegemonijo liberalizma, ki ni zainteresiran, da se opeva zmaga nad fašizmom. Liberalizem doživlja fašizem kot dvakratni poraz: najprej je fašizem premagal liberalizem, nato pa ga je premagal še antifašizem.

Velika vrednota svobode, ki je liberalizmu dala ime, je postala jalova. Svobodo kot vrednoto je na zastavo obesil socializem. Pod to zastavo je bila osvojen Evropa in nato veliki deli sveta.

Prav tako veliko geslo enakosti ni potegnilo ljudi v družbeni boj in antifašistični odpor skozi liberalistično interpretacijo, temveč šele skozi socialistično. Liberalizem je tudi gluh, povsem gluh za pravičnost, solidarnost, partnerstvo, ki so se na novo oblikovali prav v protifašizmu. Socializem je namesto fašizma obljubil drugačno, boljšo demokracijo, demokracijo življenja, kar je postalo vrednota in inspiracija za iskanje praktičnih rešitev. Socializem te svoje naloge še ni realiziral.«¹²

In razmere pri nas, ko analiziramo razloge za množično priključitev ljudi v vrste antifašističnega boja? Vsekakor je bila bistvena odločitev za nove, življenja in človeka dostojne vrednote; te so ljudi nagovorile, zato so jih »zgrabili«, in to dejstvo vsekakor »ni bila manipulacija. Socializem je tedaj imel kaj ponuditi veliki večini Slovencev in tudi zato so prešli na pozicije antifašizma.«¹³ Zato nekam zelo grenko, čeprav streznitveno, delujejo tale razmišljanja: »Za slovenska tla je treba poudariti, da je podobno vlogo kot liberalizem igral politični katolicizem. V boju proti fašizmu ni imel kaj ponuditi, kar bi zgrabilo ljudi. Ponujal je svojo hegemonijo in cerkveno nadoblast, v obliki, ki jo je prakticiral v prvi polovici dvajsetega stoletja. Prav zato je bil glavni sovražnik tisto gibanje – torej neposredni konkurent v državi in ne tuj vojaški škorenj in ideologija, ki ga je nosila.

Proslave ob petdesetletnici zmage nad fašizmom so bile okleščene vrednotnega dela zato, ker se je po novem treba sramovati socializma. Socializem pa je vrednotno najbolj neposredno prežemal antifašizem.«¹⁴

Teh besed se ne da zamolčati, čeprav bi bilo bolje – z vidika zdaj čaščenega pojma tolerance in popularnega liberalizma –, da bi si človek ne delal nepotrebnih hipotez in kakšne neljube, trajne zamere. Toda odločitev za vrednote je zelo konkretna, tako da ne moreš več biti vsem všeč – recimo, tako po malo-meščansko, da se človek ja ne bi komu zameril.

Socializem – organizirana človečnost in solidarnost

Sprašujem se še enkrat: kaj je ta vrednota, ki smo jo tako zelo ponosno imenovali socializem, se z njo istovetili in jo negovali – ne kot zdaj interpretirani totalitarizem, utelešeno zlo vse svetovne zgodovine, ampak kot vrednoto, idejo pristne človečnosti, organizirane solidarnosti.

Za etizacijo sveta gre najprej, za solidarnostno organizirano skupnost in pravno urejeno celoto. In etični um naj bi obvladoval zgodovino, pravo, medčloveške odnose. Tu ne morem zamolčati imena nemškega filozofa Hermanna Cohena (1842–1918), ki je novokantovsko in še zelo judovsko religiozno usmer-

jen. In naj mi bo dovoljeno, da z njegovimi nazori končam svoja razmišljanja o antifašizmu, ki se je pri nas navdihoval v ideji socializma, čeprav se dobro zavedam, da ta trenutek razpravljam – morda – že v deželi, socializmu skrajno neprijazni in sovražni. Želim si, da bi to ne bilo res.

Torej, nekdo globoko religiozen kot Hermann Cohen prisega na etizacijo sveta in pri tem govori o socializmu kot svetovnem procesu. Kako je to možno? Zakaj mu njegova osebna religioznost ni zadoščala in le zakaj je z navdušenjem in deklarativno izražal svojo naklonjenost ideji socializma? Z njim je kot teoretik razreševal probleme zgodovine novejšega časa, zato ne preseneča tale zapis, ko razmišlja o jobovstvu našega časa:

»V resnici ni le napredek etične kulture, temveč posredno tudi napredek etične znanosti, da vprašanje optimizma v našem stoletju, če se ne oziramo na zabavno filozofijo, nadomesti problem socializma. Job naše dobe ne sprašuje več, ali človek sploh ima več sonca kot dežja, temveč ali neki človek bolj trpi kot njegov bližnji in ali v pravici ugodja, ki ljudi razdeljuje, obstaja predvidljiva povezava, da presežek ugodja za enega člana v kraljestvu nravi naredi pomanjkanje drugega za logično usodo. S to spremembo v teodicejski postavitvi vprašanja se izraža koincidenca čistega, formalnega nravnega zakona z najvišjim blagrom, z najvišjim, namreč, z edinim, ker v brezpogojnem ni nobenega stopnjevanja.«¹⁵ Je Cohen od tako razumljene odrešenjske ideje pričakoval mnogo preveč, se morda smemo spraševati danes, ko naj bi se po mnenju mnogih iztekla velika zgodba napredujočega optimizma?

In kaj je sporočilo organizirane človečnosti po Cohenu?

Ideja človeštva, ki izhaja iz svetosti človeštva v prav vsakem človeku, pomeni nov imperativ v zgodovini novejši dobe. V organizirani skupnosti ljudi je tudi edino pripoznana etična stvarnost, kot taka pa z vsem zavezana konkretnosti, ki ji je religiozno naravnani Cohen prislunil celo do te mere, da je skušal odgovarjati na vprašanje – tisto, ki je za vsakega teoretika najmanj hvaležno, namreč: Kako in tudi s kakšnimi sredstvi? Za primat praktičnega uma gre najprej, celo v svetopisemskem pomenu, po katerem lahko premineta zemlja in nebo, »toda nravnost mora ostati.«¹⁶ Za kaj takega je potrebna volja, celo ogromno volje. Kakor ni biti brez mišljenja, tako tudi ni ideala brez volje in hotenja. Ideal kot posebnost moralne biti dokazuje samostojnost čiste volje nasproti mišljenju ter spoznanju in tako razumljen ideal tudi ustvarja novo bit. Ta ideal kot organizirana človečnost se po Cohenu imenuje socializem in celotna novokantovska usmerjenost je popularizirala dojemanje socializma kot etično nujnost.

Hermann Cohen je tako utemeljitelj novokantovsko razumljenega etičnega socializma, še posebej marburške šole, kamor prištevamo med drugim še imena naslednjih, tudi mednarodno priznanih in odmevnih filozofov: Paul Natorp

(1854–1924), Karl Vorländer (1860–1928), Ernst Cassirer (1874–1945). Cohen in Natorp sta delovala na univerzi v Marburgu, od tod tudi ime za šolo.

Glede etičnega socializma med temi filozofi ni enotnega mnenja, s katerimi deli Kantove misli utemeljevati socializem in njegovo pravo bistvo. Kljub razhajanjem jim je skupno izhodišče, ki ga je nakazal Cohen, namreč, poskus socialistične rekonstrukcije Kantove etike. Tukaj velja najprej upoštevati, da to ni nikakršen politični program, ki bi si prizadeval za prestižno priznanje znotraj kake levo usmerjene stranke. Je le teorija, globoko ozaveščena refleksija o tem, da svet potrebuje radikalno novo idejo o človeštvu, ki je stopilo v 21. stoletje. Iztek dvajsetega stoletja spremljajo razmišljanja o socialni državi, ki nemara ni daleč od pogledov teh ljudi, Cohenovih še posebej, ko vsaj posredno lahko rečemo, da v družbi porajajočih se socialnih krivic ni miru in blagostanja.

Gre med drugim za načelo solidarnosti, ki naj ne bi docela onemelo pod težo načela konkurence kot zdaj popularnega izhodišča za napredek. Le kakšen napredek naj bi bil to, če bi zatajil človečnost, ki si jo je človeštvo, kot vemo na podlagi zgodovinskih dejstev, izbojevalo za grozljivo visoko ceno.

Temeljno sporočilo njegove etike je etizacija sveta, ki je heglovsko razumljivi socializem po njegovi kritični teoretski presoji ne more opraviti.

Zelo odločno in že skoraj preroško leta 1896 svari: »Socializem je utemeljen v pravu, če je utemeljen v idealizmu etike.«¹⁷ Zdaj je njegova očitna novokantovska drža kot klic nazaj h Kantu, kot je razvidno že zaradi tega, da bi s Kantovo pomočjo podal umnost etizacije sveta, ki je po njegovem obetala človeštvu zelo veliko.

Prvi, ki je po Cohenovem mnenju izrekel načelo socializma, je bil ravno Kant s svojim kategoričnim imperativom, po katerem človek nikdar ne sme biti porabljen zgolj za sredstvo, kajti človek je smoter sam po sebi, dobesedno s Kantom rečeno: »Je namreč zaradi avtonomije svoje svobode subjekt moralnega zakona, ki je svet (*heilig*).«¹⁸ Svetost kategoričnega imperativa Cohen razkriva kot svetost samega bivanja svetovnih razsežnosti. S to svetostjo je razkrita umnost človeštva v njegovi človečnosti. Cohenova teorija socializma se zato glasi: »V primerjavi z idejo človečnosti se ideja družbe, ideja socializma nanaša na posamezno bitje človeka, in šele z njim se dovrši pojem človeka. Pojem končnega smotra je sedaj jasno postavljen kot pojem samosmotra. »Ravnaj tako, da boš človečnost v svoji osebi, kakor tudi v osebi vsakogar drugega, vsakokrat uporabljal hkrati kot smoter, nikdar zgolj kot sredstvo.« Te besede izražajo najgloblji in najmogočnejši smisel kategoričnega imperativa; vsebujejo moralni program novega časa in vse prihodnosti svetovne zgodovine.«¹⁹ V tem vidi Cohen tudi »novi smisel svobode«.²⁰

Celotno človekovo delovanje je izpostavljeno presoji tega »čemu«, zato Cohen nadaljuje: »Noben smoter, ki bi ga človek, eden kot vsak drugi, imel le za delovno orodje, ne sme veljati za moralnega, v katerem namreč ne bi izvrševal smotra svojega lastnega bivanja, svojega lastnega pojma, v katerem ta ne bi deloval kot končni smoter. Ideja prednosti smotra človečnosti s tem postane ideja socializma, da je vsak človek definiran kot končni smoter, kot samosmoter.«²¹ Iz Cohenove utemeljitve smisla etizacije sveta dobimo še tale razmišljanja o dobrem: »Vprašanje najvišjega dobrega, svetovno najboljšega, ni vprašanje metafizične razprave, ni vprašanje kozmologije, ki je Grke glede »zla v svetu« odvrnila od racionalne teologije, temveč je vprašanje etike, ki se razreši z določitvijo vsebine moralnega zakona. O onem lahko obstajajo spori, o regulativni ideji moralnega zakona pa naj zavlada soglasje.«²²

Če je Cohen verjel v moč socializma kot pravo idejo organiziranega človeštva, potem tega ne omogoča čisto nič drugega kot idealizem etike. In šlo mu je za »etiko socializma«, ne za »poezijo utopij«.²³ Ko se po vsem izrečenem spet vprašamo, v čem je smisel idealizma etike po Cohenu, razberemo tole: »Samosmoter poraja in določa pojem osebe, temeljni pojem etike. Golo sredstvo je stvar, ki je kot stvar gospodarske dejavnosti, blago. Delavec zato nikdar ne sme biti obračunan kot zgolj blago, niti za višje smotre domnevnega nacionalnega bogastva ne; »vedno« se ga mora obravnavati »hkrati kot smoter«.²⁴

Danes, ko se je izteklo stoletje, ki ga je Cohen kot mislec pričakoval z dostojanstvenim mirom in s svojim idealizmom etike, ni nepomembno vprašanje: Ali se včerajšnji socializem – pretežno boljševiskega izvora – ni sesul med drugim zaradi tega, ker ni imel etike? In če je ni imel, kaj je bil dejanski razlog za to?

Bo v prihodnje možna renesansa socializma na podlagi etike, ki bo omogočila etizacijo sveta kot zares ozaveščena zgodovina človeštva in ki bo – oziroma naj bi – po najbolj tragičnih odisejadah 20. stoletja svet in razmere v njem začela spreminjati v pristen prostor za domovanje vseh ljudi, vsega človeštva? Pustimo pri tem ob strani vprašanje, kako bi se ali se bo morda imenoval ta socializem, morda tudi s katerim drugim izrazom, kot je, recimo, že omenjena socialna država. Takrat bo svet blizu Kantovi ideji večnega miru in ideja o zemeljskem raju bo sporočilo o tem, da je eshatologija resnice – sicer Blochov izraz,²⁵ ki ga je dobil s Cohenovo pomočjo²⁶ – končno na pohodu.

Toda ta dan še ni prišel, ni se še zgodil. Ta trenutek, samo hip po nedavnem sesutju socializma boljševiskega izvora, ni jasno, ali je volja človeštva docela transparentna, da bi že prepoznavali ideal, ki ga po Cohenu nikdar ni brez odločnega hotenja po organizirani človečnosti.

Opombe

- 1 Vojan Rus, Nove izjemne možnosti človeštva, *Anthropos*, 1997, letnik 29, št. 1–3, str. 363. V isti številki revije so bile objavljene tudi razprave ob izidu avtorjeve knjige, med njimi tudi moj krajši prispevek o omenjenem delu (str. 362), ki jih je organiziralo ČZP Enotnost. V pričujočem prispevku nadgrajujem nekatera svoja razmišljanja o vrednotah, podanih v knjižici *Žive vrednote antifašizma*.
- 2 Dr. Vojan Rus, *Žive vrednote antifašizma*, ČZP Enotnost, Ljubljana 1996, str. 5.
- 3 Vojan Rus, *Nove izjemne možnosti človeštva*, str. 363.
- 4 Dr. Vojan Rus, *Žive vrednote antifašizma*, str. 6.
- 5 Prav tam, str. 7.
- 6 Vojan Rus, *Nove izjemne možnosti človeštva*, str. 364.
- 7 Dr. Vojan Rus, *Žive vrednote antifašizma*, str. 8.
- 8 Igor Lukšič, Oveneli antifašizem?, *Anthropos*, 1997, letnik 29, št. 1–3, str. 359.
- 9 Prav tam.
- 10 Joachim Fest, *Der zerstörte Traum. Vom Ende des utopischen Zeitalters*, Seidler, Berlin 1991, str. 8.
- 11 Hauke Brunkhorst, *Der entzauberte Intellektuelle. Über die neue Beliebigkeit des Denkens*, Junius, Hamburg 1990, str. 68.
- 12 Prav tam.
- 13 Prav tam, str. 360.
- 14 Prav tam.
- 15 Hermann Cohen, *Kants Begründung der Ethik – nebst ihren Anwendungen auf Recht, Religion und Geschichte*, Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1910, str. 368.
- 16 Prav tam, str. 429. Cohen uporablja izraz *Sittlichkeit*, kar praviloma slovenimo kot nravnost, pogosteje kot moralnost. Nekateri etike ločujejo med individualno, tj. subjektivno moralnostjo, ki jo imenujejo nravnost, in objektivno, družbeno moralnostjo ali kar moralo. Etika pa pomeni že izdelan nauk, ki upošteva tako individualno kot družbeno moralno zavest. Pri Cohenu ni strogega razlikovanja med nravnostjo in moralo, že zaradi tega ne, ker je morala človeka kot posameznika možna šele na družbeni ravni, znotraj smotrno organizirane skupnosti, ki jo povezuje ideja človeštva kot najvišjega ideala, po katerem vsak posamezni človek dojema človeštvo v svoji osebi, kot to, kar je sveto. Ideja človeštva zato pomeni človečnost, kar je in ostaja po Cohenu sinonim za humanizem.
- 17 Hermann Cohen, *Einleitung mit kritischem Nachtrag zur neunten Auflage der Geschichte des Materialismus von Albert Lange*, Brandstetter Verlag, Leipzig 1914, str. 112.
- 18 Immanuel Kant, *Kritika praktičnega uma*, Analecta, Ljubljana 1993, str. 86.
- 19 Hermann Cohen, *Ethik des reinen Willens*, Bruno Cassirer Verlag, Berlin 1921, str. 322.
- 20 Prav tam, str. 323.
- 21 Prav tam.

- 22 Hermann Cohen, *Kants Begründung der Ethik – nebst ihren Anwendungen auf Recht, Religion und Geschichte*, str. 367.
- 23 Hermann Cohen, *Einleitung mit kritischem Nachtrag zur neunten Auflage des Geschichte des Materialismus von Friedrich Albert Lange*, str. 115.
- 24 Prav tam, str. 113.
- 25 Ernst Bloch, *Atheismus im Christentum*, Gesamtausgabe 14, Suhrkamp, Frankfurt 1977, str. 85.
- 26 Hermann Cohen, *Religion der Vernunft aus den Quellen des Judentums*, Fourier, Wiesbaden 1988, str. 337.

Ivka Križnar

Slovenski (Peti) bataljon Prve krajiške udarne proletarske brigade

S pisek borcev Slovenskega bataljona, ki ga navajam, je sestavljen iz podatkov iz knjige *Spomenica Prve krajiške udarne proletarske brigade*. V njej so podatki za okrog osem tisoč borcev te brigade, od katerih je padlo, umrlo ali izginilo med vojno 2192 borcev, od tega 79 žensk. Kdaj je izšla knjiga, ni razvidno. V Sloveniji se je pojavila oktobra 1994. Izdajatelj knjige je Skupščina občine Prijedor, tiskala pa jo je Vojna štamparija v Splitu. Med člani odbora za pisanje in izdajo knjige ter v sami redakciji ni naveden noben Slovenec. Res je, da je bil tedaj čas hudih bojov v Bosni, vendar je Odbor skupnosti borcev Slovenskega bataljona, ki ga je vodil Milan Peroci, dostavil podatke uredništvu že pred vojno v Bosni in Hercegovini.

Prva krajiška brigada je bila ustanovljena 21. maja 1942 v Lamoviti pri Banja Luki. V letu 1942 do oktobra 1943 je vodila boje po Bosni. Že leta 1942 je bil v brigadi Slovenec Turčinovič Matija - Rudi, rojen v Trstu. Vanjo je vstopil 18. septembra 1942, padel pa je že 4. novembra istega leta pri napadu na Bihać. Pokopan je v Zavaljah. Potem je brigada prešla v Srbijo, leta 1944 se je bojevala v Črni gori in se zopet vrnila v Srbijo. Jeseni 1944 je imela pomembno vlogo pri osvoboditvi Beograda. Potem so jo za mesec dni poslali v Vršac, nato pa spet v Beograd, kjer je bil, točneje v Zemunu, 27. novembra 1944 ustanovljen njen Slovenski oziroma Peti bataljon. Brigada je končala svojo bojno pot 15. maja 1945 v Črni na Koroškem.

V Slovenski bataljon so se prijaviili predvsem Slovenci, ki so jih leta 1941 pregnali s Štajerske in Gorenjske v Srbijo, ali pa Slovenci, ki so že pred vojno

živel v Srbiji. Podatki o Slovencih, navedeni v Uvodu knjige, na strani deset, se ne ujemajo z dejanskim številom slovenskih borcev v sami knjigi. V Uvodu namreč piše, da je padlo, umrlo med vojno ali je bilo pogrešanih 83 Slovencev, kar predstavlja 3,78 odstotka vseh borcev. Po podatkih, ki jih dobimo, če seštejemo številke v sami knjigi, pa je bilo v Slovenskem bataljonu 440 borcev, med njimi 36 žensk. Padlo, umrlo za ranami, ujetih in potem ubitih je bilo 83 Slovencev in 5 Slovenk, skupaj jih je torej bilo 101. Od teh je bilo osem Slovencev razporejenih v druge enote, tako da so padli izven svojega matičnega bataljona, vendar sem jih kljub temu vključila v priloženi seznam borcev Slovenskega bataljona.

Poudariti moram izreden napor Odbora skupnosti borcev Slovenskega (Petega) bataljona v zbiranju podatkov o borcih, še posebej o padlih. Na tem mestu bi se rada zahvalila predsedniku Odbora, Milanu Perociju, za požrtvovalnost – v zbiranje podatkov in dopolnjevanje seznamov je vložil veliko truda in časa.

Največ Slovencev je padlo 17. januarja 1945 pri Opatovcu. Pokopani so v Lovasu. Že 28. decembra 1945 jih je nekaj padlo pri Otoku. Pokopani so v Komletincih. Zadnje žrtve so padle 6. aprila 1945 v Brčkem, kjer so tudi pokopane. Več ranjencev iz teh bitk je umrlo v raznih bolnicah.

Mislim, da bi bilo prav, da bi bili podatki o borcih Slovenskega (Petega) bataljona Prve krajiške udarne proletarske brigade objavljeni v reviji *Borec*, saj je razmeroma malo ljudi v Sloveniji prejelo navedeno knjigo. Mnogi sorodniki in prijatelji padlih borcev Slovenskega bataljona bodo zadovoljni z objavo, še posebej, ker je iz seznama razvidno, kje so pokopani njihovi svojci. Grobove padlih v Lovasu, Komletincih, Brčkem še lahko obiščemo. Upam, da se bodo razmere toliko uredile, da bomo lahko brez strahu obiskali omenjene kraje.

Seznam borcev Slovenskega (Petega) bataljona Prve krajiške udarne proletarske brigade

1. Aleš Alojza Franc, roj. 1925 v Beogradu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
2. Arbajter Ivana Anton, roj. 1922 v Gruškovcu pri Ptuj
3. Artič Franja Luban, roj. 1926 v Mariboru
4. Avgustin Tomaža Stanko, roj. 1916 v Radgoni,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
5. Babnik Ivana Vladimir, roj. 1909 v Ljubljani
6. Bahun Andreja Engelbert, roj. 1910 v Trstu
7. Bajec Franca Franc, roj. 1917 v Postojni
8. Bajuk - Eržen Matevža Marija, roj. 1925 v Javorjah v Poljanski dolini
9. Barut Josipa Ivan, roj. 1924 v Bosanskem Brodu
10. Baškovič J. Rezika, roj. 1922 v Brežicah
11. Batagelj Pavla Zvonimir - Zvonko, roj. 1928 v Mariboru
12. Bavcon - Žagar Staneta Danica - Miša, roj. 1924 v Sr. Dobravi
13. Bavčar Franca Ivan, roj. 1914 v Selu pri Novi Gorici
14. Bavdek Jožeta Stojan, roj. 1926 v Ljubljani
15. Belčič Stevan, roj. 1913 na Ptuj
16. Bele Avgusta Miroslav, roj. 1904 na Uncu
17. Bele Josipa Miroslav, roj. 1899 v Novem mestu
18. Berce Lojzeta Dušan, roj. 1925 v Dornberku,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
19. Bernardi - Križnič Bosa, roj. 1922 v Beogradu
20. Bezenšek Jožeta Karol, roj. 1924 v Slovenskih Konjicah,
padel 28.12.1944 pri Otoku, pokopan v Komletincih
21. Bitenc Ivana Ivan, roj. 1911 v Savskem mostu,
umrl hudo ranjen 23.4.1945 v Vinkovcih, kjer je tudi pokopan
22. Bizjak Ante, umrl 15.1.1945, pokopan v Ljubi pri Šidu
23. Bizjak Štefana Bernard, roj. 1909 v Spodnji Otlici,
padel 11.4.1945 v drugi enoti
24. Bizjak Ivana Ivan, roj. 1914 v Kalu nad Kanalom
25. Bobič Ferda Nande, roj. 1918 v Stranicah pri Slovenskih Konjicah
26. Bogataj Josipa Zlatko, roj. 1925 v Škofji Loki
27. Bohte Matije Fanika, roj. 1915 v Vinji vasi,
padla 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopana v Lovasu
28. Bole Antona Zdravko, roj. 1910 v Trstu, padel 6.4.1945 v drugi enoti
29. Bozovičar Pavla Rado, roj. 1920 v Škofji Loki,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
30. Božencvet Janez, roj. 1921 v Mestinjah
31. Božič Ignaca Evgen, roj. 1905 v Podmelcu
32. Bratina Radomira Ladislav, roj. 1927 v Lincu
33. Bratkovič Kazimirja Bojan, roj. 1926 v Ljubljani

34. Bratkovič Franca Viljem, roj. 1910 v Biljah
35. Brečko Valentina Stanko, roj. 1911 v Hrastniku
36. Breznik Franca Adolf, roj. 1921 v Labinjah
37. Butina Mihe Jože, roj. 1915 v Ajblju
38. Capuder Leona Aleksij - Saša, roj. 1921 v Melincih, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
39. Capuder Leona Bogdan, roj. 1924 v Melincih
40. Cetinski Josipa Alojz, roj. 1920 v Rajšelah
41. Cetinski Mihaela Rudolf, roj. 1917 v Škriljah
42. Cizelj Josipa Aleksander, roj. 1896 v P. Zomaci pri Bjelovaru
43. Colnarič Martina Alojz, roj. 1923 v Staršah
44. Colja Jožeta Zdenko, roj. 1906 v Škrbini pri Sežani
45. Cvirn Martina Alojz, roj. 1913 v Zgornjem Prebukovju
46. Czurda Karla Jeromin, roj. 1925 verjetno v Lebaru
47. Černe - Vidovič Ivana Elza, roj. 1925 v Logatcu
48. Črneka Rada, roj. 1902 v Borštu pri Trstu
49. Černuta Antona Andrej, roj. 1922 v Logu nad Mangrtom
50. Čevnja Alojza Silvo, roj. 1906 v Trstu
51. Čič Leopolda Leopold, roj. 1923 v Guštanju
52. Čobal Janeza Bogomir, roj. 1928 na Planini pri Rakeku
53. Čobal Janeza Ivan, roj. 1926 na Planini pri Rakeku
54. Čok Andreja Dušan, roj. 1912 v Trstu
55. Čok Andreja Marija, roj. 1914 v Lonjeru
56. Čok Karla Milan, roj. 1906 v Lonjeru
57. Črnič Matije Nikola, roj. 1912 v Dolencih pri Črnomlju
58. Debenjak Štefana Pavel, roj. 1915 v Lokarjih pri Celju
59. Dekleva Jožeta Gorazd, roj. 1901 v Permanih
60. Dekleva Jakoba Vekoslav, roj. 1923 v Mali pristavi pri Postojni, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
61. Delamea Jožeta Bogomira - Milka, roj. 1913 v Dravogradu, padla 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopana v Lovasu
62. Dobovišek Rudolfa Rudolf, roj. 1917 v Šentjurju pri Celju
63. Dokler Zvonimirja Janez, roj. 1927 v Kočevju
64. Dolar Pavla Bernard, roj. 1922 v Zagorju ob Savi
65. Dolenc Karole Josip, roj. 1912 v Železnikih
66. Dolenc Jerice Vladimir, roj. 1927 v Ortneku
67. Dolinšek Emerika Zoran, roj. 1922 v Rušah pri Mariboru
68. Dolščak Antona Albin, roj. 1910 v Podturjaku, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
69. Dolžan Franje Drago, roj. 1924 v Celju
70. Dolžan Franje Franjo, roj. 1923 v Celju
71. Dominko Franca Franc, roj. 1903 v Vodnjanu
72. Dostal Pavla Dušan, roj. 1919 na Ptujju
73. Eferl Janka Janko, roj. 1922 v Mariboru
74. Eferl Janka Stanko, roj. 1925 v Mariboru

75. Engelsberger Hinka Marko, roj. 1927 v Kočevju
76. Erjavšek Matevža Konrad, roj. 1923 v Valburgi
77. Faletov Matije Vekoslav, roj. 1924 v Mariboru
78. Ferlan Ivana Vojislav, roj. 1924 v Beogradu
79. Ferluga Lea Božena, roj. 1926 v Pirotu,
padla 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopana v Lovasu
80. Ferme Jakoba Franc, roj. 1904 v Šmarjah pri Jelšah
81. Flere Pavla Pavle, roj. 1924 v Mariboru
82. France Franca Dolfe, roj. 1905 v Puli
83. Franetič Jožefa Viktor, roj. 1919 v Trstu
84. Frelih Antona Tone, roj. 1920 v Ljubljani,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
85. Furlan Jožeta Jože, roj. 1921 v Podragi
86. Furlan Antona Mirko, roj. 1919 na Slapu pri Vipavi
87. Gaj Emila Marko, roj. 1925 v Ljubljani
88. Gajzer Avgusta Otmar, roj. 1922 na Ptuj
89. Gašperšič Antona Ladislav, roj. 1921 v Premu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
90. Gergurič Antona Jože, roj. 1921 na Vrhu pri Fari
91. Gergurič Antona Matija, roj. 1919 v Sapniku,
padel 6.4.1945 pri Brčkem, kjer je tudi pokopan
92. Glazer Janka Matija, roj. 1917 v Rušah pri Mariboru,
padel 6.4.1945 v drugi enoti
93. Glušič Martina Edvard, roj. 1905 v Ljubljani
94. Godicelj Karla Slavko, roj. 1918 verjetno v Bogovini
95. Golob Emila Emil, roj. 1909 v Trstu
96. Gorišek Mirka Viktor, roj. 1923 v Rušah pri Mariboru,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
97. Gostinčar Jožefa Vinko, roj. 1896 v Ljubljani
98. Goznikar Jožefa Jože, roj. 1902 na Vrhu nad Laškim,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
99. Graberc Katarine Franjo, roj. 1909 v Ormožu
100. Graberšek Ivana Josip, roj. 1898 v Ljublinju
101. Grafenauer Zdravka Ljudevit, roj. 1902 v Blači na Zali
102. Grašič Ivana Mitja, roj. 1926 v Kranjski Gori
103. Grivec Stanka Milan, roj. 1926 v Ormožu
104. Grmek Mihajla Anton, roj. 1910 v Kobjeglavi
105. Groznik Josipa Ferdinand, roj. 1909 v Puli
106. Gujič Kamilo, roj. 1928
107. Guzelj Andreja Vencelj, roj. 1901 verjetno v Sovodnju
108. Hilkovič - Šemrl Hilda, roj. 1915 v Trstu
109. Hočvar Janeza Anton, roj. 1902 v Spodnjih Mladetičah
110. Hočvar Ivana Zoran, roj. 1926 v Krogu pri Murski Soboti
111. Hočvar Cirila Zoran, roj. 1927 v Krogu pri Murski Soboti
112. Horvat - Antolin Mihaela - Katka, roj. 1921 v Bratonic

113. Horvat - Majdič Janeza Stanislava, roj. 1925 v Ljubljani
114. Hren Luke Anton, roj. 1924 v Rečici ob Savinji
115. Hribar Alojza Anton, roj. 1907 v Podkornu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
116. Hribernik Viktorija Viktor, roj. 1923 v Postojni
117. Husar Alojza Franc, roj. 1917 v Krogu pri Murski Soboti
118. Jakulin Alojza Marijan, roj. 1915 v Ljubljani,
padel 6.4.1945 pri Brčkem, pokopan v Brčkem
119. Jan Ignaca Stanislav, roj. 1927 v Mariboru
120. Jandl Ivana Danica, roj. 1911 v Šmartnem na Pohorju
121. Janiš Jožefa Ludvik, roj. 1912 v Geršaku
122. Japelj Andreja Albin, roj. 1913 v Ljubljani
123. Javornik Antona Vinko, roj. 1901 v Pletovarju
124. Jelerčič Franca Franc, roj. 1927 v Velikem polju
125. Jelušič Josip, roj. 1907
126. Jermol Antona Anton, roj. 1910 v Friedbergu v Avstriji
127. Jug Mihaela Ladislav, roj. 1914 v Trstu
128. Jugovič Luke Vinko, roj. 1923 v Škofji Loki
129. Jurca Jožefa Josip, roj. 1886 v Koprivi pri Sežani
130. Jurinec Franca Roman, roj. 1911 v Mariboru
131. Justin - Seručar Franca Stana, roj. 1924 v Šentjurju pri Celju
132. Juvan Ivanka, roj. 1915 v Dravogradu
133. Kačič Karla Karel, roj. 1906 v Ljubljani
134. Kadunc Jožeta Jože, roj. 1903 verjetno v Sostrem
135. Kambič Janka Janko, roj. 1921 na Bledu
136. Kamšek Franca Alojz, roj. 1923 v Kočevju,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
137. Kastelic Josipa Alojz, roj. 1922 v Cerknici
138. Kastelic Josipa Franc, roj. 1916 v Cerknici
139. Kauran Alojza Mirko, roj. 1924 v Šomatu,
padel 7.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
140. Kavčič Jožeta Jože, roj. 1907 v Lipi pri Novi Gorici
141. Kavčič Matevža Jože, roj. 1900 v Šmartnem pri Litiji
142. Kavčič Franca Leopold, roj. 1910 v Lipi pri Novi Gorici
143. Kefeler Petra Milorad, roj. 1928 v Trstu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
144. Kenda Boštjana Ferdinand, roj. 1922 v Krnicah pri Idriji
145. Keše Albina Albin, roj. 1912 v Hamburgu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
146. Kimovec Franca Stanko, roj. 1923 v Hrašah pri Smledniku
147. Klajnšek Marije Ivan, roj. 1916 v Trnovcih pri Ptujju,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
148. Klemenc Milana Aljoša, roj. 1926 v Mariboru
149. Klemenčič Franca Martin, roj. 1906 v Strejcih

150. Kline Jožeta Vladimir, roj. 1915 v Puli,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
151. Knap Vojteha Ljubomir, roj. 1924 v Nišu
152. Kobau Franca Gvido, roj. 1903 v Kostanjevici
153. Kocmut Drage Drago, roj. 1919 v Mariboru
154. Kocuvan Franca Adolf, roj. 1908 v Trotkovi
155. Kočevar Antona Jože, roj. 1925 v Šempetru pri Novi Gorici,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
156. Kokot Franca Jakob, roj. 1912 v Gorenjskem Vrhu
157. Konič Josipa Karlo, roj. 1908 v Techendorfu v Avstriji
158. Konič Jožeta Miroslav, roj. 1921 v Ozeljanu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
159. Koprivc Janeza Stanko, roj. 1918 v Pazidolu pri Celju
160. Koprivšek Franca Jože, roj. 1909 v Braslovčah,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
161. Koprivšek Franca Karlo, roj. 1913 v Bukovžlaku
162. Koren Albina Jože, roj. 1926 v Zagorju,
padel 6.4.1945 pri napadu na Brčko, kjer je tudi pokopan
163. Koropec Valentina Valentin, roj. 1901 v Novi vasi pri Slovenski Bistrici
164. Koroša Franca Andrej, roj. 1895 v Veržēju
165. Korošec - Dakskobler Janeza Marija, roj. 1923 v Dravogradu
166. Korošec Janeza Viktor, roj. 1907 v Videžu pri Slovenski Bistrici
167. Kos Ivana Karel, roj. 1915 v Mariboru
168. Kos Jerneja Franc, roj. 1898 v Gabrški Gori pri Škofji Loki
169. Kos Jerneja Pavle, roj. 1902 v Gabrški Gori pri Škofji Loki
170. Kosmač Antona Stanislav, roj. 1911 v Borštu pri Kopru,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
171. Košir Matije Lovro, roj. 1899 v Bistrici pri Trziču
172. Kotnik France Bogomil - Sulica, roj. 1905 v Ljubljani
173. Kovač Rudolfa Silva, roj. 1909 v Ložu
174. Kovačič - Jan Ignaca Zdenka, roj. 1922 v Mariboru
175. Kraglj Ivana Jože, roj. 1914 v Zavodnjah
176. Kraigher Antona Dimitrije Mitja, roj. 1926 v Šoštanju
177. Krajnc Alojza Bogdan, roj. 1920 v Tinju pri Slovenski Bistrici,
ujet 17.1.1945 pri Opatovcu, 7.5.1945 so ga ustrelili ustaši pri Zagrebu
178. Kralj Josipa Franjo, roj. 1908 v Hrastniku, ranjen 23.11.1944 pri Otoku, umrl
3.1.1945 v bolnici v Sremski Mitrovici
179. Kramar Florjan, roj. 1919 v Mozirju
180. Kramaršek Ivana Franc, roj. 1916 v Brezovi
181. Kramer Josipa Leon, roj. 1916 v St. Poltnu v Avstriji
182. Kraševac Jožeta Alojz, roj. 1911 v Gornji Prekopi
183. Križaj Antona Miloš, roj. 1923 v Orehku pri Postojni,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
184. Križanc Adolfa Miloš Milutin, roj. 1920 v Ljubljani
185. Križnic Zoran, roj. 1931 v Beogradu

186. Krkoč Ivana Stanislav, roj. 1922 v Ljubljani
187. Krstič Tolazzi Tome Miroslava, roj. 1922 v Zemunu
188. Kuhar Mihaela Janez, roj. 1915 v Doliču pri Murski Soboti, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
189. Kukec Ivana Ladislav, roj. 1919 v Čakovcu
190. Kušcer Mihe Miljutin, roj. 1897 v Trstu
191. Kutin Ivana Janko, roj. 1926 v Volarjih
192. Lap Jožeta Matej, roj. 1905 v Verju
193. Lapajne Ivana Miloš, roj. 1925 v Murski Soboti
194. Lavrič Katavina Franjo, v Okonini
195. Leban Andrej, roj. 1923 v Novi Gorici
196. Lednik Ivana Janez, roj. 1921 v Mežici
197. Lednik Ivana Štefan, roj. 1922 v Mežici
198. Legat Franca Janez, roj. 1924 v Poljčah
199. Lenarčič Jožeta Jože, roj. 1926
200. Lešnik Mirka Boris, roj. 1930 v Mariboru
201. Lešnik Mirka Metka, roj. 1928 v Radljah
202. Lešnik Mirka Mirko, roj. 1920 v Radljah, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
203. Lešnik Mirka Srečko, roj. 1924 v Radljah, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
204. Lešnik Mirka Vladimir, roj. 1925 v Vidmu pri Ptuj
205. Lintner Henrika Vojteh, roj. 1904 v Ljubljani
206. Lipoglavšek Terezije Branko, roj. 1921 v Zagrebu
207. Lučič - Baškovič Jožefa Terezija, roj. 1922 v Žejnu
208. Lukanc Alojza Anton, roj. 1922 v Dravogradu, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
209. Luteršek Marija Dragutin, roj. 1920 v Zemunu
210. Macarol Jožeta Dimitrij, roj. 1901 v Komnu
211. Mačkovšek Franje Andrija, roj. 1923 v Beogradu
212. Magdič Jožefa Štefka - Zlatka, roj. 1925 v Makolah, ranjena 17.1.1945 v boju pri Opatovcu, umrla 2.2.1945 v bolnici v Vukovarju, kjer je tudi pokopana
213. Majcen Mirka Milivoj, roj. 1928 na Ptuj, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
214. Makuc Antona Aleksije - Aco, roj. 1926 na Ohridu v Makedoniji
215. Malenšek Jožeta Zlatan, roj. 1925 v Mariboru
216. Malneršič Ivana Rudolf, roj. 1923 v Matenji vasi pri Postojni, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
217. Marčič Franca Jožef, roj. 1913 v Mariboru
218. Maren Antona Janez, roj. 1912 v Šentrupertu
219. Maren - Držaj Petra dr. Marija, roj. 1914 v Stični
220. Marinčič Antona Tone, roj. 1906 v Clevelandu
221. Marion Matije Sikst, roj. 1912 v Puli
222. Marovt Antona Franc, roj. 1914 v Bočni ob Dreti

223. Mate Rudolfa Marjan, roj. 1921 na Ptuj
224. Matko Antona Anton, roj. 1920 verjetno v Prilozju
225. Mavrič Petra Dušan, roj. 1925 v Mariboru
226. Medik Ivana Ciril, roj. 1922 v Ormožu
227. Medik Franje Hinko, roj. 1924 v Veliki Nedelji
228. Medved Franca Dušan - Jaka, roj. 1921 v Oplotnici
229. Mehle Ivana Miran, roj. 1923 v Celju
230. Melihen Florjana Vera, roj. 1920 v Mariboru
231. Mešiček Jožeta Ivan, roj. 1915 v Blanci
232. Metličar Martina Alojz, roj. 1911 v Vinskem Vrhu pri Šmarju, padel 14.3.1945 pri Šaregradu, po vojni prekopen in pokopen v domačem kraju
233. Mežnar Antona Josip, roj. 1901 v Libeličah
234. Mihev Ivana Ivan, roj. 1921 v Mežici
235. Mijovič Alojza Majda, roj. 1923
236. Miklavčič Franca Marjan, roj. 1910 v Kranju
237. Mikuž Štefana Alojz, roj. 1917 v Podkraj
238. Milič Božidar, roj. 1920 v Nabrežini
239. Milohanovič Ivan, roj. 1910
240. Mirt Antona Anton, roj. 1924 v Brestanici
241. Mišič Alojz, roj. 1897 v Cerknici
242. Mlakar Alojza Jože, roj. 1906 v Pensilvaniji, padel v drugi brigadi
243. Mlinarič Franja Milan, roj. 1923 v Središču ob Dravi
244. Mozetič Franje Franc, roj. 1908 v Renčah
245. Mozetič Jožeta Franc, roj. 1922 v Bukovici pri Novi Gorici, padel 28.12.1944 pri Otoku, pokopen v Komletincih
246. Može Janeza Emil, roj. 1911 v Ljubljani
247. Može Antona Jože, roj. 1913 v Dolenji vasi pri Sežani
248. Mraz Karla Karlo, roj. 1915 v Neumarcku v Nemčiji, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopen v Lovasu
249. Mrzelj Ivana Vital, roj. 1907 v Trstu
250. Muri Mihe Cilka, roj. 1918 v Črni na Koroškem, ranjena pri Otoku, umrla v bolnici v Beogradu, po vojni posmrtni ostanki prenešeni v Mežico
251. Muršič Jurija Rudolf, roj. 1911 v Župečji vasi pri Ptuj
252. Naglič Ignaca Anton, roj. 1914 v Žireh
253. Namestnik Ludvika Kristijan, roj. 1907 v Ožbaltu
254. Nanut Franca Silvan, roj. 1919 v Buzetu
255. Ocvirk Jurija Lojzka - Slavica, roj. 1916 v Vojniku
256. Ojstršek Jože, roj. 1904 v Hrastniku
257. Orel Mihaela Zmagoslav, roj. 1896 v Skopem pri Sežani
258. Ostrouška Josipa Josip, roj. 1905 v Trstu
259. Ostrouška Milana Milan, roj. 1922 v Povirju

260. Paleček Vaclava Dušan, roj. 1922 v Gorenji vasi pri Škofji Loki, padel 7.4.1945 pri Brčkem, pokopan v Brčkem
261. Palir Franca Franc, roj. 1921 v Trbovljah
262. Palir Franca Ivan, roj. 1916 v Zagrebu
263. Pavlin Franca Ivan, roj. 1916 v Zagrebu
264. Paulič Rudolf, roj. 1907 v Sv. Vidu pri Planini
265. Pavlič Jurija Marko, roj. 1894 v Podvinu
266. Pavlin Ivan, roj. 1924 v Mozirju
267. Pavletič Franca Stanislav, roj. 1920 v Strnišču, padel 7.4.1945 pri Brčkem, pokopan v Brčkem
268. Pavletič Ivana Jordan, roj. 1922 v Vrtojbi, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
269. Pečnik Josipa Branko, roj. 1923 v Gospiću
270. Pegan Ivana Pavle, roj. 1911 v Senožečah
271. Pelicon Franc, roj. 1921
272. Peras Ignaca Avguštin - Milorad, roj. 1910 v Zagajcu
273. Pernarčič Alojza Ludvik, roj. 1917 v Začretu
274. Pernat Alfonza Bojan, roj. 1916 v Sv. Lovrencu na Pohorju
275. Pernat Alfonza Hrabro, roj. 1919 v Sv. Lovrencu na Pohorju
276. Peroci Franca Milan - Jure, roj. 1922 v Studencih pri Mariboru
277. Peršič Ivana Avgust, roj. 1921 v Ozeljanu
278. Peštaj Alojza Lojze, roj. 1917 v Celju
279. Petovar Lovra Miroslav, roj. 1918 v Ivankovcih, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
280. Petrovič - Medik Franja Božena, roj. 1923 v Veliki Nedelji
281. Pimpl Ivana Ivan, roj. 1921 v Rogatcu, padel 20.4.1945 pri Bukovlju pri Podvinskem, kjer je tudi pokopan
282. Pirc Daniela Danilo, roj. 1901 v Šentvidu pri Ljubljani
283. Pirec Mirka Dušan, roj. 1921 v Mariboru
284. Pirtoušek Dominika Dominik, roj. 1906 v Lomači, padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
285. Pišot Antona Alojz, roj. 1914 v Batujah
286. Pivec Matije Franjo, roj. 1898 v Poljčanah
287. Plahuta Franca Alojz, roj. 1907 v Jurklostru
288. Planinc Milutin, roj. 1910 na Dunaju
289. Planinšček Rozalije Bogomil, roj. 1918 v Gorici pri Dobrni
290. Plazar Ivana Karlo, roj. 1918 v Hrastniku
291. Plečko Franca Franc, roj. 1901 v Ljubljani
292. Plešnar Franca Franc, roj. 1900 v Lescah
293. Podobnik Alojza Ludvik, roj. 1924 v Selu pri Žireh
294. Pogačnik Mihe Rajko, roj. 1913 v Ljubljani
295. Poličnik Ivana Ivan, roj. 1900 v Juvanjah
296. Poljanc Jožefa Stanislav, roj. 1904 v Podbukovju
297. Potočnik Franca Franc, roj. 1915 v Ljubstavi

298. Povhe Franca Alojz, roj. 1916 v Raki,
padel 1945 v drugi enoti
299. Poženel Antona Anton, roj. 1923 v Bučah
300. Požlep Dragutina Anton, roj. 1925 v Srebrenici
301. Praznik Ivana Stanislav, roj. 1913 v Vidmu pri Krškem
302. Pregavc Danilo, roj. 1904 v Trstu,
umrl aprila 1945 v bolnici v Vinkovcih
303. Prelog Franca Janez, roj. 1924 v Zagojčih
304. Prohinar - Majcen Mirka - Marija, roj. 1924 na Ptuj
305. Puncer Matije Vinko, roj. 1905 v Radečah
306. Pušnik Franca Mirko, roj. 1915 v Dovžah
307. Rajhard Vilibalda Viktor, roj. 1922 v Kranjski Gori
308. Rak Ivana Dušan, roj. 1925 v Mariboru,
ranjen, umrl 24.1.1945 v bolnici v Sremski Mitrovici, pokopan v Opatovcu
309. Rak Avgusta Janez, roj. 1921 v Mariboru
310. Rakovec Rudolfa Rudolf, roj. 1914 v Ljubljani,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
311. Rasinger Friderika Emil, roj. 1913 v Podkornu
312. Ravbar Alojza Alojz, roj. 1923 v Vogljah
313. Ravnik Jožefa Josip, roj. 1908 na Jesenicah,
padel v drugi enoti
314. Rebec Franca Karlo, roj. 1910 v Kilovčah
315. Rečnik Ivana Ivan, roj. 1925 v Celju
316. Rejec Ivana Albert - Mladen, roj. 1899 v Tolminu
317. Renar Ivana Jože, roj. 1923 v Sv. Tomažu pri Sežani
318. Repenšek Antona Milan, roj. 1922 v Ljubljani,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
319. Resnik Ignaca Franc, roj. 1915 v Banjaloki
320. Resnik Ignaca Stanislav, roj. 1910 v Banjaloki
321. Rešl Konrada Jaroslav - Jaro, roj. 1925 v Karlovcu
322. Rešl Konrada Oldrie, roj. 1926 v Karlovcu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
323. Režen M. Marija, roj. 1925 v Škofji Loki
324. Rybar Dušan, roj. 1898 v Trstu
325. Rihar Antona Vinko, roj. 1929 v Ljubljani
326. Rizmal Alojza Ivan, roj. 1907 v Gomilskem
327. Rizmal Jožef, roj. 1925 v Braslovčah
328. Rolih Matilde Ivan, roj. 1924 v Ljubljani
329. Romih Mihaela Jože, roj. 1923 na Planini pri Šentjurju pri Celju
330. Rudolf Ivana Marjan, roj. 1926 na Ptuj,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
331. Rus Ivana Ivan, roj. 1909 v Peži pri Kočevju,
ranjen pri Otoku, umrl 18.1.1945 v bolnici v Sremski Mitrovici, kjer je tudi
pokopan

332. Rustja Drage Branko, roj. 1925 v Mariboru,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
333. Sajko Matije Dušan, roj. 1926 v Slovenski Bistrici,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
334. Sajovic - Kavčič Igor, roj. 1925 v Ljubljani
335. Senica Jožeta Anton, roj. 1920 v Trnovcu pri Sevnici,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
336. Senica Antona Franc, roj. 1924 v Žerjavu pri Ravnah,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
337. Seručar Franca Franjo, roj. 1899 v Medlogu pri Celju
338. Sikošek Antona Boris, roj. 1922 v Brežicah
339. Simončič - Ferlež Alojza Lidija, roj. 1913 v Dolu pri Hrastniku
340. Sinigajda Alojza Mirko, roj. 1909 v Breginju
341. Sitar Petra Peter, roj. 1923 na Jesenicah,
padel v drugi enoti
342. Smerdu Franca Milan, roj. 1922 v Mariboru
343. Smet Ivana Ivan, roj. 1923 v Šempasu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
344. Sokol Adolfa Milan, roj. 1925 v Kotljah
345. Stegel - Stegu Ivana Miroslav, roj. 1916 v Postojni,
padel 27.4.1945 pri Hercegovcu
346. Stegenšek Jožeta Bogdan, roj. 1920 v Šentjurju pri Celju
347. Strelec Jožeta Jože, roj. 1925 v Sv. Marku pri Ptuj
348. Strelec Jožeta Marko, roj. 1926 v Borovcih
349. Strojnik Matevža Rudolf, roj. 1915 na Prevaljah
350. Šabec Lovra Peter, roj. 1900 v Materiji,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
351. Šafar Alojza Slavko, roj. 1901 v Rogoznici
352. Šanda Dragana Borut, roj. 1919 v Ljubljani
353. Šega Blaža Stanko, roj. 1922 v Tinski Gori
354. Šegula Janeza Franc, roj. 1902 v Hlaponcih
355. Šener Franca Vladimir, roj. 1923 v Brestanici,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
356. Šink Steva Savo, roj. 1919 v Ajdovščini
357. Šipic Mihe Franjo, roj. 1908 v Češnjevku pri Kranju,
padel 28.12.1944 pri Otoku, kjer je bil tudi pokopan, po vojni prekopan in
prenešen v Cerklje
358. Širok Antona Franc, roj. 1922 v Ozeljanu
359. Škorjanec Alojzija Anton, roj. 1907 verjetno v Brebrovniku
pri Ormožu
360. Škrjanec Andreja Franjo, roj. 1920 v Trstu
361. Šlajpah Ignaca Dušan, roj. 1913 v Ljubljani
362. Šmid Matka Ljubomir, roj. 1926 v Celju
363. Šmid Matije Milan, roj. 1906 v Podgorju pri Slovenj Gradcu
364. Šmid Matije Mirko, roj. 1909 v Podgorju pri Slovenj Gradcu

365. Šmid Josipa Zorka, roj. 1897 v Pitomači
366. Šnajder - Štolfa Josipa Marija, roj. 1923 v Krašnji
367. Šolinc Jurija Stane, roj. 1902 v Brežicah
368. Špacapan Leopolda Peter, roj. 1925 v Polzeli,
padel 28.12.1944 pri Otoku, pokopan v Komletincih
369. Šribar Maksa Josip, roj. 1899 v Beli Cerkvi
370. Štefančič Ivana Zdravko, roj. 1925 na Pragerskem
371. Šterk Davorina Dušan, roj. 1919 v Radečah,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
372. Štern Mihaela Rudolf, roj. 1922 v Mariboru
373. Štibler Franca Vekoslav, roj. 1891 v Lokavcu pri Lenartu
374. Štok Jožeta Jože, roj. 1923 v Sežani,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
375. Štolfa Josipa Ludvik, roj. 1921 v Krašnji
376. Štus Jožefa Franc, roj. 1914 v Roginski Gorci
377. Šuligoj Andreja Stanko, roj. 1917 v Lokovcu pri Čepovanu
378. Šumak Franje Boris, roj. 1916 v Krapjah
379. Šumak Antona Franc, roj. 1912 v Lomanošah,
padel 28.12.1944 pri Otoku, pokopan v Komletincih
380. Šuštaršič Rado, roj. 1910 v Sv. Jakobu pri Beljaku
381. Šušteršič Jožefa Marko, roj. 1927 v Cerknici
382. Tadina Antona Stanislav, roj. 1925 v Mariboru
383. Tancer Andreja Jože, roj. 1903 v Bezeni pri Mariboru
384. Tavčar Jože, roj. 1914 v Zaječi na Češkem
385. Tavčar Ivana Pavle, roj. 1924 v Železnikih
386. Tomše Alojza Slavko, roj. 1928 v Beogradu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
387. Tomšič Ivan, roj. 1920 v Knežaku
388. Trstenjak Milana Milan, roj. 1923 v Mariboru,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
389. Turičnik Simona Jože, roj. 1923 v Legnu
390. Turnaj Edmunda Dušan, roj. 1924 v Karlovcu
391. Ukmar Franca Vladimir, roj. 1920 v Opatiji
392. Umek Franca Vera, roj. 1924 v Zagorju,
padla 13.12.1944 pri Otoku, pokopana v Komletincih
393. Uršič Franca Franc, roj. 1913 v Kozarščah
394. Vajd Franca Jože, roj. 1906 v Rečici ob Savinji,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
395. Vajs Ivana Franc, roj. 1924 v Litiji,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
396. Valenčič Edvarda Edvarda, roj. 1915 v Italiji
397. Vales Alojzija Roman, roj. 1908 v Kopru
398. Vauda Mirka Zlatan, roj. 1923 v Pernici
399. Veber Andreja Andrej, roj. 1903 v Trstu
400. Velikonja Alojza Ivan, roj. 1925 v Paraćinu

401. Vidic Ivana Dimitrij - Mitja, roj. 1925 v Mariboru
402. Vidmar Ivana Dušan, roj. 1921 v Brežicah
403. Vidmar Ivana Ivan, roj. 1924 v Brežicah,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
404. Vidmar Ivana Milan, roj. 1923 v Brežicah
405. Vidovič Ivana Viktor, roj. 1911 v Trbovljah
406. Vidovič Ivana Ivan, roj. 1915 v Ljubljani
407. Vidrih Anton, roj. 1909 v Komnu
408. Vižintin Ivana Savo, roj. 1922 verjetno v Savodnjah pri Gorici
409. Vodopivec Ivana, roj. 1919 v Gorici
410. Voj Franca Norbert, roj. 1908 na Rabu
411. Vončina Antona Izidor, roj. 1919 v Lokovcu pri Čepovanu,
padel 1945 v drugi enoti
412. Vrbančič Martina Anton, roj. 1913 v Rožičkem Vrhu,
padel 17.1.1945 v drugi enoti
413. Vrhovnik Makse Maks, roj. 1916 v Tunjicah
414. Vuga Štefana Mirko, roj. 1910 v Mariboru
415. Vuga Franca Svetozar, roj. 1914 v Trstu
416. Weiss Franca Milan, roj. 1920 v Ljubljani
417. Wolf Antona dr. Marjan, roj. 1908 v Ljubljani
418. Wolf Marjana Marjan, roj. 1926 na Dunaju,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
419. Založnik Ignaca Igo, roj. 1915 v Celju
420. Zdolšek Bogomira Dušan, roj. 1918 na Vranskem,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
421. Zidarič Karlo, roj. 1905 v Praproti pri Trstu
422. Zinauer Mirka Vida, roj. 1909 v Jakobskem dolu
423. Zore Josipa Ivan, roj. 1905 v Šmarjeti pri Novem mestu
424. Zorko Antona Tone, roj. 1911 v Kamniku
425. Zupanc Mihe Jernej, roj. 1905 v Selu pri Šentjurju pri Celju,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
426. Zupanc Karla Jože, roj. 1924 v Šentjurju pri Celju
427. Zupanc Karla Leopold, roj. 1922 v Šentjurju pri Celju
428. Zupančič Jožeta Jože, roj. 1911 v Lengnu
429. Žerjal Antona Srečko, roj. 1906 v Trstu
430. Živec Franca Jože, roj. 1922 v Šempasu
431. Žmavc Andreja Andrej, roj. 1910 v Johannisbergu v Nemčiji
432. Žnidarčič Martina Martin, roj. 1926 v Šempetru v Savinjski dolini
433. Žnidarčič Martina Vincenc, roj. 1925 v Šempetru v Savinjski dolini
434. Žnidaršič - Bele Jožefa Marija, roj. 1919 v Dobovcu pri Rogatcu
435. Žohar Terezije Franc, roj. 1923 v Sv. Lovrencu pri Žalcu,
padel 17.1.1945 pri Opatovcu, pokopan v Lovasu
436. Žohar Jožefa Milan, roj. 1921 v Zgornjem Jezerskem
437. Žorž Vladimirja Franc, roj. 1925 v Mariboru,
padel 12.3.1945 pri Babski, po vojni prekopan in prenešen v Maribor

Rudi Pergar, *Obraz 4*, perorisba, 70 x 50 cm.

Avtorski izvleček

UDK 940.547.2(450) : 929 Pasetta F.

Franc Pasetta

PREGNANSTVO NA OTOKU USTICA
in
O TABORIŠČU FRASCHETTE D'ALATRI

Pregnanstvo na otoku Ustica in O taborišču Fraschette d'Alatri sta dve krajši dokumentarni besedili nekdanjega taboriščnika Franca Pasette, ki so ga 5. februarja 1942 skupaj z večjo skupino konfinirancev in zapornikov odpeljali iz ljubljanskega sodnega zaporu v Italijo in ga premeščali po različnih zaporih, dokler ga niso 5. marca 1942 premestili na otok Ustica, kjer je bil do junija 1943. Med konfiniranci in interniranci iz Slovenije je politično aktivno deloval kot član posebnega ilegalnega komiteja, ki je povezoval vse pregnance iz Jugoslavije na Ustico (Slovence, Dalmatince, Črnogorce in Metohijce). Junija 1943 so večino izgnancev premestili z Ustice na celino. Bil je v skupini za taborišče Fraschette d'Alatri, kjer je bil do decembra 1943. Tudi tu se je aktivno vključil v ilegalno politično dejavnost, posebno med primorskimi Slovenkami. Bil je v centralnem odboru jugoslovanskih pregnancev in je predstavljal slovenske taboriščnike.

Po kapitulaciji Italije je pomagal pri organiziranju vračanja taboriščnikov domov. Bil je povezan tudi z italijanskimi partizani, ki so se začeli organizirati na območju Ciociarije. Pri občinskih organih v Alatriju je dobil posebno potrdilo, ki je nadomeščalo osebno izkaznico, in se decembra 1943 vrnil na Vrhniko. Drugi dan po vrnitvi je poiskal zvezo in se ponovno vrnil v partizane.

Avtor v svojih spisih pripoveduje o tem, kako je izgledalo življenje v obeh taboriščih in kako so organizirali politično delovanje in si z organiziranim izobraževanjem prizadevali za ohranitev in krepitev narodnozavednega duha. Obe besedili sta vzeti iz dnevnika, ki ga je pisal od 5. marca 1942 do junija 1943.

Author's abstract

UDC 940.547.2(450) : 929 Pasetta F.

Franc Pasetta

EXILE ON THE ISLAND USTICA
and
ABOUT FRASCHETTE D'ALATRI CONCENTRATION CAMP

Exile on the Island Ustica and About Frascchette d'Alatri Concentration Camp are shorter documentary texts written by a former camp inmate Franc Pasetta, who, having been transferred from the Ljubljana Court's prison to Italy on 5 February 1942, together with a larger group of fellow detainees and prisoners, and moved from one institution to another, was finally deported to the island Ustica on 5 March 1942. He stayed on Ustica until June 1943. As a member of a special illegal committee, which linked up together all the deportees from Yugoslavia to Ustica (Slovenes, Dalmatians, Montenegrins and Metohians), he was politically active among the detainees and prisoners from Slovenia. In June 1943, the majority of the deportees were transferred from Ustica to the mainland. Pasetta was part of the group that had been assigned to Frascchette d'Alatri concentration camp, where he sojourned until December 1943. There, he was also actively involved with illegal political activity, particularly among the Slovene women from the coastal region. He represented the Slovene camp inmates in the central committee of Yugoslav deportees.

After the capitulation of Italy he helped coordinating the repatriation of the former camp inmates. He was also connected to the Italian partisans who had begun to organise themselves in the Ciocaria area. The municipal authorities in Alatri had issued him with a special attestation replacing the identity card, which allowed him to return to Vrhnika in December 1943. Two days later, after having established contact, he joined the partisans again.

In his writings, the author recounts the story of everyday life in the two concentration camps, describes the organisation of the political activity and stresses the importance of organised education for maintaining and strengthening of the national spirit. The two texts are taken from the diary that the author had written between 5 March 1942 and June 1943.

Avtorski izvleček

UDK 940.547.2(450) : 929 Mahnič M.

Marija Mahnič

MOJI SPOMINI NA INTERNACIJO V TABORIŠČU FRASCETTE D'ALATRI

V svojem sestavku avtorica opisuje čas od marca do septembra 1943, ki ga je preživela v italijanskem zaporu in internaciji. Italijani so jo zaprli skupaj z dvanajstimi prebivalci Rjavč 3. marca 1943, kmalu po odhodu večje skupine vaščanov v partizane. Začetni del sestavka prikazuje življenje v celici za mladoletne tržaškega zapora Gesuiti, kjer je bila zaprta najprej. Večji del pa je posvečen opisu internacijskega taborišča Alatri v provinci Frosinone južno od Rima, kjer je ostala do kapitulacije Italije. Sestavek zaključuje z opisom pobega iz taborišča in srečno vrnitvijo domov. Čeprav je sestavek zasnovan kot opis osebnih doživetij, spoznamo v njem tudi usode ostalih jetnic, predvsem tistih z Rjavč in okoliških brkinskih vasi, pa tudi usode drugih ljudi, s katerimi se je srečala v tistih težkih časih.

Author's abstract

UDC 940.547.2(450) : 929 Mahnič M.

Marija Mahnič

**MY MEMORIES OF THE INTERNMENT IN FRASCHETTE
D'ALATRI CONCENTRATION CAMP**

In her article, the author describes the time from March to September 1943, which she spent in Italian prisons. On 3 March 1943, she was imprisoned with twenty other Rjavče villagers, soon after a major group of the inhabitants joined the partisans. The beginning of the text describes the life in the junior cell of the prison Gesuiti in Trieste, where she was first held. Most of the text, though, describes an internment camp Alatri in the Frosinone province south of Rome, where she stayed until Italy surrendered. She concludes the text with a description of her escape and return home. Although the text is written as an account of personal experiences, she describes experiences of some other prisoners as well, mostly those from Rjavče and surrounding villages in Brkini.

Avtorski izvleček

UDK 159.973

Janko Kostnapfel

PRETRESLJIVI KRIKI MATER

Tožeča stranka A. B. je v skupini 213 »Taboriščnikov – ukradenih otrok« med drugo svetovno vojno vložila 24. junija 1994 tožbo pri Okrajnem sodišču v Celju zoper toženo stranko Republiko Slovenijo. Tožba zahteva plačilo denarne odškodnine vsem posameznikom te skupine za prestane bolečine v nemških taboriščih in za posledice. Tožnica A. B. zahteva zase odškodnino za obdobje 32 mesecev, ki jih je nasilno prebila v štirih nemških taboriščih, kamor so jo odpeljali, staro petnajst let. Odškodnino pričakuje še za duševne bolečine zaradi smrti očeta, ki so ga ustrelili kot talca v Mariboru leta 1942, in matere, ki je umrla nasilne smrti, ko so jo kot bolnico s tifusom usmrtili v plinski celici v Auschwitzu leta 1942. Odškodnino zahteva tudi za duševne bolečine zaradi uničene življenjske sreče in za škodo na premoženju, ki so ga uničile nemške okupatorske oblasti.

Profesor dr. Janko Kostnapfel, specialist za nevropsihiatrijo in stalno zapri-seženi sodni izvedenec za psihiatrijo, je na zahtevo sodišča preštudiral obsežno Pravdno zadevo in opravil pri tožnici psihiatrični pregled. Tožnico A. B. so iz-brali za pregled kot prvo na abecednem seznamu celotne tožeče skupine. Tako predstavlja v neki meri slučajnostni vzorec.

Sodni izvedenec se je pri svoji analizi osredotočil na sedem vprašanj, pretežno o duševnih bolečinah tožnice, ki mu jih je zastavilo sodišče. Na vsa ta vprašanja je v svoji ekspertizi tudi odgovoril. O osebnostni podobi tožnice A. B. je postavil diagnozo: trajna osebnostna spremenjenost po ekstremni obremenitvi. Ugo-tovljena diagnoza je skladna s poglavjem »F 62.0 andauernde Persönlichkeits-änderung nach Extrembelastung« v zadnji mednarodni klasifikaciji duševnih motenj na strani 220 (*Weltgesundheitsorganisation: Internationale Klassifikation der psychischen Störungen, ICD-10. Kapitel V. (F): Klinisch-diagnostische Leitlinien*. Izdajatelji H. Dilling, W. Mombour in M. H. Schmidt. Založba Hans Huber, Bern / Göttingen / Toronto. Prva izdaja 1991).

Author's abstract

UDC 159.973

Janko Kostnapfel

THE SOUL - STIRRING CRIES OF MOTHERS

Plaintiff A. B., one of a group of 213 plaintiffs, "camp prisoners - stolen children" during the Second World War, has filed a lawsuit against the Republic of Slovenia with the District Court of Celje on 24 June 1994. The lawsuit demands the payment of compensation for the endured pains and consequences of imprisonment in German camps to each individual in this group.

Plaintiff A. B. demands compensation for the 32 months she spent against her will in four German camps, where she was taken at the age of 15. She also demands compensation for emotional pain due to the deaths of her father, who was shot as a hostage in March 1942 in Maribor, and of her mother, who was executed because of typhoid fever in a gas chamber in 1942 in Auschwitz. In addition, she demands compensation for emotional pain due to destruction of personal possessions, perpetrated by the German occupying forces, and subsequent unhappy life.

Professor Dr. Janko Kostnapfel, a specialist in neuropsychiatry and a permanent sworn expert in psychiatry, has studied this matter extensively per request of the court and examined the plaintiff. A. B. was chosen as the first on the alphabetical list of the plaintiffs, thus representing a loosely random pattern.

In his analysis, professor Dr. Kostnapfel has concentrated on seven questions, primarily about the emotional pains of the plaintiff, which were provided by the court. He replied to all of them in his report. He then offered the following conclusion on the personality of the client A. B.: Enduring personality change following an extreme hardship. The diagnosis is in accordance with chapter "F 62.0 andauernde Persönlichkeitsänderung nach Extrembelastung" in the latest international classification of psychiatric disorder, page 220 (*Weltgesundheitsorganisation: Internationale Klassifikation der psychischen Störungen, ICD-10. Kapitel V. (F): Klinisch-diagnostische Leitlinien*. Publishers: H. Dilling, W. Mombour and M. H. Schmidt. Hans Huber Verlag, Bern / Göttingen / Toronto. First edition in 1991).

Avtorski izvleček

UDK 940.548.1/.2 : 929 Pavlin M.

Mile Pavlin

MOČ JAVNEGA MNENJA

Avtor se je v svojem prispevku spominjal časa tik pred drugo svetovno vojno. Na zgoščen in slikovit način je pokazal, kakšno je bilo tedaj javno mnenje o grozeči svetovni vojni, nato okupaciji Slovenije in vprašanju organiziranega upora in kako je vzdušje časa doživljal kot dijak četrtega razreda Prve državne realne gimnazije v Ljubljani.

Author's abstract

UDC 940.548.1/.2 : 929 Pavlin M.

Mile Pavlin

THE POWER OF PUBLIC OPINION

In his article, the author described the time just before the Second World War. He described the public opinion about the imminent world war at the time in a concise and vivid manner. He also described later public opinion on the occupation of Slovenia and the matter of organised resistance. He recounted the atmosphere of the time he was a student of the fourth class of the public secondary school in Ljubljana.

Izvilleček

UDK 940.547.2(497.4 Lj.) (092)

IZ ZAPUŠČINE ANTONA ČAMERNIKA (1907–1995)

Tematski sklop Iz zapuščine v tej številki revije *Borec* je posvečen Antonu Čamerniku. Objavljamo izbor njegovih spisov: *Dokument*, *Aktiv je zaživel*, *Zanimivo srečanje*, *Plavači*, *Mojster šverca*, *Dogodek 6. aprila 1943*, uvodno besedo dr. Damijana Guština *Jetniški svet Antona Čamernika*, spremno besedo Vere Hutař *Tone Čamernik – dobrotnik v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani v letih 1941–1942* ter slikovno-dokumentarno gradivo iz arhiva Vere Hutař in Čamernikove žene Živane.

Anton Čamernik (1907–1995) v svojih spisih razkriva bolj kot faktično-zgodovinski opis dogajanja pred in med drugo svetovno vojno svoj intimni, osebni pogled na tedanje socialno-politično vzdušje nasploh (*Dokument*), na formiranje aktiva OF v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani (*Aktiv je zaživel*) in na življenje v jetnišnici (ostali spisi), v kateri se je zaposlil iz eksistenčne nuje v kriznih zgodnjih tridesetih letih, star 25 let, po poklicu strojni tehnik, po duši krščanski socialist, izjemen humanist, kar jasno izpoveduje tudi precej poetičen in vznesen slog njegovega pisanja.

Kot je napisal v spisu *Dokument*, so zaporj »barometer življenjske ravni in političnih svoboščin ljudstva v deželi«. Ljubljanski sodni zapor je veljal za najbolj urejenega in tudi permisivnega v državi; bil je eden redkih, ki je uvedel tudi prevzgojo jetnikov in zlasti mladoletnih, za katere je imel poseben oddelek. Anton Čamernik se je 1932 prijavil na razpis poveljnika paznikov in bil sprejet najprej kot paznik, že po šestih mesecih pripravništva pa je predvsem zaradi svojih osebnih lastnosti – pokončne drže in poštenosti – napredoval v poveljnika paznikov. Na tem mestu je še izbrusil svoj pogled na odnos do jetnikov – njegovo načelo je bilo »vedno pustiti človeku njegovo dostojanstvo, pa naj bo kriminalec, črnoborzijanec, potepuh ali politični jetnik,« je zapisala Vera Hutař v svojem spominskem zapisu o njem. Bistvena lastnost njegovih spisov je ravno kljubovanje iz človekoljubja, poštenosti in optimizma.

Uvodna beseda zgodovinarja dr. Damijana Guština vsebuje problemski oris zaporov in kaznovanja nasploh (v analizi se opira predvsem na študiji Michela Foucaulta *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora* in Christopherja

Hibberta *Zgodovina zločinstva in kazni*) in kratek, a izčrpen dokumentarno-zgodovinski prikaz delovanja ljubljanskega sodnega zapora, ki ga umesti tudi v širši kontekst kazenskega sodstva, vprašanja kriminalitete na Slovenskem in vloge zaporov v okupacijski politiki v letih 1941–1945. Za splošni vpogled v razmere, v katerih je služboval Anton Čamernik, predstavi tudi spremembe položaja in razmer v zaporu od njegove ustanovitve do zasedbe s strani italijanske in nato še nemške vojske.

Spremno besedilo Vere Hutař, dolgoletne avtorjeve prijateljice, je spominski zapis o njem, v katerem strnjeno opiše njegovo življenjsko pot in njegovo delovanje v jetnišnici okrožnega sodišča v Ljubljani. Spominja se ga predvsem po njegovi človekoljubni in narodnozavedni drži, ko sta bila aktivista OF v jetnišnici sodnega zapora, on kot poveljnik paznikov, ona kot odvetniška uradnica pri dr. Mironu Bleiweisu-Trsteniškemu, in predvsem kot Antona Čamernika – dobrega človeka in tovariša.

Abstract

UDC 940.547.2(497.4 Lj.) (092)

FROM THE LEGACY OF ANTON ČAMERNIK

The thematic complex From the Legacy in this issue of journal *Borec* is dedicated to Anton Čamernik, his essays: *The Document*, *The Slovenian Liberation Front has revived*, *An Interesting Meeting*, *The Swimmers*, *The Master of Smuggling*, *The Event of 6 April 1943*, the accompanying texts by Damijan Guštin *Anton Čamernik's Jailer's Life* and Vera Hutař's *Tone Čamernik - The Benefactor in the Jail of Ljubljana District Court in 1941 to 1942*, as well as a photo-documentary out of Vera Hutař and Čamernik's wife Živana's archives.

In his essays, Anton Čamernik gives to a certain extent a factual-historical description of the events before and during the Second World War. However, to a much larger extent, his readers are presented with an intimate, personal view of the then general social-political atmosphere (*The Document*), on the formation of the Slovenian Liberation Front (the so-called "OF") in the Ljubljana District Court's prison (*The Slovenian Liberation Front has revived*) and to the life in prison (other essays), where he took over a job out of necessity in the crises of the early '30s, at the age of 25, his profession being a mechanical engineer, his soul belonging to the Christian socialists, an extraordinary humanist, which is clearly declared through his rather poetic and his enraptured writing style.

As written in his essay *The Document*, prisons are a "barometer of the level of life and political freedom of the people in the country". The Ljubljana Court's prison was said to be one of the most settled and permissive in the country; it was rare for a prison to re-educate the prisoners and especially to re-educate juveniles for which a special department existed. In 1932, Anton Čamernik applied for the position of the head warder and was first accepted as a warder, however, only after six months of probation he was promoted to the head warder due to his personal characteristics - upright posture and honesty. In this position he ground even more sharply his attitude towards the relationship to the prisoners - which was "always let the man keep his dignity, regardless of whether he was a criminal, black-marketer, tramp or political prisoner," as Vera Hutař wrote in her memorial record about him. The main characteristics of his essays are precisely in his opposing of philanthropy, honesty and optimism.

The first accompanying text, the introduction by historian Dr. Damijan Guštin contains a problematic description of the prisons and the punishment in general (he chiefly uses the studies by Michel Foucault *Controlling and Punishment: The Origin of Prison* and Christopher Hibbert *The History of Crime and Punishment*) as a bases for his analysis and a short, yet exhaustive documentary-historical review of the functioning of the Ljubljana Court's prison, which is installed also in the wider context of the criminal judiciary, the question of crime in Slovenia and the function of the prisons in the years 1941–1945. For the purpose of a general insight in the then circumstances, when Anton Čamernik was in charge of this position, the changes of the situation and circumstances in the prison are presented from its establishment till the occupation by the Italian and German armies.

The second accompanying text by Vera Hutař, a lasting friend of the author's, is a memorial to him, in which she sums up his path through life and his Ljubljana District Court's prison activities. In her memories she remembers him above all because of his philanthropic and nationally minded attitude when they were activists of the Slovenian Liberation Front in the District Court's prison, he as the head warder, she as the lawyer officer at Dr. Miron Bleiweis-Trsteniški, and especially she remembers him as the Anton Čamernik – a good man and companion.

Avtorski izvleček

UDK 050 Prostor in čas "1973/1975"

Janez Gradišnik

ŠE ENKRAT O *PROSTORU IN ČASU*

V četverni številki 579–582 revije *Borec* je pisatelj Vladimir Kavčič objavil obširno študijo o slovenskem revialnem tisku v letih 1952–1974. Spis obravnava revije, pri katerih je avtor zavzeto sodeloval: *Mlada pota*, *Problemi*, *Prostor in čas*.

Kot nekdanjega glavnega urednika *Prostora in časa* me je seveda najbolj zanimalo tisto, kar je Vladimir Kavčič zdaj napisal o tej reviji. Njegov prispevek je vreden hvale, saj se je o tej reviji pisalo zelo malo, pa še tisto je bilo večkrat površno ali celo napačno. Kavčič je povedal veliko, nekatere reči pa je pozabil ali jih tudi ni vedel. Zato bom njegovo informacijo poskusil dopolniti, kjer je nekoliko pomanjkljiva. Gre predvsem za začetno in končno fazo izhajanja revije.

Kavčič v svoji študiji skrbno popisuje zunanji potek izhajanja nove revije, zlasti njeno vsebino. Iz svoje izkušnje lahko dodam nekaj podatkov iz njenega notranjega življenja, kakor smo ga doživljali v uredniškem svetu in je bilo občinstvu neznano. Nobenega dvoma namreč ne more biti, da je bila naša revija tedanjim oblastnikom, še posebej tistim, ki so vedrili in oblačili v kulturi, trn v peti. Njeni sodelavci, in še zlasti uredniki, smo imeli sicer na razne reči različne poglede, vendar je bilo tudi veliko takega, kar nas je povezovalo. Doma in na tujem so naše simpatije veljale tistim, ki so si prizadevali za več svobode, naj so bili to pripadniki hrvaškega »maspoka«, disidenti na Češkem, v Sovjetski zvezi, v Nemški demokratični republiki itn. In naše očitne simpatije do takih neposlušnežev so dajale misliti, da si želimo kaj podobnega tudi doma.

Agonija *Prostora in časa* je trajala skoraj dve leti, od konca leta 1973 do nekako sredine leta 1975. Potek dogajanj ob reviji – kolikor so bila pisana – je ohranjen, vredno ga je spoznati. Zato objavljamo v prilogi tudi večino dokumentov, ki pričujejo o tem dogajanju. Nekaj jih je žal tako slabo ohranjenih, da jih ni mogoče ponatisniti.

Author's abstract

UDC 050 Prostor in čas "1973/1975"

Janez Gradišnik

AGAIN ABOUT *PROSTOR IN ČAS*

In the quadruple issue 579–582 of the journal *Borec* writer Vladimir Kavčič published an extensive study about journal publishing in Slovenia during the years 1952–1974. He describes *Mlada pota*, *Problemi* and *Prostor in čas* journals, as he worked for them.

As the former editor-in-chief of *Prostor in čas*, I was interested in what Vladimir Kavčič wrote about that journal. Only little had been written about the journal and even that was often either superficial or incorrect. This is why Kavčič's article is most noteworthy. In the abundant information about that journal the author offers there the omissions of what he either forgot or did not know at all; therefore I will try to fill in the information. Most of it concerns the beginning and the final years of the journal's existence.

In his study, Kavčič describes its publishing in detail, especially the contents. I can also tell about the experiences of editorial board, which weren't known to the public. There can be no doubt that the journal interfered with the contemporary men in power, especially those unfamiliar with cultural matters. Journal's staff (especially the editors) had their differences, but also many things in common. We sympathised with freedom fighters, whether they be Czechs, Soviets or from German Democratic Republic or members of the Croatian "maspok". Apparently our open sympathies to these people lead the powers to believe we had similar ambitions.

The agony of *Prostor in čas* lasted nearly two years, from the end of 1973 until mid-1975. Noteworthy documents on timeline of the negotiations – as much as it was documented – are preserved. We reproduce most of these documents; unfortunately some are so poorly preserved that they cannot be reproduced.

Avtorski izvleček

UDK 17 : 321.64

Cvetka Hedžet Tóth

**ODZIVI NA DELO DR. VOJANA RUSA ŽIVE VREDNOTE
ANTIFAŠIZMA**

V svojem prispevku avtorica nadgrajuje nekatera svoja razmišljanja ob delu dr. Rusa, ki je izšlo leta 1996 v Ljubljani, in izpostavlja nadčasovno dimenzijo vrednot, ki torej niso vezane zgolj na obdobje fašizma med drugo svetovno vojno, ko je bilo razpotje »med globalnim, vsečloveškim dobrim in globalnim zlom« močnejše kot kdajkoli prej v zgodovini, temveč so nerazvezljiv spoj med določeno idejo oziroma vednostjo in delovanjem. Žive vrednote antifašizma motivira boj za svobodo, resnično pravičnost in človečnost. Kot take bi lahko utrle pot novi zgodovini človeštva. Pristne vrednote so občečloveške in s svojo humano naravnanoostjo ne delujejo izločevalno, temveč povezovalno. Zato so poudarjene »vrednote Združenih narodov«.

Avtorica izpostavlja tudi razmerje med svobodo in liberalizmom in razliko med idejo liberalizma in idejo socializma. V tem kontekstu navaja tudi smelo ugotovitev enega izmed razpravljavcev na predstavitvi knjige dr. Vojana Rusa, namreč, da je liberalom uspelo izenačiti fašizem s socializmom (komunizmom) pod oznako totalitarizma, toda ni bil liberalizem tisti, ki je koncentriral upor proti fašizmu, temveč ga je s svojimi vrednotami v resnici zakuhal.

Z upanjem, utopijo – dimenzijo, ki jo izpostavlja avtorica v razlikovanju med pojmom tolerance kot prevladujočo idejo liberalizma in solidarnostjo, se miselnih tok in s tem človekova drža, etičnost, ponovno obrne h Kantovi ideji večnega miru, ideji o zemeljskem raj, in Kantovemu kategoričnemu imperativu. Avtorica izpostavlja nadaljevanje Kantove filozofije pri novokantovskih mislecih, še posebej marburške šole, in aktualizira idejo organizirane človečnosti, ki jo je razvil Hermann Cohen v izpostavljanju skupnega temelja omenjene šole, tj. poskus socialistične rekonstrukcije Kantove etike.

Author's abstract

UDC 17 : 321.64

Cvetka Hedžet Tóth

**SOME RESPONSES TO THE WORK BY DR. VOJAN RUS,
*LIVING VALUES OF ANTIFASCISM***

The author builds upon some of her previous reflections related to the book by Dr. Rus, published in 1996 in Ljubljana. She emphasises the timeless dimension of values, which are, therefore, not bound only to the period of fascism during the Second World War, when the division “between global, all-human good and global evil” was stronger than ever before, but they bear an unbreakable connection between a certain idea or knowledge and activity. The living values of antifascism are motivated by struggle for freedom, true justice and humanism and they could pave the path to a new history of mankind. Genuine values are general for all human beings and with their humanistic mind-set they don't act eliminatory, but they rather unite people. That is why they are emphasised “values of the United Nations”.

The author also exposes the relation between freedom and liberalism, as well as the difference between the ideas of liberalism and socialism. In this context, she quotes a daring statement of one of the debaters at the presentation of Dr. Vojan Rus's book, namely that the liberals have managed to equalise fascism and socialism (communism) under the label of totalitarianism. However, it was not liberalism to concentrate the struggle against fascism – with its values it was rather responsible for the outburst of fascism.

On the other hand, with hope or the dimension of utopia, which the author emphasises in distinction between the today's notion of tolerance as prevailing idea of liberalism and solidarity, the ethics or the flow of idea and man's attitude is again turning towards Kant's idea of eternal peace – the idea of the paradise on Earth, and Kant's categorical imperative. The author shows the continuation of Kant's philosophy at the neo-Kantians, particularly those of the Marburg school. She actualises the idea of organised humanism, developed by Hermann Cohen, exposing the common ground of the above mentioned school, i.e. an attempt of the socialistic reconstruction of Kant's ethics.

Avtorski izvleček

UDK 940.54(497.1=163.6) "1944/1945"

Ivka Križnar

SLOVENSKI (PETI) BATALJON PRVE KRAJIŠKE UDARNE PROLETARSKE BRIGADE

V predstavitvi knjige *Spomenica Prve krajiške udarne proletarske brigade*, v kateri so objavljeni podatki za okrog osem tisoč njenih borcev, avtorica povzame podatke, ki obravnavajo slovenske borce, ter sestavi spisec borcev Slovenskega bataljona v tej brigadi.

Prva krajiška udarna proletarska brigada je bila ustanovljena 21. maja 1942 v Lamoviti pri Banja Luki in se je bojevala na področju Bosne, Srbije, Črne gore, v jeseni 1944 pa je imela pomembno vlogo pri osvoboditvi Beograda. Slovenski (Peti) bataljon je bil ustanovljen 27. novembra 1944 v Zemunu. Vanj so se prijavili predvsem Slovenci, ki so jih leta 1941 izgnali s Štajerske in Gorenjske v Srbijo, in je štel 440 borcev. Med njimi je bilo 36 žensk.

Triinosemdeset Slovencev in pet Slovenk je padlo ali umrlo za ranami, bodisi so bili ujeti in potem ubiti. Med njimi je bilo osem borcev, ki so padli izven matičnega bataljona, ko so jih razporedili v druge enote, vendar so tudi navedeni v seznamu borcev Slovenskega bataljona.

Objava v reviji *Borec* je, kot pravi avtorica, pomembna zato, ker je omenjeno knjigo prejelo malo ljudi; mnogi sorodniki in prijatelji padlih borcev bodo tako dobili podatke o tem, kje so padli njihovi sotovariši ali svojci in kje lahko obišejo njihove grobove. »Grobove padlih v Lovasu, Komletincih, Brčkem še lahko obiščemo. Upam, da se bodo razmere toliko uredile, da bomo lahko brez strahu obiskali omenjene kraje,« sporoča avtorica.

Author's abstract

UDC 940.54(497.1=163.6) "1944/1945"

Ivka Križnar

THE SLOVENE (FIFTH) BATTALION OF THE FIRST STRIKE PROLETARIAN BRIGADE OF KRAJINA

In the synopsis of the book *Memoirs of the First Strike Proletarian Brigade of Krajina*, which contains the information about 8000 of its fighters, the author introduces the data about the Slovene combatants and makes a list of all members of Slovene battalion in this brigade.

The First Strike Proletarian Brigade of Krajina was established on 21 May 1942 in Lamovita near Banja Luka and operated in Bosnia, Serbia and Montenegro. In Autumn 1944 it was instrumental in freeing Belgrade. The Slovene (Fifth) battalion was established on 27 November 1944 in Zemun. The volunteers were mostly Slovenes who were exiled to Serbia from Štajersko and Gorenjsko. It was comprised of 440 fighters, 36 women among them.

Eighty-three men and five women died either in battle or as a consequence of wounds; some were captured and later killed. Eight of those were killed away from their battalion after they had been reassigned to other units, but they are listed nonetheless.

According to the author, the importance of the fact that it is published in *Borec* is because very few people had mentioned the book before; many relatives and friends of the fallen combatants will now be able to get information about where they died and where they can visit the graves. "The graves in Lovas, Komletinci and Brčko can still be visited. I hope the situation calms down soon enough that we will be able to visit the aforementioned towns without fear," says the author.

borec

594-597 LIV/2002

Revija za zgodovino, antropologijo in književnost

izdajatelj

Društvo ZAK - Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti

urednica

Tanja Velagić

uredniški odbor

Tilka Blaha, Jože Dežman, dr. Damijan Guštin, dr. Božidar Jezernik,
dr. Lev Kreft, dr. Dušan Nečak, Zoran Radonjić, dr. Božo Repe, Milena Štrajnar,
Rapa Šuklje, dr. Cvetka Tóth, Tanja Velagić

uredništvo in uprava

1104 Ljubljana, Zemljemerska 12, p. p. 2056, telefon (01) 514 24 59 (urednica),
fax (01) 434 41 17, e-naslov: tanja.velagic@siol.net,
računovodstvo in naročnine: (01) 437 51 78, e-naslov: danijela@k2.net

lektoriranje

Alenka Kraigher Gregorc, Tanja Velagić

oblikovanje

Peter Gedei

tisk

Euroraster, d.o.o.

naklada

500 izvodov

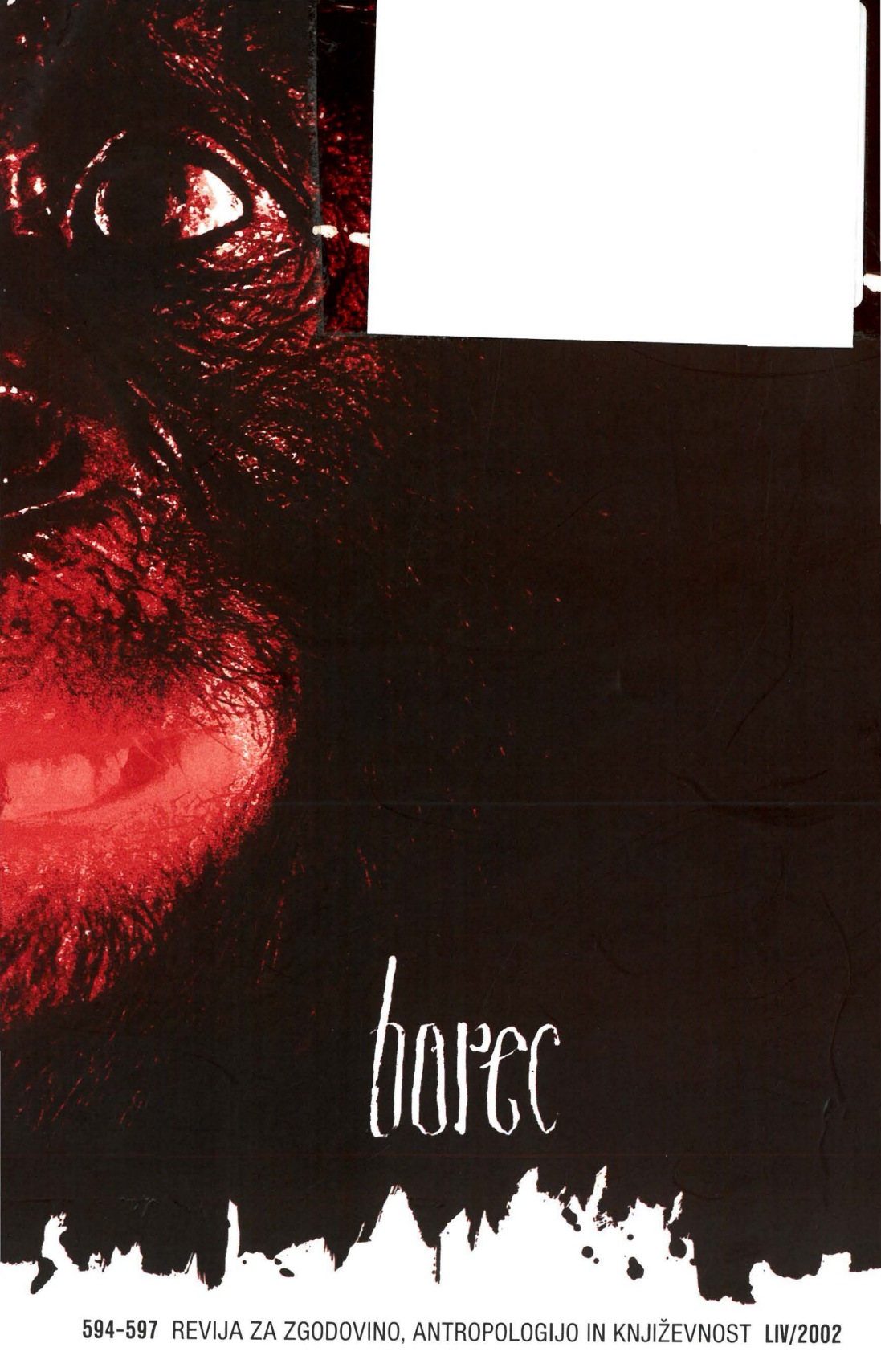
naročniška cena te številke 3.200 SIT, cena v prosti prodaji 3.900 SIT

transakcijski račun pri Abanki, d. d., Ljubljana
05100-8010137559

UDK 949.712+82(05)

ISSN 0006-7725

Revija Borec je ustanovila Zveza združenj borcev in udeležencev narodnoosvobodilnega boja Slovenije in izhaja ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije. Na podlagi Zakona o davku na dodano vrednost (Ur. l. RS 89/99) sodi med proizvode, za katere se plačuje 8,5% DDV.

borec